

**DEBRECENI EGYETEM
AGRÁRTUDOMÁNYI CENTRUM
MEZŐGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR
AGRÁRGAZDASÁGI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI INTÉZET**

Dr. Szabó Gábor

ÉLELMISZER-GAZDASÁGTAN

**Kaposvár-Debrecen
2001**

Opponensek

Dr. Módos Gyula
egyetemi docens

Dr. Palkovics Miklós
tanszékvezető
egyetemi docens

Dr. Udovecz Gábor
főigazgató

A JEGYZET
A DEBRECENI EGYETEM MEZŐGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR
ÉS
A KAPOSVÁRI EGYETEM ÁLLATTUDOMÁNYI KAR KÖZÖTTI
EGYÜTTMŰKÖDÉS KERETÉBEN KERÜL KIADÁSRA

A JEGYZET
A SZÉCHENYI PROFESSZORI ÖSZTÖNDÍJ
KERETÉBEN VÁLLALT TELJESÍTÉSEK RÉSZÉT KÉPEZI

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AK = aranykorona

AKI = Agrárgazdasági Kutató Intézet

AKII = Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet

AMC = Agrármarketing Centrum

APEH = Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal

ÁFA = általános forgalmi adó

ÁFÉSZ = általános fogyasztási és értékesítő szövetkezet

ÁG = állami gazdaság

ÁPV Rt. = Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Részvénytársaság

BME = Budapesti Műszaki Egyetem

BKE = Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

CAP = (Common Agricultural Policy) = Közös Agrárpolitika

CEFTA (Central European Free Trade Agreement) = Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás

DATE = Debreceni Agrártudományi Egyetem

E = ezer

EBRD (European Bank for Reconstruction and Development) = Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank

EC (European Communities) = Európai Közösségek

ECU (European Currency Unit) = kosárvaluta, az Európai Unió mesterséges valutája (1999. január 1-től az euró váltotta fel)

EGK = Európai Gazdasági Közösség

EK = Európai Közösség

EU = Európai Unió

EUROSTAT = Európai Unió Statisztikai Hivatala

FÁK = Független Államok Szövetsége

FEOGA (EAGGF) = Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciális Alap

FM = Földművelésügyi Minisztérium

FMMI = FM Műszaki Intézet

FVM = Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium

GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) = Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény

GATE = Gödöllői Agrártudományi Egyetem

GDP (Gross Domestic Product) = Bruttó Hazai Termék (Bruttó Hozzáadott Érték)

HVG = Heti Világgazdaság

HT = Határozatok Tára

ISM = Integrációs Stratégiai Munkacsoport

JPTE = Janus Pannonius Tudományegyetem

KAP = Közös Agrárpolitika

KE = Kertészeti Egyetem

KÉE = Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem

KÉKI = Központi Élelmiszerkutató Intézet

KM = Külügyminisztérium

KÖM = Környezetvédelmi Minisztérium

KP = Közös Piac
KSH = Központi Statisztikai Hivatal
KTM = Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium
LEI-DLO = Agrárgazdasági Kutató Intézet (Hollandia)
M = millió
MÉE = Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Értesítő
MÉM = Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium
MK = Magyar Közlöny
MNB = Magyar Nemzeti Bank
MOSZ = Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők Országos Szövetsége
Mrd = milliárd
MRP = Munkavállalói Résztulajdonosi Program
MTA = Magyar Tudományos Akadémia
MTA KTI = Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság-tudományi Intézete
NLG = Holland forint
OECD (Organisation for European Economic Cooperation) = Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete
OMFB = Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság
PATE ÁTK = Pannon Agrártudományi Egyetem, Állattenyésztési kar
PHARE (Poland and Hungary Aid for Reconstruction of the Economy) = EU- keret-program, mely a közép- és kelet-európai országok piacgazdaságának kiépítését segíti elő (Először Lengyelország és Magyarország voltak a kedvezményezettjei)
SE = Soproni Egyetem
TRHG = Törvények és Rendeletek Hatályos Gyűjteménye
TSZ = (Mezőgazdasági) termelőség-terület
USD = USA dollár
VPOP = Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnoksága
World Bank = Világbank
WTO (World Trade Organisation) = Világkereskedelmi Szervezet

TARTALOMJEGYZÉK

	Old.
Bevezetés	1.
1. MEZŐGAZDASÁG–ÉLELMISZER-GAZDASÁG–AGRI-BUSINESS	3.
1.1. Mezőgazdaság	3.
1.2. Élelmiszer-gazdaság	5.
1.3. Agribusiness	8.
1.4. Az élelmiszer-gazdasági vertikum nemzetgazdasági szerepe és jelentősége	11.
2. A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI SZERKEZET VÁLTOZÁSAI	13.
2.1. A szocializmusbeli "magyar agrármodellről"	13.
2.1.1. <i>Elkanyarodás a kolhozmodelltől - Magyarország külön utakon</i>	13.
2.1.2. <i>A válság kibontakozása</i>	18.
2.1.3. <i>A magyar élelmiszervertikum főbb jellemzői a 80-as évek végén</i>	21.
2.2. Az előzményekről és a fontosabb intézményekről	23.
2.2.1. <i>A privatizációról</i>	25.
2.2.2. <i>A szövetkezetekről</i>	30.
2.2.2.1. A szövetkezeti törvények társadalmi háttéréről	31.
2.2.2.2. Az 1992. évi II. szövetkezeti törvény (Szvt. II.) főbb intézkedései	34.
2.2.2.3. Az 1992. évi I. szövetkezeti törvény (Szvt. I.)	36.
2.2.3. <i>A kárpótlásról</i>	41.
2.2.4. <i>A földtulajdon és a földhasználati viszonyokról</i>	45.
2.2.5. <i>A gazdasági társaságokról</i>	50.
2.3. Tulajdoni és üzemi struktúra a 90-es évek végén	54.
2.3.1. <i>A mezőgazdaság</i>	55.
2.3.2. <i>Élelmiszeripar</i>	58.
2.3.3. <i>Élelmiszer-kereskedelem</i>	60.
2.3.3.1. A mezőgazdasági termékek kereskedelme	61.
2.3.3.2. A feldolgozott élelmiszerek disztribúciója	62.
3. A RÁFORDÍTÁSI-KIBOCSÁTÁSI KAPCSOLATOK ALAKULÁSA A MEZŐGAZDASÁGBAN ÉS AZ ÉLELMISZER-IPARBAN	65.
3.1. A termelési tényezők változásai a mezőgazdaságban	65.
3.1.1. <i>A földhasználatról</i>	65.
3.1.2. <i>Az élőmunka</i>	67.
3.1.3. <i>A termelési alapok a mezőgazdaságban</i>	70.
3.1.3.1. A beruházások	70.
3.1.3.2. Az állatállomány alakulása	73.
3.1.3.3. A folyó ráfordítások	75.
	Old.
3.2. Beruházások és foglalkoztatottság az élelmiszeriparban	77.
3.2.1. <i>A beruházások alakulása</i>	77.

3.2.2. <i>A munkaerőlétszám alakulása</i>	78.
3.3. A termelés dinamikájának és szerkezeti összetételének változásai	79.
3.3.1. <i>A mezőgazdasági termékek bruttó termelése és szerkezete</i>	80.
3.3.2. <i>Az élelmiszer-feldolgozás</i>	81.
4. A KÖZGAZDASÁGI SZABÁLYOZÓK VÁLTOZÁSAI AZ AGRÁRTERMELÉSBEN	85.
4.1. Mezőgazdasági árpolitika	86.
4.2. A támogatási rendszer	91.
4.2.1. <i>A mezőgazdaság támogatási és elvonási rendszere a 70-es évek közepétől a 80-as évek végéig</i>	91.
4.2.2. <i>Támogatások az élelmiszer-gazdaságban a 90-es években</i>	94.
4.3. Az elvonások rendszere	100.
4.3.1. <i>Az 1989-1997. közötti időszak történései</i>	101.
4.3.2. <i>Az 1998. évi hatályos adójogszabályok</i>	104.
4.3.2.1. <i>A személyi jövedelemadó</i>	104.
4.3.2.2. <i>A társasági adó</i>	107.
4.3.2.3. <i>Az általános forgalmi adó (ÁFA)</i>	107.
4.3.2.4. <i>A fogyasztási és a jövedéki adó</i>	108.
4.3.2.5. <i>A társadalombiztosítási járulékokról (tb)</i>	109.
4.4. Az agrárfinanszírozás - történelmi háttérrel	110.
4.4.1. <i>Az előzmények</i>	110.
4.4.2. <i>Az agrárfinanszírozás</i>	113.
4.4.2.1. <i>Éven túli lejáratú hitelek</i>	113.
4.4.2.2. <i>Éven belüli hitelek</i>	119.
4.5. Az agrárpiaci rendtartásról	121.
5. A JÖVEDELEM ÉS A TŐKEELLÁTOTTSÁG ALAKULÁSA AZ ÉLELMISZER-GAZDASÁGBAN	127.
5.1. A vállalkozások eredményének alakulása	128.
5.2. A társasvállalkozások vagyoni, pénzügyi és jövedelmezőségi helyzete 1995-ben	131.
5.2.1. <i>A saját tőke és az adózás előtti eredmény</i>	132.
5.2.2. <i>A gazdálkodás egyes főbb mutatói</i>	133.
6. A HAZAI ÉLELMISZER-KÜLKERESKEDELEM FŐBB JELLEMZŐI	139.
6.1. A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek export-import fogalmának alakulása	139.
6.1.1. <i>Az élelmiszer-gazdaság részesedése a nemzetgazdaság teljes külkereskedelméből</i>	139.
	Old.
6.1.2. <i>Az ágazat mezoszerkezete</i>	141.
6.1.3. <i>A mikroszerkezet átalakulása</i>	142.
6.2. A magyar agrárexport regionális szerkezetének változásai	143.
6.3. A magyar agrárkülkereskedelem vállalati szerkezetének alakulása	146.
6.4. Élelmiszer-gazdasági termékeink versenyképessége	149.

7. AZ EURÓPAI UNIÓ (EU) AGRÁRPOLITIKÁJÁNAK FŐBB VONÁSAI	155.
7.1. Az EU kialakulása	155.
7.2. A Közös Agrárpolitika (Common Agricultural Policy, CAP) kibontakozása és fejlődése a 80-as évek végéig	156.
7.3. Az 1992. évi új agrárpolitika	159.
7.4. Szerkezetátalakítás és vidékfejlesztés	162.
7.5. Várható változások a Közös Agrárpolitikában	165.
7.6. Főbb mezőgazdasági termékeink várható versenyképessége az Európai Unióban	172.
IRODALOMJEGYZÉK	175.

Mottó: [...csak hogyha tudjuk, hogy miért történtek így a dolgok (a "múlt paradigmái"), akkor érthetjük meg, hogy állnak ma ("jelen kihívásai"),és csak így sejtethetjük, merre visz az út ("jövő lehetőségei").

Tehát a még jelenlévő múlt a tovaszálló jelen, és a már jelenlévő jövő: a "honnan" határozza meg a "hol"-t, és a "hol" a "hová"-t.]

(Hans Küng: Világvallások etikája)

BEVEZETÉS

A jegyzet, melyet az olvasó a kezében tart, okleveles agrármérnök, valamint okleveles gazdasági agrármérnök hallgatók részére készült.

Szándékaink szerint - alapozó jelleggel - haszonnal forgathatják majd azok a doktoranduszok is, akiknek korábbi tanulmányai ezt indokoltá teszik.

Az alábbiakban felvázoljuk azokat a főbb szempontokat, amelyeket a téma kifejtése során érvényre szeretnénk juttatni.

Először: az élelmiszer-pálya vertikum szemléletű megközelítését helyezzük előtérbe, a szokásos egyoldalú mezőgazdasági megközelítés helyett. Ez azt jelenti, hogy az élelmiszeriparral kapcsolatos kérdésekre is hangsúlyt fektetünk, és ha szerény mértékben is, de az élelmiszer-kereskedelemtől is szólni kívánunk.

Az agribusiness ellátó ágazatait (mezőgazdasági és élelmiszeripari gépgyártás, agrokemikáliák és élelmiszer-csomagolóanyagok előállítása stb.) nem tárgyalja a jegyzet, s nem tér ki az erdészet és a halászat problémáira sem.

Másodszor: fontos jelentőséget tulajdonítunk a történetiségnek. Terjedelmi okokból a 70-es és 80-as évek jelenségeit és folyamatait csak vázlatosan van módunk bemutatni, a fő figyelmet a rendszerváltást követő időszakra fordítjuk. A történeti visszatekintést azért tartjuk szükségesnek, mert meggyőződésünk, hogy a 90-es évek agrár gondjainak, problémáinak jelentős része a korábbi évtizedek gyakorlatában gyökerezik. A jelen feladatainak a megértése, valamint a jövőbeni célkitűzések megfogalmazása megköveteli, hogy a korábbi évtizedek történéseit igyekezzünk objektíven szemlélni.

Harmadszor: az adott történelmi időszak jellegzetességei folytán a jegyzetben az elméleti kérdések kisebb, az agrárpolitikai megközelítések pedig nagyobb súlyt kapnak, mint a konszolidált piacgazdasági viszonyok között élő országok hasonló témájú tananyagaiban.

Negyedszer: az 1-7. fejezetek által képviselt "törzsanyagot" az előadások egészítik ki, melyek keretében szakonként differenciált ismeretanyagot adunk le.

Ötödször: a nyugati mezőgazdasági szövetkezés elméletével és gyakorlatával, a környezet- és vidékfejlesztési politikával, továbbá az Európai Unió agrárpolitikájával kapcsolatosan önálló jegyzetek készülnek, ezért ezekkel a kérdésekkel csak érintőlegesen, vagy egyáltalán nem foglalkozunk.

Hatodszor: az egyes fejezetek kifejtésénél törekszünk az elsődleges statisztikai adatforrások felhasználásra, az azokban foglalt bizonytalanságokra való tekintettel azonban, elsősorban a tendenciák és az arányok megfelelő bemutatása a célunk.

Hetedszer: egyetemi jegyzetektől eltérő módon a szakirodalmi hivatkozásokra nagy súlyt fektetünk. Ezzel többrendbeli célunk van: a tárgyalt témakörökkel foglalkozó hazai - és kisebb részben külföldi - szakemberek és intézmények munkásságára felhívni a figyelmet; továbbá az alkalmazott "hivatkozási technikák" felhasználhatók a TDK-dolgozatok valamint a diplomamunkák készítése során.

Az "Irodalomjegyzék" szerepe is kettős: a jegyzet háttéranyagául szolgáló és hivatkozott művek mellett tájékoztató jelleggel helyet kapnak olyan szerzők, illetve anyagok is, melyek a hallgatók további szakmai tájékozottságát hivatottak elősegíteni.

Végül egy technikai jellegű megoldásra hívjuk fel az olvasó szíves figyelmét.

A "Tartalomjegyzék" után beillesztettünk az anyagba egy "Rövidítések jegyzéke" c. tájékoztatót, a szövegben foglaltak könnyebb megértése érdekében.

A szerző abban a reményben bocsátja útjára munkáját, hogy a hallgatók, a kollégák és a szélesebb szakmai kör véleményét felmérve és átgondolva, néhány év múlva esetleg megszülethet egy új tankönyv.

Kaposvár, 1998. október

Dr. Szabó Gábor
tanszékvezető
egyetemi tanár

1. MEZŐGAZDASÁG–ÉLELMISZER-GAZDASÁG–AGRIBUSINESS

Az alábbiakban arra törekszünk, hogy a mezőgazdaság–élelmiszer-gazdaság–agribusiness fogalom rendszerét áttekintsük, az olvasó számára világossá tegyük.

Meggyőződésünk, hogy a fogalmak egyértelmű tisztázása, következetes használata nélkül a gazdasági- társadalmi jelenségek és folyamatok objektív szemléletű vizsgálata nem végezhető el. (Urfi, 1997)

1.1. Mezőgazdaság

Mezőgazdasági tevékenység alatt olyan növénytermesztési és állattenyésztési tevékenységet értünk, amelynek során növényi és állati termékeket állítunk elő élelmiszer-fogyasztás, takarmányozás valamint ipari feldolgozás céljából.

Ezen tevékenység alapvetően fontos jellemzője, hogy - a kertészeti termelés néhány speciális esetétől eltekintve - szorosan és elválaszthatatlanul kötődik a termőföldhöz, valamint - elsősorban a növénytermesztés - jellegénél fogva jelentős mértékben ki van téve az éghajlati, valamint az időjárási viszonyoknak.

A fentiekből következik, hogy a természeti - elsősorban az éghajlati - feltételek behatárolják azt a termékkört, amelyet az adott országban, illetve az adott régióban egyáltalán termelni lehet. (Hazánk például a kukoricatermelés legészakibb zónájába esik).

A növénytermelés és az állattenyésztés jellegét történetileg számottevően befolyásolta, hogy miként alakult az adott térség népsűrűsége. Azokon a területeken ugyanis, ahol az egy főre jutó művelhető terület alacsony volt, intenzív vagy belterjes gazdálkodás alakult ki (pl.: Dánia, Hollandia stb.), szemben a csekély népsűrűségű országokkal (pl.: USA, Kanada, Argentína, Ausztrália stb.), ahol extenzív vagy külterjes gazdálkodás vált a meghatározóvá.

Az intenzív vagy belterjes gazdálkodás az egységnyi földterületre vagy állategységre fordított fokozott mértékű munka- és tőkeáfordítással igyekszik ellensúlyozni a termőföld szükségessége által adódó hátrányt. Ugyanakkor az intenzív jelleg a termelésszerkezet alakításán belül is megjelenik, pl.: az istállózó állattartás fokozott mértékű részesevé az állattenyésztésen belül, illetve a kertészeti termelés nagyobb súlya a növénytermesztésben.

Egy adott ország mezőgazdaságának fejlődését és annak fő irányait természetesen a fentiekén kívül más tényezők, így pl. a belső és a külső piaci környezet stb. is befolyásolják.

Hazánk nemzetgazdaságának és ezen belül mezőgazdaságának időszakát a rendszerváltásig döntő módon meghatározta, hogy szovjet befolyás alá került.

Az a körülmény, hogy országunk a termőföldön kívül más számottevő erőforrással nem rendelkezett, még kiszolgáltatottabbá tette helyzetünket.

A Szovjetunióból érkező energia - és ásványi nyersanyag behozatalunk döntő részét gabona - és húsexporttal, továbbá kertészeti termékek kivitelével ellentételeztük.

Említésre méltó körülmény, hogy a mezőgazdasági tevékenység alapfunkcióit - szántóföldi növénytermesztés, kertészet, állattenyésztés - kezdettől fogva számos más tevékenység segítette.

Az utóbbiak részben a termelőeszköz-ellátásra, mások a termékfeldolgozásra, a továbbiak pedig elsősorban a beszerzésre és értékesítésre szerveződtek.

Hazánkban a két világháború közötti időszakban a nyugat-európai országokhoz képest igen alacsony színvonalú, kevés ipari eredetű terméket felhasználó mezőgazdasági termelés folyt.

A mezőgazdaság mint nemzetgazdasági ágazat jórészt önellátó volt. Az uradalmak saját bognár-, kovács-, kádárműhelyekkel rendelkeztek, s a kis- és középbirtokosok is jórészt a falusi iparosokra voltak utalva.

Az olcsó és nagy mennyiségben rendelkezésre álló munkaerő fékezte a mezőgazdaság gépesítését, annak ellenére, hogy a magyar mezőgazdasági gépipar több kiváló terméket állított elő. A műtrágya- és a növényvédőszer-felhasználás minimális volt.

A mezőgazdasági ágazat "nyitottabbá" válása a II. világháborút megelőző évtizedekben elsősorban az élelmiszer-feldolgozás területén volt megfigyelhető. Ismeretes, hogy Magyarországon - szemben a nyugat-európai országokkal,- nem a textilipar, hanem az élelmiszer-ipar volt az iparosodás "zászlós-hajója".

A kis- és középbirtokosok beszerzési, értékesítési és hitelellátási gondjain a szerény eredményeket elérő szövetkezeti mozgalom igyekezett segíteni.

A II. világháborút megelőző időszak szövetkezeti szakirodalmából kiemelkedő jelentőségű **Ihrig Károly** munkássága, különös tekintettel 1937-ben megjelent "A szövetkezetek a közgazdaságban" c. munkájára. [**Ihrig** ezirányú munkásságát elemzi és méltatja **Szabó G. Gábor** (1996) kandidátusi értekezésében].

1.2. Élelmiszer-gazdaság

Az élelmiszer-gazdaság fogalma a hazai szakmai körökben a 70-es évek eleje óta használatos, ekkor jelent meg ugyanis a "Bevezetés az élelmiszer-gazdaságtanba" c. könyv (Csizmadia, 1973).

A rendkívül korszerű felfogás alapján írott mű egyértelműen rámutat arra, hogy a fejlett gazdasággal rendelkező országokban az élelmiszer-feldolgozás és- forgalmazás, mint az élelmiszervertikum "felsőbb szakaszainak" megfelelő fejlettsége nélkül, nem lehet versenyképes élelmiszertermelést megvalósítani.

Meg kell állapítanunk, hogy az élelmiszeripar nemzetgazdasági jelentőségének felismerése hosszú ideig késett.

Ennek egyik jele, hogy az okleveles - tehát egyetemi szintű - élelmiszeripari mérnökképzés csupán 1972-ben indult be hazánkban.

Az akkori politikai vezetés - a szövetkezeti tulajdon primátusán nyugvó mezőgazdasági ágazat nemzetgazdasági szerepét és jelentőségét elismerve, - az állami dominanciájú élelmiszer-feldolgozást jó ideig igyekezett a mezőgazdasági nyersanyagtermelő szektortól mereven különválasztani.

Sajnálatos módon az élelmiszeripar szakmai körökben is alulértékelődött, melynek alapját az képezte, hogy a mezőgazdaságnak a bruttó termelésben, a nemzeti jövedelemben, továbbá a foglalkoztatásban betöltött szerepe vitathatatlanul jelentősen meghaladta az élelmiszeriparét.

Sokan figyelmen kívül hagyták, hogy a hazai lakosság élelmiszer-fogyasztásának valamint az élelmiszerexportnak a döntő részét már évtizedek óta a feldolgozott termékek teszik ki.

Amint a későbbiekben látni fogjuk, a 90-es évek folyamatainak eredményeképpen az élelmiszervertikumon belül az élelmiszeripar részaránya minden tekintetben megnőtt, szerepe jelentősen felértékelődött.

Mit is értünk tehát az élelmiszer-gazdaság fogalma alatt?

Hosszabb ideje szakmai konszenzus van a tekintetben, hogy ezt a fogalmat szűkebb és tágabb értelemben egyaránt használhatjuk.

Szűkebb értelemben a mezőgazdasági nyersanyag-termelést és az élelmiszer-feldolgozást, tágabb értelemben pedig az előzőket, plusz az élelmiszer-forgalmazási tevékenységet is értjük alatta.

A szakzsargon a szűkebb értelemben vett élelmiszer-gazdaságot valamint az agrárgazdaságot (agráriumot) szinonim fogalmakként kezeli.

Gyakran azonban az agrárgazdaság tevékenységi körében az erdőgazdálkodási tevékenységet és a halászatot is beleértik, mely ágazatokkal a jegyzetben nem foglalkozunk.

Megjegyezzük, hogy a hazai KSH statisztikai gyakorlat az utóbbi két ágazat adatait többnyire a mezőgazdasággal összevontan közli, míg az élelmiszeripart a feldolgozóipar egyik ágazataként szerepelteti.

Nem ritkán előfordul, hogy a napilapokban, rádióban és a TV-ben - esetenként szakmai fórumokon is, - az élelmiszer-gazdaságot helytelenül az élelmiszeriparral azonosítják. Úgy gondoljuk, hogy a pontos fogalomhasználatra kell mindenkor törekedni.

Megjegyezzük, hogy a hazai statisztikai adatok alapján, a szűkebb értelemben vett élelmiszer-gazdaság nemzetgazdasági szerepe - több mutató alapján - többé-kevésbé pontosan körvonalazható. Mindez sajnos nem mondható el a szélesebb értelmezés vonatkozásában, ugyanis az élelmiszerek bel- valamint külkereskedelmi forgalmazásával kapcsolatos adatokat a hazai statisztikai rendszer nem különíti el.

Szükségesnek tartjuk, hogy néhány átfogó műre felhívjuk az olvasó figyelmét.

Az 1945 előtti időszakból **Ihrig** (1941) nagyszabású, mély elméleti megalapozottságot és széleskörű nemzetközi kitekintést tükröző "Agrárgazdaságtan" c. munkáját ajánljuk az olvasó szíves figyelmébe.

A **Vági Ferenc** (1968) által szerkesztett "Agrárgazdaságtan" c. tankönyv az adott kor követelményeinek megfelelően készült. A Közgazdaságtudományi Egyetemen és az ország agrárfelsőoktatási intézményeiben a hallgatók számos nemzedéke forgatta hasznosan ezt a munkát. Nagy kár, hogy élelmiszer-gazdaságtani átdolgozására nem került sor.

Feltehetően - legalábbis részben - ezt a hiány is kívánta pótolni **Csizmadia Ernő** (1973) "Bevezetés az élelmiszer-gazdaságtanba" c. könyve, mely szemléleti áttörést hozott az élelmiszervertikum egységes kezelését, népgazdasági jelentőségét illetően, ugyanakkor dühödt politikai támadást eredményezett az MSZMP kemény vonalát képviselők részéről. Bár nem tankönyvnek készült, legalább egy évtizedig használtuk és oktattuk, mind a graduális, mind pedig a kibontakozó posztgraduális oktatásban.

Benet Iván (1979) a nemzetközi agrárgazdaságtani ismeretekkel is felvértezve, az élelmiszervertikum fogalmát az ellátó ágazatok irányába is kibővítve, publikálta nagy hatású "Mezőgazdaság, élelmiszer-gazdaság, agráripari komplexum" c. munkáját.

Elméleti igényességével, a külföldi szakirodalom elmélyült ismeretével jellemezhető **Burgerné Gimes Anna** (1979) két kiadásban is megjelent "Az élelmiszertermelés gazdaságtana" c. nagyszabású munkája, mely többek között a Kertészeti Egyetem hallgatóinak szolgált tankönyvül.

Az agráregyetemek - mindenekelőtt a GATE - oktatási igényeit volt hivatott kielégíteni a **Lőkös László** (1984) vezetésével dolgozó kollektíva átfogó "Agrárgazdaságtan" c. műve.

1985-ben látott napvilágot **Szabó Gábor** "Élelmiszer-gazdasági ismeretek" c. jegyzete, mely a JPTE és a KE hallgatóinak szakmai felkészülését szolgálta több kiadásban.

A 70-es illetve a 80-as évek mezőgazdaságának és élelmiszeriparának főbb jellegzetességeit, széleskörű adatbázisra támaszkodva, sokoldalúan tárgyalják **Németi László** (1981,1991) monográfiái.

Keszthelyen **Szénay László** szerkesztésében 1986-ban az "Agrárgazdaságtan I.", majd 1988-ban az "Agrárgazdaságtan II." egyetemi jegyzet látott napvilágot.

1991-ben ugyancsak **Szénay László** szerkesztette a PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar "Agrárgazdaságtan" c. jegyzetét.

Az élelmiszeripari gazdaságtan oktatásában úttörő jellegűnek tekinthető **Lakner Zoltán** (1996) elméleti és gazdaságpolitikai kérdéseket szerencsésen ötvöző egyetemi jegyzete, melynek tankönyvvé való továbbfejlesztése - széleskörű szerzői gárda bevonásával és **Hajdúné Balogh Dalma** társszerkesztőségével - folyamatban van.

Végezetül úgy véljük, hogy utalnunk kell azokra az átfogó jellegű erőfeszítést tükröző AKI-kiadványokra is, amelyek a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakban **Csendes Béla** (1989 a, b, c) vezetésével készültek.

A 90-es években az agrárgazdaság problémáival az MTA szakbizottságai több fórumon és kiadványban (**Bogyó**, 1996; **Enyedi-Tamási**, 1996; **MTA**, 1995,1997,1998) foglalkoztak, a korábbi évtizedekhez hasonlóan azonban az itt elhangzottak az agrárpolitikai döntésekre csekély hatással voltak.

Az egyéb átfogó elemzések közül kiemelendő a Nemzeti Agrárprogram anyaga, melyet többszöri vita után az FM tett közzé. (**FM**, 1997a)

1.3. Agribusiness

Az iparosodó mezőgazdaság világszerte mind nyitottabbá válik, mégpedig kettős értelemben: egyrészt termékeinek egyre nagyobb részét dolgozza fel az élelmiszeripar, másrészt egyre fokozottabb mértékben veszi igénybe a vegyipar, a mezőgazdasági gépipar, építőipar stb. termékeit. Az iparosodó mezőgazdaság ezen jellegzetességét elsőként **Davies** és **Goldberg** egyesült államokbeli közgazdászok ismerték fel és írták le 1957-ben megjelent könyvükben, megalkotva az agribusiness fogalmát. (Az utóbbi kifejezést hazánkban évtizedekig - oroszról vett fordítás alapján - az agrár-ipari komplexum megnevezés helyettesítette). A hazai szakmai közvélemény a "Mezőgazdaság, élelmiszer-gazdaság, agrár-ipari komplexum" c. könyv (**Benet**, 1979) alapján kapott először átfogó - széleskörű nemzetközi áttekintést is nyújtó - tájékoztatást ezen új szemléletmódról és annak hazai sajátosságairól.

A klasszikus definíció szerint az agribusiness három szférára tagolódik:

- I. Ellátó ágazatok
- II. Mezőgazdasági nyersanyag-termelés
- III. Élelmiszeripar + élelmiszer-kereskedelem

Benet idézett munkájában az agribusiness-t tervezési, strukturális és gazdaságpolitikai egységnek tekintette és hangsúlyozta, hogy nem jelent szervezeti egységet. Rámutatott arra, hogy ez az "élelmiszer-gyártó" vonal szorosan, több szállal kapcsolódik a népgazdaság (nemzetgazdaság) más területeihez, melyek közül az infrastruktúrának megkülönböztetett jelentősége van.

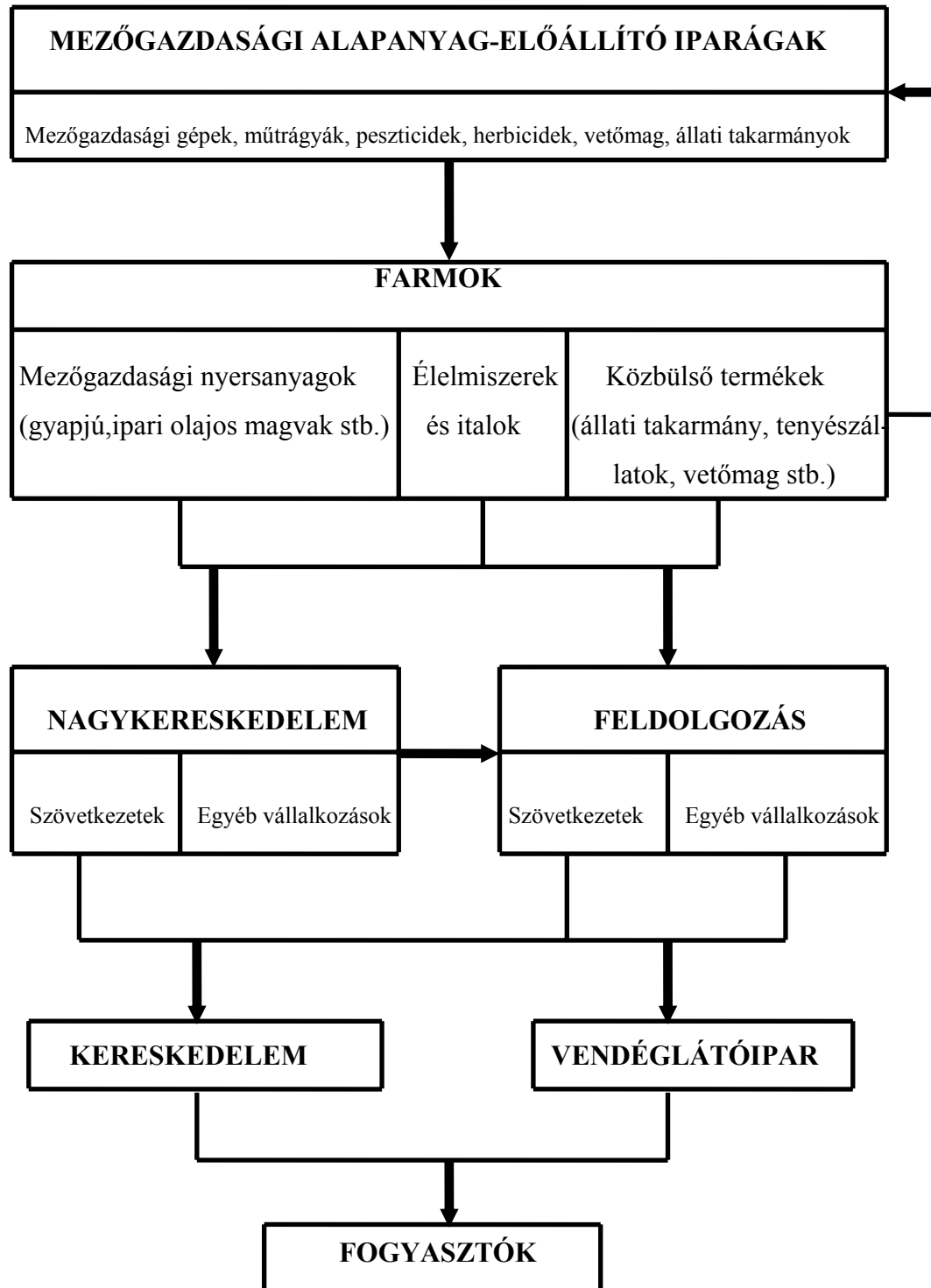
Megemlíjtük, hogy vannak, akik az agrároktatást,- kutatást és- szaktanácsadást is az agribusiness körébe sorolják.

Az élelmiszer termékpálya egyik modelljét tekinthetjük meg az 1. ábrán (**Tracy**, 1994) Az ábrát áttekintve természetesen számos kérdés merül fel, így például:

- az ellátó ágazatok körének definiálása (pl.: az élelmiszer-feldolgozást és - kereskedelmet eszközökkel ellátó iparágak köre),
- a tevékenységi körök elhatárolása (pl.: a külkereskedelmi tevékenység nem jelenik meg),
- a nem élelmiszeripari célokat szolgáló nyersanyagok (pl.: gyapjú, len, kender stb.) számbavétele.

Mind **Benet**, mind **Tracy** hangsúlyozzák, hogy a gazdasági fejlődéssel az agribusiness belső struktúrájában az I. és a III. szféra aránya növekszik, a mezőgazdaság súlya pedig csökken.

Az élelmiszer termékpálya

Forrás: Tracy, 1994:72

Hangsúlyozzuk, hogy nem a mezőgazdasági termelés volumenének a csökkenéséről van szó. Ez tartósan csak kivételes esetekben fordul elő (pl.: különösen kedvezőtlen időjárási viszonyok, háborús események, társadalmi-politikai rendszerváltás következtében).

A nemzetközi felmérések azt bizonyítják, hogy a fenti általános tendencia egyértelmű érvényesülése mellett az azonos, vagy hasonló fejlettségű országoknál az I. és a III. szféra igen eltérő arányai figyelhetők meg.

A holland Agrárgazdasági Kutató Intézet az agribusiness fogalmát a mezőgazdasági termékek termelésére, feldolgozására, szállítására és értékesítésre vonatkoztatja. (LEI-DLO, 1997)

A fentiek szerint értelmezett agro- komplexum bruttó hozzáadott értékben mért teljesítménye folyóáron az 1985-1995 közötti időszakban 44,9 Mrd holland Ft-ról (NLG-ről) 58,8 Mrd holland forintra nőtt.

Ugyanezen időszakban a nemzetgazdaság hozzáadott értékéből való részesedése csekély mértékben - 11,1 %-ról 10,2 %-ra - csökkent.

A külföldi eredetű mezőgazdasági nyersanyagokkal kapcsolatos tevékenységeket figyelmen kívül hagyva., 1995-ben a mezőgazdaság 17,5 Mrd NLG értékű teljesítménye mellett az élelmiszeripar 6,0; az élelmiszerkereskedelem 14,8; míg az élelmiszer-szállításokkal kapcsolatos tevékenység 6,7 Mrd NLG bruttó hozzáadott értéket produkált.

Ez azt jelenti, hogy a számításba vett "kapcsolódó" nemzetgazdasági ágazatok teljesítménye 1,6-szorosa a mezőgazdasági nyersanyag-termelésének.

A foglalkoztatottak létszámának megoszlását vizsgálva pedig arra a következtetésre juthatunk, hogy a hazai mezőgazdasági nyersanyagot a 90-es évek közepén 195 ezer holland farmer állította elő. Ezen termékmennyiség feldolgozásával, szállításával és értékesítésével pedig további 281 ezer főt foglalkoztattak.

Ha pedig a külföldi eredetű mezőgazdasági termékeket is figyelembe vesszük, akkor az utóbbiak száma 424 ezerre nő.

A fentiek egyértelműen alátámasztják azt az állítást, hogy a mezőgazdaság nemzetgazdaságon belüli jelentőségét nem lehet csupán ezen ágazat bruttó nemzeti termékén (vagy más hasonló mutatószámán) belüli aránya, illetve a farmerek aktív keresőkön belüli részaránya alapján megítélni.

A virágzó, prosperáló mezőgazdaság piacot kínál számos más nemzetgazdasági ágazat számára, s így egyben foglalkoztatási lehetőséget is nyújt az adott ország lakosainak.

1.4. Az élelmiszer-gazdasági vertikum nemzetgazdasági szerepe és jelentősége

A statisztikai adatok tanúsága szerint a szűkebb értelemben vett magyar élelmiszer-gazdaság a 90-es évek folyamán leértékelődött, veszített súlyából. (L. az 1. táblázatot).

Mind a bruttó hozzáadott értékhez (GDP) való hozzájárulását, mind pedig az aktív keresők létszámából, a beruházásokból és az exportból való arányát illetően jelentős csökkenés mutatkozik.

A fentieket közelebbről megvizsgálva kitűnik, hogy a visszaesés alapvetően a mezőgazdaság területén adódik, az élelmiszeripar többé-kevésbé megőrizte korábbi pozícióit. Mindez természetesen azt is jelenti, hogy a vertikumon belül lényegesen eltolódtak az arányok a feldolgozó szféra javára.

A jelzett változásokat több tényező magyarázza, ezekkel a következő fejezetben részletesen foglalkozunk majd.

Néhány dolgot azonban előljáróban is megemlítünk.

Elsőként arra utalunk, hogy a 80-as években a mezőgazdaság–élelmiszer–feldolgozás–élelmiszerkereskedelem vertikumszakaszok említett sorrendje egyben a nemzetközi versenyképességi sorrendnek is megfelelt. Ilyen értelemben tehát az élelmiszeripar (és az élelmiszer-kereskedelem) relatív felértékelődése - pl.: a külföldi beruházások révén - az egész vertikum hatékonyságát javítja.

Az exportból való 20 % alatti részarány a legutóbbi évekre vonatkozóan igaz, minthogy a gépipar termelése és kivitele az utóbbi években rendkívül dinamikusán nőtt. (Megjegyezzük, hogy a vámszabadterületekkel együtt számított külkereskedelmi forgalomra vonatkoztatva az élelmiszerexport aránya 13 %-ra esett vissza).

A 90-es évek közepéig a magyar élelmiszer-kivitel megőrizte az évtizedek óta tartott 20 % körüli exportrészesedését.

Az élelmiszer-külkereskedelem kérdéseivel a későbbiek során részletesebben foglalkozunk majd, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy az élelmiszer-kivitel és- behozatal egyenlege 1997-ben is jelentős pozitív eredménnyel (260 Mrd Ft) zárult.

Az sem közömbös, hogy az iparon belül mind a termelési volumet (19 %), mind pedig a foglalkoztatottak létszámát (16,1 %) tekintve, a gépipar után - a vegyipart megelőzve - az élelmiszeripar a második legjelentősebb iparág.

Az előzőeken túlmenően utalni kell arra is, hogy az Európai Unióban a farmereket már nem egyszerűen csak élelmiszer- és ipari nyersanyagtermelőknek tekintik.

1. táblázat

Az élelmiszer-gazdaság nemzetgazdasági szerepét tükröző fontosabb mutatószámok, %

	GDP		Aktív keresők		Beruházások		Export	
	1990	1996	1990	1996	1990	1996	1990	1996
Mezőgazdaság	15,3	6,4	17,0	7,9	8,6	2,8*
Élelmiszeripar	1,8	4,0	4,2	3,5	5,0	4,6*
Élelmiszer-gazdaság	17,1	10,4	21,2	11,4	14,1	7,4*	23,1	18,4

*Az adatok csak a jogi személyiségű gazdálkodó szervezetekre vonatkoznak. A mezőgazdasági adatok az erdőgazdálkodás teljesítményént nem tartalmazzák. Az exportadatok a vámszabadterületeken kívüli áruforgalomra vonatkoznak

Forrás: **KSH**, 1996d:12,13; **KSH**, 1998b: 72,73; **AKII**, 1998a: 9,10,11

A természet- és környezetvédelemben, a tájvédelemben és a falvaknak mint kulturális örökségnek a megőrzésében betöltött szerepüket egyre inkább elismerik, méltányolják és anyagilag is ösztönzik.

A hazai idegenforgalom tervezett dinamikus fejlesztése, - beleértve a falusi és az ökoturizmust is - nem képzelhető el mezőgazdaságunk "rendbetétele" nélkül.

2. A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI SZERKEZET VÁLTOZÁSAI

A fejezet keretén belül elsőként a 60-as években kialakult "magyar agrármodellről" adunk rövid értékelést, beleértve a 80-as évek végi állapotra vonatkozó keresztmetszet-elemzést is.

A fejezet második részében a rendszerváltást közvetlenül megelőző évek történéseit taglaljuk, majd sorra vesszük a rendszerváltást előmozdító főbb intézményeket.

Végül röviden bemutatjuk a tulajdoni és az üzemi struktúra fontosabb jellemzőit.

2.1. A szocializmusbeli "magyar agrármodellről"

A következőkben először a 60-as évek elejétől a 70-es évek közepéig tartó folyamat vázlatos áttekintésére törekszünk, majd az első olajválság után kibontakozott válsághelyzetet fogunk feltárni, végül a vertikum 80-as évekbeli főbb jellemzőit ismertetjük.

2.1.1. *Elkanyarodás a kolhozmodelltől - Magyarország külön utakon*

A szakmai közvéleményt mindmáig erősen megosztja a szocializmusbeli magyar mezőgazdaság jellegének és teljesítményeinek a megítélése. A rendszerváltást követő átfogó értékelésére még kísérlet szintjén is alig került sor (**Benet**,1997a,b; **Herich**, 1990; **Lőkös**, 1994; **Sipos-Halmi**, 1993)

A többnyire utalások szintjén álló, apologetikus jellegű megnyilatkozások mellett, különösen a 90-es évek elején, alapvetően politikai célzatú, a korábbi törekvéseket és eredményeket egyértelműen negligálni szándékozó nyilatkozatok is szép számmal napvilágot láttak.

Mindkét említett törekvést károsnak ítéljük és kísérletet teszünk az előítéletektől mentes elemzésre.

Kiindulópontul az 1958-1961. éveket választjuk, melyeket évtizedekig a "mezőgazdaság szocialista átszervezésének" időszakaként volt szokás emlegetni. Gyakorlatilag pedig az történt, hogy az 1956-os forradalom leverését követően az erkölcsi terror eszközeivel a magyar parasztságot néhány rövid esztendő alatt belépésre kényszerítették a különböző típusú mezőgazdasági szövetkezetekbe.

Fontos hangsúlyozni, hogy a parasztok túlnyomó része kényszer hatására lett termelészövetkezeti tag s ezáltal a klasszikus szövetkezeti alapelvek legfontosabbika, az önkéntesség súlyosan sérült.

Az ún. Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány politikai okokból már 1957. decemberében eltörölte a kötelező beszolgáltatást. A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezetői többéves folyamatként képelték el a szövetkezesítést. A megyei és járási pártbizottságok azonban másként vélekedtek s valódi "munkaversenymozgalom" bontakozott ki közöttük a "beléptetés" dinamikáját illetően. (Sattar, 1989)

Az MSZMP vezetése természetesen nem állt e kezdeményezések útjába, így - nemzetközi mércével tekintve is - igen rövid idő alatt sor került a hazai parasztgazdaságok felszámolására.

E kezdeti időszakban az egy falu - több termelészövetkezet (TSZ) modell volt az általános. A későbbi években részben politikai okokból - kevesebb TSZ-elnököt "megfelelőbb módon" lehetett kiválasztani és kézben tartani-, másrészt a "minél nagyobb annál jobb" jelszó ürügyén TSZ összevonásokra került sor. Így jött létre az egy falu - egy TSZ, majd a 70-es évek első felében -, amikor is a TSZ és az állami gazdasági (ÁG) összevonásokat központilag leállították - a több falu - egy TSZ képlet.

Párhuzamosan folyt az ÁG-ok összevonása is. Ezen időszak eseményeiről a 60-as és a 70-es években tengernyi - szinte kivétel nélkül apologetikus jellegű - cikk, könyv és "tudományos értekezés" született.

A legüditőbb kivétel ezek között **Donáth Ferenc** (1977) "Reform és forradalom" c. munkája.

Donáth rámutat arra, hogy a gyors átalakulás során megbomlottak a termelési tényezők közötti arányok: *"Magyarországon az ebből származó nehézségek jelentősek voltak, s mintegy másfél évtizedig tartott, míg a termelésnek ezt a megbontott összhangját nagyüzemi szinten és dinamikus sikerült megteremteni."* (i.m. : 109)

Berend T. Iván (1983) pedig többek között kiemeli, hogy: *"...1959 és 1964 között 44 milliárd forint értékű befektetés több mint fele tekinthető az átszervezés költségének, a termelőkapacitásokat nem bővítő kiadásnak."* (i.m.:275)

A gazdák részére a "mézesmadzagot" a szerény mértékű háztáji gazdaságra való jogosultság, a bevitt eszközök töredékértéken való ellentételezése, valamint a TSZ-ek földjáradékfizetési kötelezettsége jelentette.

A bevitt föld ugyanis a tagok tulajdonában maradt, s utána a művelési ágtól valamint az aranykorona értéktől függő földjáradékot kellett - legalábbis elvileg - fizetni.

A 60-as évek közepéig állandó pénzügyi ellehetetlenüléssel küszködő szövetkezetek jelentős része ugyanis évekig nem vagy alig fizetett földjáradékot. A későbbiek során azonban a mégoly kevés jövedelem is jól jött, különösen amíg a munkaegység szerinti részesedés dívott.

A garantált pénzbeni jövedelemrészesedés ugyanis csak a 60-as évek végétől vált általánossá a közös gazdaságokban, addig a "maradékelv" érvényesült.

A 60-as évek közepéig egyébként előírták, hogy a szántóföld 30%-át kenyérgabonával kell bevetni. Ennek ellenőrzését a járási pártbizottságok a járási tanácsok mezőgazdasági osztályaival végeztették el.

Ekkorra már egyértelművé vált, hogy a TSZ-ek az átszervezést elősegítő s minden gazdaságossági kritérium nélkül nyújtott állami hiteleket nem tudják visszafizetni, sőt a mértéktelen eladósodás további gazdálkodásukat is ellehetetleníti. A felismerést követően a TSZ-hitelek döntő részét eltörölték.

Németh Károly az MSZMP KB akkori titkára a Központi Bizottság 1978. március 13-i ülésén előadói beszédében a következőket mondta: "*Az első jelentős lépés az volt, hogy a szövetkezetek lehetőséget kaptak traktorok beszerzésére. Később a gépállomások erő- és munkagépeit is megvásárolhatták. Ez a gazdálkodás előnyére vált. A hatvanas évek közepén megszűnt a szövetkezetek terveinek a járási tanácsok általi jóváhagyása. Ezzel egyidejűleg módosítottuk a mezőgazdasági árrendszert, emeltük a felvásárlási árakat. Bevezettük az amortizáció és a munkadíj költségként való elszámolását, kiterjesztettük a különböző alapok kötelező képzését. Sor került a munkadíjak garantálására és csaknem 13 milliárd forint összegű hitel elengedésére. Megteremtődtek az önállóbb, vállalatszerű gazdálkodás feltételei. A fejlődésnek újabb lendületet adott az 1968-ban bevezetett gazdasági reform.*" (MSZMP, 1978:7)

A 60-as évek második és a 70-es évek első felében igen jelentős mértékű támogatási összegek áramoltak be a magyar mezőgazdaságba, melyek mind a belföldi élelmiszer-ellátásra, mind pedig az exportkötelezettségek teljesítésére pozitívan hatottak.

A magyar mezőgazdaság bruttó kibocsátása ebben az időszakban - a későbbiekben részletezett módon - nemzetközi mércével is gyors növekedési ütemet produkált.

Ennek - meg persze az árkorlátozó intézkedések - következtében a hazai lakosság mind mennyiségi, mind pedig minőségi szempontból növelhette étel- és ital-fogyasztását, mégpedig viszonylag kedvező árviszonyok mellett.

Ugyanezen időszakban az étel- és ital-kereskedelmi mérleg mind a KGST-országok felé (azaz "rubel" viszonylatban), mind pedig a fejlett piacgazdasággal rendelkező országok felé (azaz "dollár" viszonylatban) növekvő pozitív egyenleget tudott felmutatni.

Az persze elgondolkasztó, hogy míg a mezőgazdaság bruttó kibocsátása 1960-1977 között a másfélszeresére nőtt, addig az ipari eredetű anyag-felhasználás a négyszeresére, míg az állóeszközérték a háromszorosára nőtt. (MSZMP, 1978 : 27 és 44) (Az étel- és ital-ipar termelése a jelzett időszakban a két és félszeresére emelkedett).

A fentiekből kitűnik, hogy a termelés anyag- és eszköz-igényessége igen számottevően megváltozott, ami az ágazat nemzeti jövedelemhez való hozzájárulását egyértelműen kedvezőtlenül befolyásolta. (Megjegyezzük, hogy 1968 és 1977 között az ipari olló nyílását mutatják a statisztikák).

Nem tekinthető véletlennek, hogy a mezőgazdasági terméktermelés alakulásának nettó jellegű outputmutatóval való mérése és minősítése évtizedeken keresztül szinte tabunak számított.

Ez pedig nagy problémát jelentett és jelent ma is, az ágazat 1960 és 1990 közötti teljesítményének valódi, a hatékonysági szempontokat is figyelembe vevő megítélését illetően.

Arról van szó ugyanis, hogy a nettó termelési érték volumen alapján mért növekedési ütem csupán a töredéke a bruttó kibocsátásának. Ez pedig arra utal, hogy a nagyüzemi dominanciájú magyar mezőgazdaság drágán termelt.

A mezőgazdaság bruttó kibocsátásának növekedésében a 70-es évek első felétől számottevő szerepet játszottak az ún. iparszerű termelési rendszerek.

Korabeli szakértői állásfoglalás szerint : "*A termelési rendszer tartalmi oldalát az iparszerű nagyüzemi technológia képezi. A termelési rendszer technológiáját a fizikai, kémiai, biológiai, technikai és emberi tényezők iparszerű szinten kialakított összhangja, az egyes tényezők szinkronizált fejlesztése jellemzi.*" (Bethlendi, 1979:173)

A szerző ugyanakkor úgy véli, hogy : "*A termelési rendszer szervezeti oldala az a vállalatok közötti együttműködés, amelynek keretében az iparszerű technológiát megvalósítják. Az együttműködés során munkamegosztás alakul ki a rendszerközpont és az együttműködést részvevő vállalatok között. E munkamegosztás keretében a rendszerközpont*

kidolgozza, fejleszti és a tagvállalatoknál adaptálja az iparszerű technológiát, és a megvalósításhoz különféle szolgáltatást nyújt. A tagvállalatok feladata az iparszerű technológia követelményeinek megfelelő tevékenység." (Bethlendi, 1979:173)

A TSZ-ek és ÁG-ok szinte mindegyike tagja volt legalább egy termelési rendszernek.

1982. évi adatok szerint az országban összesen 75 termelési rendszer működött, ebből 21 a szántóföldi növénytermesztési, 29 a kertészeti, 24 az állattenyésztési ágazatokban. Ugyanebben az évben kb. 80 növény- illetve állatfajjal foglalkoztak, ami azt jelenti, hogy az integrációs tevékenység kiterjedt a két főágazat szinte valamennyi ágazatára. (Szabó, 1985)

Az egyes ágazatokat azonban eltérő mértékben integrálták: a búza, a kukorica, a cukorrépa és a napraforgó nagyüzemi területének 80-90%-a, míg a paradicsom, a szőlő- és az almatermő terület 50-70 %-a tartozott a rendszerekhez.

A nagyüzemi tehénállománynak kb. a 60 %-a, a kocalétszámnak 80 %-a, míg az anyajuh és a tojótyúk létszámnak mintegy 40 %-a tartozott ezen integrációs szervezetekhez.

Átfogó értékelésként úgy foglalhatunk állást, hogy ezen szervezeteknek jelentős és vitathatatlan érdemeik vannak a mezőgazdasági árualapok mennyiségi növelése tekintetében. Nélkülük már a 70-es évek végén, a 80-as évek elején súlyos zavarok adódtak volna, mind a belföldi fogyasztás, de méginkább a külgazdasági kötelezettségek teljesítése során.

Ugyanakkor az is tagadhatatlan, hogy a rendszergazdák döntő többségét a hozamok növelése, nem pedig a fajlagos költségek csökkentése és a taggazdaságok jövedelmének a növelése motiválta. Röviden megfogalmazva: a termelési rendszerek segítségével sokat, de drágán lehetett termelni.

A 60-as évek végétől lehetővé vált, hogy az élelmiszer-gazdaságon belül - elsősorban a TSZ-ek kezdeményezésére - a mai gazdasági társaságok előhírnökeként, a mezőgazdasági nagyüzemek egymással, továbbá jellemzően élelmiszeripari vállalatokkal gazdasági társaságokat hozzanak létre.

Míg a 60-as évek végén mintegy 200 ilyen társulás létezett, addig - jórészt a gazdasági társulások körül rendet teremtő 1978. évi 4.sz. törvényerejű rendelet életbelépését követően - 1983-ra a számuk már megtöbbszöröződött.

E témakör egyik kiváló szakértője ezen szerveződések fogalmát a következőképpen definiálta: "*A gazdasági társulás lényege szerint gazdálkodó alanyok, szocialista viszonyok között elsősorban vállalatok közötti speciális árujellegű együttműködési kapcsolat, amelyben az együttműködés közös gazdasági vállalkozásra, illetve koordinációra irányul, és szükségképpen polgári jogi társulási szerződési formát igényel.*" (Sárközy, 1978:18)

Ezek a vállalatközi szervezetek az élelmiszervertikummal összefüggő munkálatok (pl.: hús- és baromfifeldolgozás, tejfeldolgozás, borászat stb.), mellett elsősorban ipari, építőipari és szolgáltató tevékenységet végeztek.

Az itt nyert tapasztalatokat sokoldalúan lehet hasznosítani a rendszerváltás nyújtotta új feltételek között is.

A fentiekhez hasonlóan, a mezőgazdasági kistermelés - háztáji és kisegítő gazdaságok - kezelése szintén a magyar mezőgazdasági modell sajátossága.

Köztudott, hogy a 60-as évek második felétől egészen a 80-as évek végéig a mezőgazdasági nagyüzemek a mezőgazdasági termékek kb. 2/3-át, a velük sajátos "szimbiózisban" levő kistermelők pedig annak mintegy 1/3-át állították elő.

Az MSZMP vezetői nehezen adták be a derekukat, de a háztáji termelés 1968-ban, 1973-ban és 1976-ben bekövetkezett visszaesése meghátrálásra készítette őket: *"...a népgazdaság érdekében megfelelően továbbra is támogatjuk a saját és a családtagok munkáján alapuló háztáji gazdálkodást, termelési lehetőségeik mind teljesebb kihasználását"* (MSZMP, 1978 : 63-64)

A fenti döntést - a hazai élelmiszerellátás zavartalansága mellett - alapvetően befolyásolta az exportárualapok biztosításának szükségessége. Egyrészt a KGST - országokkal - mindenekelőtt a Szovjetunióval - kötött hosszúlejratú egyezmények teljesítése, másrészt a dollár viszonylatú élelmiszer-külkereskedelem pozitív szaldójának a növelése egyre erősebb szükségszerűséggel jelentkezett.

2.1.2. A válság kibontakozása

Egyetlen nemzetgazdasági ágazat, illetve vertikum fejlődését sem lehet az adott társadalmi-gazdasági körülményektől, valamint a többi ágazat teljesítményétől függetlenül értékelni.

Ez a megállapítás természetesen igaz a magyar élelmiszer-gazdaságra is.

Az MSZMP KB 1982. június 23-i, "Külgazdasági kapcsolatainak alakulásáról, fejlesztésének feladatairól" c. határozatában többek között a következőket találjuk: *"... a szocialista országok gazdasági fejlődését a világgazdasági változások ... kedvezőtlenül befolyásolták.*

... Az 1970-es évek első felének lényegében töretlen fejlődését az utóbbi öt-hat évben a gazdaság növekedési ütemének mérséklődése váltotta fel, kiütköztek a gazdasági hatékonyság

és a termelési szerkezet gyengeségei. Szembeötlővé vált a gazdálkodás viszonylag alacsony színvonala, a strukturális alkalmazkodás és a gyorsan változó nemzetközi viszonyokra való reagálás lassúsága. 1975 óta az egymás közötti kereskedelem feltételei lényegesen megváltoztak, folyamatosan szigorodnak. A világpiacon ártendenciák érvényesítése a nyersanyagokban szegény országoknak ... jelentős és folyamatos cserearány-veszteséget okoz." (MSZMP, :1982:31)

Az 1973. évi első olajárrobbanás jelentőségét és hosszútávú kihatásait a volt szocialista országok politikai vezetése helytelenül mérte fel.

Az MSZMP KB idézett dokumentumában kénytelen-kelletlen, de megjelenik ennek felismerése: *" 1974-1975-ben még nem ismertük fel az új világgazdasági helyzetből adódó gazdaságpolitikai feladatokat. Gazdaságpolitikánk azt a feltételezést tükrözte, hogy a kedvezőtlen külgazdasági feltételek számunkra hosszabb időn át fennmaradnak, de a cserearányromlás nagyságrendje átmeneti, veszteségeink nem nőni, hanem csökkenni fognak. Ezen alapult az a gazdaságpolitikai cél, hogy a megváltozott körülményekhez a termelés korábbihoz hasonló gyors növekedése mellett kell alkalmazkodni és az életszínvonalat a korábban tervezett mértékben kell emelni. Ez a cél nem bizonyult megvalósíthatónak és külgazdasági egyensúlyi helyzetünk jelentős romlását eredményezte." (i.m. : 32)*

Az ország 1974 és 1978 között a cserearányromlás következtében 327 Mrd Ft-os árveszteséget szenvedett el.

Mindez a politikai vezetést azzal ösztönözte, hogy az eredeti 4 Mrd dollár hitelfelvételből kinövő adóssághegyet, a külgazdasági versenyképesség növelésével próbálja felszámolni.

Ennek érdekében - a hivatkozott MSZMP dokumentum szerint - már az MSZMP XII. kongresszusa 1980-ban a korábbiaktól szokatlan módon úgy foglalt állást, *"... hogy az életszínvonal rendszeres, érezhető mértékű és általános növelése helyett csak annak megőrzését tűzhetjük ki célul..., "* (i.m. :37)

S végezetül: *"... lényeges szemléleti változást tükröz a létszámnövelés helyett a létszámtakarékos munkaerő-gazdálkodás megkezdése; az extenzív beruházáspolitiká helyett a rekonstrukciós típusú fejlesztések előtérbe állítása." (i.m.: 37)*

Az állampárt 1985. évi XIII. kongresszusán - az átmeneti külgazdasági eredmények bővületében - a politikai vezetés azonban ismét a lovak közé dobta a gyepőt. A kongresszusi dokumentum (MSZMP, 1985) szerint a beruházások volumene 1980 és 1984 között 13,6 %-

kal, a beruházási ráta (beruházás a GDP %-ában) pedig 28,8 %-ról 23,1 %-ra csökkent. (A beruházások minden népgazdasági ágban csökkentek).

Sokat mondó jelenség, hogy a jelzett időszakban az élelmiszerexport 36 %-kal, a lakosság élelmiszer-vásárlása viszont csak 3 %-kal nőtt.

Nyilvánvalóan idegességet keltett, hogy míg az átlagos reáljövedelem és a fogyasztás valamelyest növekedett, a reálbér csökkent.

A kongresszusi értékelés szerint a nyugdíjak valamint a társadalmi juttatások egy részének reálértéke is csökkent, így kénytelenek lettek arra a következtetésre jutni, hogy: "... *a lakosság egyes rétegeinek életszínvonala romlott.*" (i.m. :199)

A XIII. kongresszus nyilván a fentiek miatt hirdette meg a gazdasági növekedés gyorsításának programját, melynek konkretizálása "A magyar népgazdaság hetedik ötéves terve" (1986-1990) c. dokumentumban (**Népszabadság**, 1985) kapott nyilvánosságot.

Azóta már tudjuk, hogy a gazdaságilag minden alapot nélkülöző grandiózus elképzelések hamvukban holtak.

Csupán szemléltetésképpen néhány adat.

A mezőgazdasági terméktermelés öt év alatti 7-10 %-os növekedése helyett a statisztikai valóság a stagnálás képét mutatta az 1986-1990. közötti időszakban.

A mezőgazdasági és az élelmiszeripari beruházások 1985. évihez előirányzott "számottevő bővülésével" szemben, a mezőgazdasági beruházások visszaestek. Az élelmiszeripari kapacitások - sok esetben kellő körültekintés nélkül - több szakágzatban azonban ezen időszakban is nőttek.

Az olvasó szíves figyelmébe ajánljuk, az igazán autentikus helyről adott helyzetjelentést: " *Az adatok azt bizonyítják, hogy mind a mezőgazdaságban, mind az élelmiszeriparban a korábban is nyomott jövedelmi helyzet a '80-as évtized második felében folyamatosan romlott. Az 1988. évi nyereségtömeg összege folyó áron még eléri az 1980-as évét, de reálértéke annak már csak a fele.*" (**MSZMP**, 1989a:4)

Az idézett dokumentum a búzatermelés jövedelmezőségének alakulását vizsgálva rámutat arra, hogy a költségarányos nyereség 1987-ben a tíz évvel ezelőtti 25-30%-ról 3 %-ra esett vissza.

Megjegyezi tovább, hogy: "*Általános a tőkeszegénység. Elavult a technika.*" (i.m.:4)

A későbbiekben pedig utalás történik arra, hogy miközben a rövid lejáratú hitelek kamatai az 1980. évi 10 %-ról 1988-ra 17-18 %-ra nőttek, addig az alaptevékenység jövedelmezősége ez idő alatt 12 %-ról 5 %-ra csökkent.

Mintegy összegezőképpen érdemesnek tartjuk szó szerint idézni a következőket: " *A termelés jövedelmezősége ... számottevően romlott, a mezőgazdasági nagyüzemek egyre szélesebb körében az egyszerű újratermelésre sincs elegendő pénz. Csökken a kistermelésből származó bevételek reálértéke is.*" (MSZMP, 1989b : 14)

Az előző vázlatos áttekintés kettős célt szolgál.

Először: az olvasó kapjon némi áttekintést arról, hogy a gazdasági-politikai rendszerváltásnak egy nyakig eladósodott, rossz termelési szerkezettel, alacsony hatékonysággal, kedvezőtlen nemzetközi versenyképességgel rendelkező nemzetgazdaság keretében kellett megvalósulnia.

Másodszor: értelemszerű, hogy a nemzetgazdasági ágakhoz ezer szállal kötődő mezőgazdaság és élelmiszeripar eredményessége nem térhetett el jelentősen a többi ágazatétól.

Ami pedig azt a vitát illeti, hogy beszélhetünk-e sajátos "magyar mezőgazdasági, illetve szövetkezeti modellről" az 1960-1990 közötti periódusban, a magunk részéről igen felelünk. Ennek ellenére ez a modell csupán névrokona a fejlett piacgazdaságok "szövetkezeti modelljének."

2.1.3. A magyar élelmiszerverteikum főbb jellemzői a 80-as évek végén

A tágabb értelemben vett élelmiszer-gazdaság legfontosabb jellegzetességeit az alábbiak szerint összegezhetjük.

Először: a mezőgazdasági nyersanyagtermelésben a termelőszövetkezetek meghatározó szerepet játszottak. A bruttó kibocsátás mintegy 50 %-át az 1300 szövetkezeti közös gazdaság adta, a 130 ÁG-ból álló állami szektor részesedése kb. 15 %-ot tett ki, a kistermelés részaránya pedig hozzávetőlegesen 35 %-os volt.

Ez nem volt magyar sajátosság, hiszen az akkori Jugoszlávia és Lengyelország kivételével, ahol az egyéni parasztgazdaságok meghatározó jelleggel fennmaradtak, a szocialista országok mezőgazdaságában a kolhoz típusú szövetkezetek domináltak.

Másodszor: a mezőgazdasági nyersanyagtermeléssel szemben az élelmiszer-feldolgozás és az élelmiszer-kereskedelem terén egyértelműen az állami szektor részesedése volt a meghatározó.

Az ÁG-ok és a TSZ-ek élelmiszeripari tevékenysége ugyan nem volt elhanyagolható mértékű; az ÁFÉSZ-ek élelmiszer-kiskereskedelmi, valamint vendéglátóipari szolgáltatásai

pedig főleg a községekben játszottak fontos szerepet, az állami dominancia az élelmiszerverteikum e szakaszain azonban megkérdőjelezhetetlen volt.

A mintegy 140 állami élelmiszeripari vállalat az élelmiszer-feldolgozás kb. 80 %-át tartotta a kezében.

Az egyes szakágazatokat illetően igen eltérő volt a termelés koncentrációja: a növényolajiparban 1, a húsfeldolgozásban 20, míg a cukoriparban tucatnyi vállalat működött.

Az élelmiszer-nagykereskedelem gyakorlatilag állami monopólium volt, az élelmiszerek kiskereskedelmi forgalmazásában azonban a kb. 40 területileg szervezett (megyéenként 1-2, Budapesten 11) állami vállalat együttes súlya már csak 50 %-ot tett ki.

Harmadszor: a fentiekől eltérően jellegzetes magyar sajátosságként kell megemlítenünk a mezőgazdasági kistermelés jelentős szerepét. E fogalom elvileg 3 gazdálkodói csoportot takar: a TSZ-tagok háztáji gazdaságait; a TSZ-ek, ÁG-ok és egyéb állami vállalatok alkalmazottainak és a lakosság más csoportjainak kis gazdaságait; s végül a statisztikailag alig értékelhető számú főfoglalkozású magángazdálkodókat.

A sokszázezer kistermelő a termőföld egy töredékét (kb. 10 %) birtokolva a mezőgazdasági termékkibocsátás kb. 1/3-át produkálta a 70-es és a 80-as években.

A sertés- és baromfihús-termelés kb. 50 %-át, a kézimunka-igényes kertészeti ágazatoknál a kibocsátás ennél is nagyobb hányadát állították elő ezekben a gazdaságokban.

Mindez persze nem mehetett volna végbe a TSZ-ek, ÁG-ok és az ÁFÉSZ-ek sokoldalú integrációs tevékenysége nélkül.

A kistermelők összességében kb. olyan értékű állati és növényi terméket állítottak elő, mint amennyi évente kivitelre került.

Negyedszer: a 70-es és a 80-as évek magyar jellegzetessége, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek az állattenyésztés és a növénytermesztés mellett, ipari, építőipari, élelmiszeripari, kereskedelmi és szolgáltatási tevékenységgel is intenzíven foglalkoztak.

A legfontosabb motivációt a mezőgazdasági alaptevékenység alacsony és egyre romló jövedelmezősége jelentette. A viszonylag kedvező eszközigenyű befektetésekből származó jövedelem döntő részét az állattenyésztésbe és a növénytermesztésbe forgatták vissza.

Nem érdektelen megemlíteni, hogy a 80-as évek második felében a TSZ-ek és ÁG-ok mérlegszerinti eredményének közel a fele már az alaptevékenységen kívüli tevékenységből származott.

Számos mezőgazdasági nagyüzem,- elsősorban a TSZ-ek , ahol a törvény a kötelező foglalkoztatást előírta - azért létesített pl.: varrodát, műanyag feldolgozó üzemet stb., hogy dolgozóinak (tagjainak) munkát tudjon adni.

Egyes esetekben a helyi nyersanyagok kitermelése, illetve feldolgozása (pl.: homok-, agyag- és kavicsbányák, fafeldolgozás) is ilyen irányú lépésre készítette a vezetőket.

Végül megemlítendő, hogy mivel ezen tevékenységek zöme folyamatos bevételt biztosított, a gazdaságok likviditása szempontjából is előnyt jelentettek.

2.2. Az előzményekről, a tulajdonviszonyok változásairól és a fontosabb intézményekről

A magyar élelmiszer-gazdaság jelenlegi társadalmi-gazdasági szerepét befolyásoló politikai döntéseket az elmúlt években sokan és sokféleképpen vitatták, amit természetesnek kell tekintenünk.

Ezzel összefüggésben két fontos körülményre hívjuk fel az olvasó figyelmét.

Először: a politikai rendszerváltást megelőzően, a 80-as évek végén számos olyan fontos döntés és törvény született, amelyek a későbbiekben jelentősen elősegítették a piacgazdaság kiépülését, a külföldi tőke beáramlását.

Ezek közül a legfontosabbaknak az alábbiakat tartjuk:

- A gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvényt.
- A 80-as évek végén bevezetett adóreform (egységes nyereségadó, egységes személyi jövedelemadó, az ÁFA) bevezetését.
- A kétszintű bankrendszer kialakítását (az MNB mint jegybank mellett megjelentek a kereskedelmi bankok).
- A termelői és a fogyasztói árak kezdődő liberalizálását.
- A külkereskedelem állami monopóliumának oldódását.
- Az ún. előprivatizáció beindulását (kiskereskedelem, vendéglátás, lakossági szolgáltatások, majd kisebb termelő egységek).
- Egy 1989. évi jogszabály lehetővé tette, hogy a termelőszövetkezetek vagyonuk 50 %-át a szövetkezetek dolgozói között felosszák (ez a lehetőség földvagyonra nem terjedt ki).
- Az állami és a tanácsi vállalatoknak az átalakulásról szóló 1989. évi XIII. törvény értelmében kft.-vé vagy rt.-vé kellett átalakulniuk 1992. december 31-ig, az ÁG-oknak 1993. június 30-ig.

Másodsor: a rendszerváltozás gyors sodrában sem az első demokratikus kormánynak, sem pedig az akkori ellenzéki pártoknak nem volt - nem is lehetett - megérlelt és világos koncepciójuk a gazdasági rendszerváltás - ezen belül mindenekelőtt a tulajdonviszonyok megváltoztatásának - mikéntjét illetően.

Ami egyértelmű és világos célkitűzésként fogalmazódott meg, az az állami tulajdon magánosításának az igénye volt.

A politikai rendszerváltozást követően a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és az élelmiszer-kereskedelem társadalmi-gazdasági szerkezetének átalakítását döntően meghatározó jogszabályok a következők voltak:

- 1992. évi I. törvény a szövetkezetekről.
- 1992. évi II. törvény a szövetkezetekről (az ún. átmeneti törvény).
- A kárpótlásról szóló 1991. évi XXV. törvény.
- A privatizációs törvények.
- A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény.

Megjegyezzük, hogy az 1998. július 1-én életbelépett új, gazdasági társaságokról szóló törvény, amelynek főbb rendelkezéseit a következőkben ismertetni fogjuk, a vállalkozások jogi és pénzügyi feltételeit a jövőben nem csekély mértékben fogja befolyásolni, de a kialakult vállalati és tulajdoni struktúrát érdemben már nem befolyásolja.

Nem tekintjük feladatunknak, hogy a fenti jogszabályok megszületésének hátterét, folyamatát részletesen ismertessük.

A jegyzet írásakor - 1998. év nyarán - arra törekszünk, hogy bemutassuk azokat a jogi kereteket, amelyek a változásokat meghatározták.

A 2. táblázatban megkíséreltük egy 3-fokozatú minősítési skála segítségével áttekinthetővé tenni, hogy a jogszabályokban testet öltő politikai döntések milyen mértékben gyakoroltak hatást a hazai, tágabb értelemben vett élelmiszervertikum egyes láncszemeire.

A legfontosabb következtetés abban összegezhető, hogy egyértelműen a szövetkezeti dominanciájú mezőgazdaságnak kellett a legnagyobb kihívásokkal szembe néznie és a legbonyolultabb feladatokkal megbirkóznia.

A döntő módon állami kézben lévő élelmiszer-feldolgozás valamint élelmiszer-kereskedelem "mindössze" a privatizációs törvények útvesztőjével találta szembe magát.

Minthogy a privatizációs törvények döntő módon befolyásolták a tágabb értelemben vett élelmiszer-gazdaság feldolgozó és kereskedelmi vertikumszakaszait, célszerű felvázolni a privatizáció általános jellemzőit.

Ezt követően a szövetkezeti törvények, valamint a kárpótlás társadalmi hátterét és rendelkezéseit tekintjük át, majd a földtörvény földtulajdonnal és földhasználattal kapcsolatos fejezeteit elemezzük.

2. táblázat

**Az egyes törvények hatása az élelmiszer-gazdaság vertikum szakaszainak
társadalmi-gazdasági szerkezetében beálló változásokra**

	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar	Élelmiszer- kereskedelem
Szövetkezeti törvények	Jelentős	Szerény	Szerény
Privatizációs törvények	Szerény	Jelentős	Jelentős
A kárpótlásról szóló 1991. évi XXV. törvény	Jelentős	Szerény	Szerény
A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény	Jelentős	Nincs	Nincs

Végül a gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXLIV. törvény főbb jellemzőit is ismertetjük, hiszen a társasvállalkozások döntő többsége gazdasági tevékenységét ezen keretek között folytatja.

A fentiek után áttekintést adunk az élelmiszer-gazdaság vállalati szerkezetéről.

2.2.1. A privatizációról

A privatizáció általános főbb nemzetgazdasági tapasztalatait összegező 1998. évi tanulmányban az alábbi három végkövetkeztetés olvasható.

Először: *"A privatizációs feladat végrehajtása a befejezéshez közeledik, ... A vállalatok többsége már magánkézbe került, illetve a súlyosan veszteséges vállalatokat már felszámolták. Ennek és a zöldmezős beruházások hatására a bruttó társadalmi termék előállítását kb. 80 százalékban a privatizált és az újonnan alakult magántőke hozza létre.*

A tőkehozadék maximalizálására törekvő privatizációs stratégia, és ezen belül a készpénzes változat előtérbe helyezése a megismert eredmények tükrében ma is indokoltnak látszik..." (Tardos, 1998:331-332)

Másodszor: A második gondolati pontban a szerző társadalmi reagálásokat és a közvélemény-kutatási eredményeket is figyelembe véve írja a következőket: *„A privatizálás a ... hiányosságok ellenére minden bizonnyal jelentősen hozzájárult a magyar gazdaság*

stabilizálódásához. A magántulajdon meghatározó szerepe nélkül ugyanis piacgazdaság nem működhet hatékonyan." (i.m.:332)

A szerző továbbá indokoltnak tartja a viszonylag gyors ütem diktálását, utal azonban a társadalom jelentős részében megnyilvánuló ellenérzésekre is, melyeket a jövedelem differenciálódás váltott ki. A kedvezőtlen jelenségek egy részét elkerülhetetlennek ítéli, a privatizáció átláthatóságát illetően, azonban jóval nagyobb erőfeszítésre lett volna szükség.

Harmadszor: Végül a privatizáció közelgő lezárásáig szerinte a következő főbb feladatok jelölhetők meg:

" - ... végig kell gondolni, hogy az ország üzleti tőkéjének milyen részét célszerű tartós állami tulajdonban tartani.

- meg kell szervezni a fennmaradt, időlegesen állami tulajdon eladásának és az állami tulajdon működtetésének társadalmilag ellenőrzött, racionális és célirányos formáit,

- tovább kell erősíteni a szabályozott versenyt a gazdaságban,

- ...olyan országos gazdaságpolitikát kell kialakítani, amely az egész gazdaság, és ezen belül a ma még nem hatékonyan működő privatizált tőke számára is megteremti a konjunktúrát."

(i.m.:332)

A következőkben a privatizációs törvények főbb rendelkezéseit ismertetjük.

Mint ismeretes az **Antall**-kormány által megkonstruált törvényt a **Horn**-kabinet 1995-ben új törvénnyel váltotta fel.

Az első privatizációs törvények (**MK**, 1992d,e) az állami vagyont a jövőbeni tulajdonlást, illetve a privatizáció szempontjából három csoportba sorolták:

- a) Kincstári vagyon, azaz a nem vállalkozói állami vagyon, melynek kezelője a Kincstári Vagyonkezelő Szervezet.
- b) A tartósan állami tulajdonban maradó vállalkozói vagyon, melynek kezeléséről és hasznosításáról az Állami Vagyonkezelő Részvénytársaság gondoskodott; egyes esetekben (pl.: közlekedés, hírközlés és vízügy), amikor országos közszolgáltató tevékenységet ellátó gazdálkodó szervezetekről volt szó, az állami tulajdonosi jogokat a szakterületileg illetékes miniszterek gyakorolták.
- c) Az időlegesen állami tulajdonában levő vállalkozói vagyon, melynek értékesítéséről és hasznosításáról az Állami Vagyonügynökség (mint költségvetési szerv) volt köteles gondoskodni.

A törvény előírta, hogy a Kormány évente köteles az Országgyűlésnek beszámolni az Állami Vagyonkezelő Rt., illetve az Állami Vagyonügynökség tevékenységéről, mely beszámolóhoz csatolni kellett az Állami Számvevőszék elnökének jelentését is.

Az Országgyűlés évente a "Vagyonpolitikai irányelvekben" határozta meg az állami vállalkozásokban működő vagyon hasznosításának főbb szempontjait.

Az állami vállalatok privatizációjához elengedhetetlen volt, hogy azok korlátozott felelősségű társasággá (kft.) vagy részvénytársasággá (rt.) alakuljanak át.

Az alakuló vállalatok számára előírták:

- a) átalakulási terv, továbbá
- b) vagyonmérleg-tervezet készítését.

Az átalakulási tervnek az alábbiakat kellett tartalmaznia:

- az átalakulással elérni kívánt gazdasági cél megjelölését,
- a 180 napnál nem régebbi vagyonmérleget,
- az új társaság társasági szerződésének (alapító okirat, alapszabály) tervezetét,
- a foglalkoztatási és szociális tervet,
- a környezeti károk rendezésére vonatkozó tervet,
- a dolgozók tulajdonhoz juttatásának tervezett módját,
- az önállóan működtethető vagyonrészek lehetséges leválasztásának, jövőbeni működésének tervét.

A törvény továbbá előírta, hogy az állami vagyon elidegenítése, illetve átmeneti jelleggel történő kezelésbe vagy bérbeadása csak versenyeztetési eljárás (tender) útján történhet.

A pályázatok elbírálásánál - elvileg - fontos prioritásként figyelembe kellett venni a pályázó által a munkavállalók foglalkoztatása, jövedelme, illetve szociális ellátása, továbbá a környezeti károk és terhelések enyhítése tekintetében vállalt kötelezettségeket.

Az állami tulajdonában lévő vállalkozói vagyon értékesítéséről szóló második privatizációs törvényt az Országgyűlés 1995. májusában fogadta el és ugyanazon év június közepén már életbe is lépett. (TRHGY, 1995)

A jogszabály intézkedett az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Részvénytársaság (ÁPV Rt.) létrehozásáról, melynek elsődleges feladatának jelölte meg az e körbe tartozó vagyon mielőbbi értékesítését magántulajdonosok számára.

A privatizációs követelmények az alábbiak szerint kerültek megfogalmazásra:

(1) Az e törvény hatálya alá tartozó vagyon értékesítése során különösen az alábbi követelmények figyelembevételével kell eljárni:

a) a gazdálkodás hatékonyságának növelése, a gazdaság tőkehiányának enyhítése, a szükséges tőkeemelés biztosítása, nemzetközileg élenjáró technikák, vezetési és marketing tapasztalatok megszerzése, a piacvesztés megállítása, jó piacok szerzése;

b) a gazdasági szerkezetváltás ösztönzése, a vállalati szervezetrendszer megújulásának előmozdítása, a versenyt gátló struktúrák ésszerű decentralizálása, a piac szereplői körének szélesítése;

c) a hazai tőkepiac fejlesztése, a hazai és nemzetközi tőke szervezett bevonása befektetési alapok és társaságok révén;

d) a külföldi befektetők privatizációs érdeklődésének fenntartása, illetve megerősítése, különös tekintettel a stratégiai (szakmai) befektetőkre;

e) a hazai vállalkozók, beszállítók, alapanyagtermelők tulajdonszerzésének támogatása, különös tekintettel a mezőgazdaságra és az élelmiszeriparra; a nemzetközi egyezményekkel összhangban álló hazai termelői és iparvédelem biztosítása;

f) munkahelymegőrzés, munkahelyteremtés, a munkavállalói szociális szempontok érvényesítése;

g) a dolgozói tulajdonszerzés, illetve a vezetői kivásárlás előmozdítása;

h) a gazdasági társaságok működőképességének megőrzése, a privatizációs bevételek felhasználása a pénzügyi stabilitás érdekében, a gyártmánystruktúra, a technológia fejlesztése, a reorganizáció, a környezeti károk és terhek enyhítése és az exportbővítés;

i) a kárpótlási jegyek ellenében megfelelő vagyon juttatása.

(2) Az (1) bekezdésben megjelölt szempontok közül az ÁPV Rt. vagy megbízottja a privatizációs pályázati kiírásban előre köteles megjelölni azokat a konkrét egyedi szempontokat, melyek magvalósítását az adott privatizációs tranzakciótól elvárja, illetőleg ezen szempontok értékelési szempontjait a beérkezett pályázati ajánlatok elbírálásakor.

Végezetül külön is kiemelésre került, hogy a foglalkoztatáspolitikai, a versenypolitikai, illetve a környezetvédelmi szempontok -a kötelezettségek pénzügyi teljesíthetőségére is figyelemmel - megfelelően érvényesüljenek.

Ma már megállapíthatjuk a "**Bokros**-csomag" tükrében-, hogy a foglalkoztatási és a környezetvédelmi szempontok többnyire áldozatul estek a minél nagyobb privatizációs bevételekre irányuló törekvéseknek (Csanádi-Páczai, 1998)

A jogalkotók bizonyos esetekben lehetővé tették, hogy meghatározott vagyon, vagy annak bizonyos hányada tartósan állami tulajdonban maradjon.

Az állami tulajdonosi részesedés a tartósan állami tulajdonban maradó társaságok körében nem lehet alacsonyabb 50 % + 1 szavazatot biztosító hányadnál. A törvény azonban kivételesen 25 % +1 szavazathoz, illetve szavazats többséget biztosító részvényhez kötődően is megállapíthatja a legkisebb állami részesedés mértékét.

Tardos (1998) közlése szerint 1997. szeptemberében összesen 364 gazdasági társaságban volt tulajdoni részesedése a magyar államnak, melyek közül a tervek szerint tartós állami tulajdon maradna 116 társaságban, ebből 27 társaságban egy darab aranyrészvény.

Az ÁPV Rt.-hez tartozó vagyon értékesítését illetve vagyonkezelésbe való adását - bizonyos kivételek esetén - az ÁPV Rt.-nek vagy az általa megbízott vagyonértékesítőnek - versenyeztetés útján kell megkísérelnie.

A pályázat nyilvános vagy zártkörű lehet.

Nyilvános a pályázat, ha:

- az ajánlattevők köre előre meg nem határozható,
- a meghatározott ajánlattevői körbe tartozók száma nem ismert.

A pályázati felhívás tartalmára vonatkozóan a törvény számos előírást tartalmaz, melyeket itt nem részletezünk.

Az ajánlatok értékelésére vonatkozó rendelkezések meglehetősen nagy rugalmasságot engedélyeznek a döntéshozók számára. Az árajánlatok mellett ugyanis a pályázatok, illetőleg az egyes ajánlatok elbírálása során kiemelten kell figyelembe venni a pályázó (ajánlattevő) által a reorganizáció, a tőkeemelés, a technikai fejlesztés, a szerkezetváltás és a munkavállalók foglalkoztatása, jövedelme, illetve szociális ellátása, továbbá a környezeti károk és terhelések enyhítése tekintetében vállalt kötelezettségeit.

A törvény rendelkezései értelmében egyszerűsített privatizációs eljárásokkal kell értékesíteni a közép- és kisméretű gazdasági társaságok állami tulajdonban lévő társasági részesedését, ha 1994-ben a gazdasági társaság:

- saját tőkéje a 600 MFt-ot,
- és a teljes munkaidőben foglalkoztatott dolgozóinak a létszáma éves átlagban az 500 főt nem haladta meg.

A jogszabály továbbá lehetőséget ad ún. kedvezményes privatizációs technikák alkalmazására az alábbiak szerint:

- értékesítés részletfizetéssel,
- értékesítés tulajdonjog fenntartásával (privatizációs lízing),

- egzisztencia hitel,
- vezetői és munkavállalói kivásárlás,
- Munkavállalói Résztulajdonosi Program.

Végül lássuk, hogy mekkora a tartós állami részesedés az agrárgazdaság körébe tartozó rt.-k esetében

Erdőgazdasági rt.-k:	100 %
Mezőgazdasági rt.-k:	75 %
(kb. 20 rt.)	
Tokaji Kereskedőház Rt.:	100 %
Állattenyésztési Teljesítményvizsgáló Rt.:	100 %
Fehérjefeldolgozó Rt.:	25 % + 1 szavazat
Kutató és Fejlesztő Intézetek:	100 %

Az állami gazdaságok privatizációjával és átalakításával kapcsolatos tapasztalatok (Csete, 1995; Kelemen, 1998) mellett, az élelmiszeripar és az élelmiszer-kereskedelem magánosítását tükröző jellegzetességek (Alvincz, 1996, 1997; Szabó, 1995, 1997; Wagner, 1998) is sok tanulsággal szolgálnak.

2.2.2. A szövetkezetekről

Az elmúlt évek folyamán számos politikai és szakmai körökből érkező bírálat érte az Antall-kormány agrárpolitikáját, különösen a szövetkezeti törvények és a kárpótlás kapcsán.

A magyar mezőgazdasági - ezen belül szövetkezeti - modell tagadhatatlan eredményeinek negligálása, a "zöldbárózás" stb. hibás és káros politikai magatartásnak minősíthető.

Az 1992. II. átmeneti törvény (MK, 1992c) által a termelőség-szövetkezetekből való kilépést lehetővé tevő rendelkezések nyomán pedig kiderült, hogy - a pontos adatok ma sem ismertek - a szerény számú egyénileg vagy csoportosan kilépő tagok legfeljebb a csíráját képezhetik a hazai, családi típusú farmgazdaságoknak.

1992. végére az akkori kormánypártok számára is világossá vált, hogy miként korábban az egyéni gazdák nem akartak tagok lenni, úgy a 90-es évek elején - a remélt biztonságot előtérbe helyezve - a tagok óvakodtak a kilépéstől. (Az 1994. év márciusában egy hónap időtartamra megnyitott lehetőséggel is kevesen éltek).

A kormányzati magatartás "stílusváltása" a kiéleződött társadalmi ellentéteket némileg tompította, átfogó, az új magántermelői szférát valóban helyzetbe hozó koncepció kialakítására és az ennek megfelelő intézkedések meghozatalára azonban továbbra sem került sor.

A mezőgazdasági nagyüzemek gyengítését célzó, 90-es évek eleji állami támogatás csökkentéseket nehéz volt újra "feltornászni". Az 1993. évi katasztrofális termelési és külkereskedelmi adatok azonban - ellenzéki támogatással - 1994-re évek óta először reálértékben is növekvő agrárköltségvetést eredményeztek.

A mezőgazdasági szövetkezetek nagy várakozással tekintettek az 1994 tavaszán hatalomra jutott Horn-kormányra.

A baráti szavakon és az együttérzésen kívül azonban ez a politikai garnitúra sem tett érdemi intézkedéseket a szövetkezeti gazdaságok rendbetételére. A magángazdaságok felkarolását senki sem várta tőle s akik így gondolták azok nem is csalatkoztak.

A fentiek ismeretében nem érdektelen, hogy két ismert és kiváló szakíró munkássága alapján bepillantást nyerjünk a szövetkezetekkel kapcsolatos törvényhozás, illetve társadalmi-politikai magatartás "mélyrétegeibe." (Süveges, 1996a; Tellér, 1998)

2.2.2.1. A szövetkezeti törvények társadalmi háttéréről

A szövetkezeti törvények megszületésének körülményeit Süveges (1996a) az alábbiak szerint világítja meg.

Több mint figyelemreméltó annak felvetése, mely szerint a "szocialista" szövetkezeteknek úgy kellett átalakulniuk "polgári" típusú szövetkezetekké: "*...hogy még nem tisztáztuk: mi is volt gazdasági és politikai lényegük, ...Továbbá még kísérletet sem tettünk a piacgazdaságban kialakult szövetkezetek gazdasági, szociális és jogi lényegének a körülírására.*" (i.m.: 38)

A fentiekkel messzemenően egyetértünk, és a későbbiekben is csak szoros kivételként utalhatunk Szabó G. Gábor (1996b) kandidátusi értekezésére. Ebben a munkában a szövetkezeti lényeg Ihrig-i értelmezése, továbbá a holland és a dán élelmiszer-gazdasági szövetkezeti tapasztalatok elemzése, számos értékes adalékkal gazdagítja agrárökonómiai ismeretünket.

Visszatérve a neves szövetkezeti jogász tanulmányában kifejtettekre, világosan megfogalmazást nyer, hogy a szövetkezetek 1992. évi önálló törvényi szabályozása

lényegében egy politikai kompromisszum eredménye. Az 1990-ben kezdődő kodifikációs folyamatban közreműködők ugyanis a fejlett piacgazdaságokbeli szövetkezetelméleti megfontolásokat és gyakorlati tapasztalatokat teljesen figyelmen kívül hagyták.

Mi indokolta tehát, hogy a gazdasági társasági törvény keretein kívül önálló szövetkezeti törvény szülessen meg?

A válasz a következő: *"...a teljes mértékben gyakorlati szempontokat szem előtt tartó kodifikációs folyamat azért felelt meg mind a kormánykoalíció mezőgazdasági vagyon megszerzésében érdekelt rétegeinek, mind pedig a szövetkezeti érdekképviselői szervezeteknek, mert létrehozta a jogintézményeit egyrészt a volt tagok kárpótlásának, másrészt a szövetkezeti vagyon jövőbeli olyan "privatizálásának", amely a mezőgazdasági szövetkezeti vezetők számára lehetővé tette, hogy az 1990 előtt - a burkolt államosítások folyamatában - már megkezdett, leplezett privatizációt tovább folytassák."* (i.m.: 39).

A magyar mezőgazdaság és ezen belül a szövetkezetek jövője szempontjából fontosnak tartjuk annak végiggondolását, hogy szövetkezeti működést nem szövetkezeti jogi státus - tehát például gazdasági társaság - keretében is lehet folytatni.

Elgondolkoztató az az érvrendszer, amelynek révén a jogász szakértő az 1992. évi I. törvényt (MK, 1992b) "álszövetkezeti törvénynek" tartja.

A korábbi oszthatatlan vagyon üzletrész-értékpapír formájában történő nevesítésével, a részjegyre és az üzletrészre történő korlátlan osztalékjog megállapításával, az egy tagra jutó üzletrész korlátlanságával, a tagok foglalkozási kötelezettségének megszüntetésével stb. kapcsolatos rendelkezések valóban egyértelműen elősegítik a szövetkezeti vagyon "magánosítási" folyamatát.

A fentiek alapján - és a 90-es évek fejleményeinek tükrében - egyet kell értenünk azzal a következtetéssel, amely szerint: *"Ennek a folyamatnak a tervbevetett, ki nem mondott célja azonban nem "magántulajdonosi szövetkezet" létrehozása, hanem a kapitalista mezőgazdasági nagyüzemek kiépítése a "kollektív szövetkezet" álcájában."* (i.m.:48)

Amennyiben az eddigi trendek folytatódnak, ha a mezőgazdasági kis- és középvállalkozások nem kapnak érdemi támogatást, úgy a mezőgazdaság eltartóképessége tovább romlik.

A vidékfejlesztési és az agrártámogatások összehangolt működtetésére mindenekelőtt a fenti problémák kezelése érdekében van elsősorban szükség.

Tellér (1998) "Az elitek tulajdonszerzése a szövetkezeti átalakulás során Magyarországon" c. tanulmányában meggyőző képet fest a szövetkezeti tulajdonszerzés folyamatának néhány jellegzetességéről.

Az elméleti háttér ismertetését mellőzve idézzük a következőket: "*A helyi politikai elitek és a szövetkezeti vezető csoportok a '80-as évek elejétől a hatékonyságnövelés és a demokratizálás ideológiai lobogója alatt lankadatlan küzdelmet folytattak a szövetkezeti tulajdon privatizálásának útjában álló szocialista szövetkezeti intézmények lebontásáért.*" (i.m.: 371-372)

A szerző szerint ezek a törekvések egyrészt szövetkezet mozgalmi szinten, másrészt az egyes szövetkezetek szintjén jelentkeztek.

Ami a szövetkezet mozgalmi szintet illeti: az új szövetkezeti törvény előkészítése, az oszthatatlan közös vagyon visszaosztása a szövetkezetekre, a mozgalmi pozíciók a pártbürokraták helyett szövetkezeti elnökökkel való betöltése stb. jelezte a szövetkezeti elit pozícióinak javulását.

Az egyes szövetkezetek szintjén: a vagyon teljes oszthatóságának kimondása, valamint a foglalkoztatási kötelezettség megszüntetése, a bt.-ék és kft.-ék, valamint más belső vállalkozások előtérbe helyezése stb. ugyanebbe az irányába hatott.

Az "egy tag- egy szavazat" elve eltörlésének, a szövetkezetek földvásárlási lehetőségeinek sürgetése stb., egy jól átgondolt és sok tekintetben végigvitt folyamat legújabb állomásait jelentik.

Tellér a továbbiakban rámutat arra is, hogy a szövetkezetek átalakulásával és a kárpótlási folyamattal összefüggő, a termőföld-, az ingatlan - és az eszköztulajdonnak a szakmai és a közvélemény számára szembetűnő elaprózódásával egyidejűleg: "... *jelentős újrakoncentráció is zajlik.*" (i.m.:372)

A szerző úgy véli, hogy: "*Ennek haszonélvezői a volt helyi menedzseri és politikai elitek, kisebb mértékben az egyéb szakértelmiség és más csoportok.*" (i.m.: 372)

A tulajdonszerzésnek - javarészt kulisszák mögött végbemenő - eszköztára rendkívül gazdag, az üzletrészek és a földek alacsony áron történő és tömeges felvásárlása általánosan elterjedt.

Mind a felszámolt, mind a működő szövetkezetek vagyonának jelentős része - a társasági formában kimentett vagyonrészekről nem is beszélve - már ma is egy viszonylag szűk csoport, sokszor néhány család kezében összpontosul. Ez a folyamat döntő mértékben az 1994-1998-as időszakban bontakozott ki és ennek fényében érthető, hogy az egyéni

érdekeiket előtérbe helyező, egyébként nagyüzemi színekben szereplő érdekcsoportok "jegelték" mind a szövetkezeti, mind pedig a magángazdasági szféra rendbetételét.

2.2.2.2. Az 1992. évi II. szövetkezeti törvény (Szvt.II.) főbb intézkedései (MK, 1992c)

A törvény rendelkezéseit a hatálybaléptetést követően többször is módosították. (MÉÉ, 1992)

Az Szvt. II. a szövetkezetekről szóló 1992. évi I. törvény hatálybalépéséről és az átmeneti szabályokról intézkedik.

A fontosabb rendelkezéseket az egyes fejezetek sorrendjében ismertetjük.

A tagok és a szövetkezet közötti vagyoni viszonyok rendezése

Az Szvt. II. hatálybalépésekor működő szövetkezeteknek az 1991. december 31-i mérleg szerinti, a részjegytőkével és a termőfölddel csökkentett vagyonát fel kellett osztaniuk (vagyonnevesítés) és erről az érdekelteket értesíteniük kellett.

A vagyon nevesítését a mezőgazdasági szövetkezeteknek 1992. április 30-i időhatárral írták elő.

A vagyont szövetkezeti üzletrészben - továbbá egyes esetekben részjegy formájában is - kellett felosztani.

Kötelező jelleggel jutottak üzletrészhez (esetenként részjegyhez) az alábbi személyek:

- a) aki 1991. január 1-én tagja volt és e tv. hatálybalépésének napján is tagja a szövetkezetnek,
- b) aki e tv. hatálybalépését megelőzően legalább öt évig tagja volt a szövetkezetnek, illetőleg e volt tag örökösét,
- c) aki megszűnt tagsági viszonyát helyreállította, illetőleg az erre jogosult személy örökösét.

A közgyűlés a vagyonnevesítés keretében szövetkezeti üzletrészt juttathatott:

- a) a szövetkezet alkalmazottainak,
- b) a szövetkezet volt tagjainak, azok örököseinek,
- c) mezőgazdasági szövetkezetnél a rendszeresen munkát végző segítő családtagoknak is.

Az üzletrész mértékét a jogalkotók a nevesíthető vagyon létrehozásában és gyarapításában való közrehatás mértékéhez kötötték. Ezt a rendelkezést később úgy pontosították, hogy: "...a nevesíthető vagyon értékének legalább a 40 százalékáig a tagsági viszony időtartamát,

valamint a személyes közreműködés súlyát és arányát, legalább 20 százalékig pedig a vagyoni hozzájárulás mértékét kell alapul venni." (MÉÉ, 1992: 364)

A termőfölddel kapcsolatos sajátos szabályok közül a következők érdemelnek elsősorban figyelmet.

Vételi jog illette meg - a helyileg kialakult áron - az alábbi személyeket:

- a szövetkezeti szakcsoporthoz tartozó tagját a legalább öt éve használatában álló földre,
- a haszonbérletet a legalább öt éve használatában álló földre,
- a volt szövetkezeti tagot a megváltott földjére, ha azt a megváltás óta megszakítás nélkül használta.

A fentieknél jóval nagyobb jelentőségűek és a mai magyar földtulajdoni szerkezetet döntő módon meghatározóak az Szvt. II.-nek a kárpótlási törvénnyel (Kpt.) összehangolt azon intézkedései, amelyek a mezőgazdasági szövetkezet használatában álló, továbbá bármilyen módon tulajdonába került földekből elkülöníteni rendelt el különböző földalapokat. Ezek a földalapok a következők voltak:

- a tagok, a velük azonos jogállású személyek és a kívülállók (a továbbiakban együtt: részarány-tulajdonosok) tulajdonában lévő földet,
- a Magyar Állam tulajdonában levő földeket,
- a Kpt. által árverési célra megjelölt földeket,
- azt a földterületet, amelyből a termelőszövetkezeti tagok fejenként 30 AK, míg az alkalmazottak 20 AK értékig ingyenesen termőföld tulajdonhoz juthattak. (Korábban meglévő földtulajdonukat eddig a mértékig lehetett kiegészíteni).

Végezetül megemlítendő, hogy az Szvt. II. alapján a részarány-földtulajdonos kérésére az ingatlannyilvántartásban feltüntetett tulajdoni részarányoknak és AK értékének megfelelő nagyságú és értékű földet részére ki kellett adni.

A szervezeti változások átmeneti szabályai

E fejezet keretén belül a jogalkotók többek között az egyesülés, szétválás, átalakulás és megszűnés néhány átmeneti kérdéseiről intézkedtek, utalván az Szvt. I. hatálybalépésével adódó keretekre.

A kiválás intézményének szabályozása azonban külön figyelmet érdemel.

A jogszabály értelmében ugyanis a mezőgazdasági szövetkezetekből 1992. január 20-a és december 31-e között egyénileg és csoportosan is ki lehetett válni.

A kiváláshoz nem volt szükség a közgyűlés hozzájárulására.

A törvény előírta, hogy: "A szövetkezet vagyonából a kiváló tagokra jutó arányos részt (jogokat és kötelezettségeket) ki kell adni, amelyről a közgyűlés határoz." (MÉÉ, 1992:368)

A vagyonmegosztás előkészítéséhez a szövetkezet vagyonát - a közgyűlés döntésének megfelelően - vagy szakértői becsléssel vagy egyszerűsített vagyonértékeléssel fel kellett mérni (Gazdasági társasággá való átalakulás esetében kötelező volt a szakértői értékbecslés).

Az így megállapított vagyonértéknek megfelelően kellett meghatározni az egyes üzletrészek névértékét is. A névértéket a szövetkezeti üzletrész-értékpapíron fel kellett tüntetni.

Említésre méltó, hogy a vagyonnevesítés folyamata, mivel az érdekeltekre lett bízva, minden nagyobb feltűnés, vagy országos visszhangot kiváltó botrány nélkül lezajlott.

Az már más kérdés, hogy a vagyonértékelési módszerek és eljárások mennyire voltak szakszerűek, nem beszélve arról, hogy a "tűz közelében levők" közül nyilván sokan éltek a zavarosban való halászat lehetőségeivel.

Azok a szövetkezeti felső- és középvezetők, akik megfelelő információval és nyomásgyakorló képességgel rendelkeztek, erőfölényüket mind a vagyonértékelés folyamatában, mind pedig az üzletrészek arányainak kialakításában érvényesíteni tudták.

Országos átlagban egy-egy főre néhány százezer Ft értékű üzletrész jutott. E mögött természetesen régióként és gazdaságonként jelentős szóródások lehetnek. Minden más ok mellett (pl.: a specializálódott szakértelem, a rendkívül alacsony jövedelmezőség, a bizonytalan piaci helyzet stb.) ez az alacsony összeg-, amely ráadásul a TSZ-ek kötelezettségeivel arányosan volt terhelve, - önmagában kellő magyarázatot ad arra, hogy a TSZ-tagok sem 1992-ben, sem az 1994. tavaszán az újból megnyíló kilépési lehetőséggel nagy többségükben nem éltek.

2.2.2.3. Az 1992. évi I. szövetkezeti törvény (Szvt. I.)

Ez a törvény (MK, 1992b) is 1992. január 20-án lépett hatályba s mindkét előző kormányciklusban többször módosították, sőt az elmúlt években többször felmerült egy új szövetkezeti törvény megalkotásának a gondolata is, de erre végül is nem került sor.

Az Szvt. I.-et is az egyes fejezetek sorrendjében tárgyaljuk. (Az alábbiakban a főbb kérdéseket s nem szükségszerűen a fejezet címeiket emeltük ki).

A szövetkezet fogalma

A jogszabály a szövetkezet fogalmát a következőképpen definiálja: "*A szövetkezet a szövetkezés szabadsága és az önségély elvének megfelelően létrehozott közösség, amely a tagok személyes közreműködésével és vagyonhozzájárulásaival, demokratikus önkormányzat keretében a tagok érdekeit szolgáló vállalkozási és más tevékenységet folytat. A szövetkezet jogi személy.*" (MK, 1992b:74)

A szövetkezetnek természetes és jogi személyek lehetnek a tagjai. A jogi személy tagok száma nem haladhatja meg a természetes személy tagok számát. Kizárólag jogi személyek részvételével akkor alapítható vagy működtethető szövetkezet (másodlagos szövetkezet), ha a tagok többsége szövetkezet.

Megjegyezzük: 1996-tól van arra lehetőség, hogy kizárólag jogi személyek is létrehozassanak szövetkezetet.

A szövetkezet alapítása

Szövetkezetet legalább 5 tag (iskolai szövetkezetet és hitelszövetkezetet legalább 15 tag) alapíthat.

A szövetkezet alapítását az alapító tagok, illetve a jogi személy alapító tagok képviselőinek részvételével tartott alakuló közgyűlés határozza el. E közgyűlés feladata az alapszabály megállapítása, a tisztségviselők megválasztása és a megalakulás előtt kötött szerződések jóváhagyása is.

Az alapszabályt és annak módosítását közokiratba vagy ügyvéd (jogtanácsos) által ellenjegyzett okiratba kell foglalni.

A szövetkezet a cégbírósági bejegyzéssel - az alakuló közgyűlés időpontjára visszamenőleg - jön létre.

A szövetkezetet az igazgatóság elnöke, az ügyvezető igazgató vagy az alapszabályban meghatározott igazgatósági tag képviseli. (Más tag vagy alkalmazott a felsorolt tisztségviselők írásbeli felhatalmazása alapján képviselhetik a szövetkezetet).

Az önkormányzati szabályzatok

Az önkormányzati szabályzatok közül az alapszabály megalkotása kötelező, egyébként pedig a közgyűlés határozza meg, hogy ezen felül milyen önkormányzati szabályzatokra van szükség.

Az alapszabály a szövetkezet szervezetének, működésének és gazdálkodásának alapokmánya; tartalmát a szövetkezeti tagság a szövetkezet céljait és adottságait figyelembe véve állapítja meg.

Az alapszabályban kell meghatározni többek között:

- a) a szövetkezet cégnevét, székhelyét és tevékenységi körét,
- b) a tagok jogait és kötelezettségeit,
- c) a szövetkezet képviselőjének módját,
- d) a tag saját gazdasági tevékenységének és a szövetkezet gazdálkodásának kapcsolatait és e körben a szövetkezet által nyújtott szolgáltatások és támogatások elveit, stb.

Fel nem osztható vagyon létesítésére az Szvt. I. kezdettől fogva lehetőséget biztosít, egy 1996. évi törvénymódosítás pedig kifejezetten - bár nem sok sikerrel - ösztönözni kívánja ezt a folyamatot.

Ennek érdekében született a következő rendelkezés: *"Ha a szövetkezet fel nem osztható vagyont létesít, azt a szövetkezet megszűnése vagy gazdasági társasággá történő átalakulása esetén az alapszabályban meghatározott szövetkezeti célra kell felhasználni. A szövetkezeti célra adható állami támogatás igénybevételének feltételeként jogszabály előírhatja, hogy a támogatással létrehozott értéket a fel nem osztható vagyon részeként kell kezelni, s azt a szövetkezet megszűnése vagy gazdasági társasággá történő átalakulása esetén a külön törvényben meghatározott szövetkezeti célra kell fordítani."* (TRHGY, 1996:138)

A szövetkezet önkormányzati szervei

A szövetkezetek kötelező illetve fakultatív jelleggel működtethetik önkormányzati szerveiket.

A közgyűlés a szövetkezet legfőbb önkormányzati szerve, szükség szerint, de legalább évente egyszer össze kell hívni.

Közgyűlési hatáskörbe tartoznak - többek között:

- az alapszabály és más önkormányzati szabályzatok elfogadása és módosítása,
- az igazgatóság tagjainak és elnökének a megválasztása,
- a részjegy összegének és a szövetkezeti üzletrész névértékének a megállapítása,
- a szövetkezet egyesülésének, szétválásának, átalakulásának és megszűnésének elhatározása, stb.

A közgyűlés legalább 3 tagú igazgatóságot választ, de 50 főnél kevesebb taglétszám esetében az alapszabály ügyvezető elnök tisztségét is rendszeresíthet.

A fentiekhez hasonló a helyzet a felügyelőbizottság esetében, ahol is a kisebb szervezeteknél a könyvvizsgálót vagy az egyik tagot is meg lehet bízni ezzel a feladattal.

A küldöttgyűlés, a helyi önkormányzati egységek továbbá az egyeztetőbizottság létrehozása nem kötelező előírás.

A szövetkezet természetesen nem működhet tisztségviselők nélkül.

A jogszabály szerint tisztségviselőnek minősül: az igazgatóság elnöke és tagjai, a felügyelőbizottság elnöke és tagjai vagy az utóbbiak feladatainak ellátásával megbízott személy, az ügyvezető elnök. Az alapszabály további tisztségviselőket rendszeresíthet.

A szövetkezeti tagsági viszony

A nyitott tagság elvének megfelelően, a tagok felvételénél, továbbá a tagok jogainak és kötelességeinek meghatározásánál tilos hátrányos megkülönböztetést tenni faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerint.

Megjegyezzük, hogy a fentiek értékét csorbítja az a kitétel, mely szerint: *"Az alapszabály meghatározhatja azt a közös érdeket, amelynek megléte a tagság feltétele."* (MK, 1992b:79)

A tagok jogainak felsorolásánál figyelemreméltó annak deklarációja, hogy a tagsági viszonyon alapuló szervezeti jogok és a személyes közreműködéssel összefüggő jogok a vagyoni szolgáltatás mértékétől függetlenül egyenlők.

A tagok és a szövetkezetek közötti vagyoni viszonyok

A tag az alapszabályban meghatározott számú és összegű részjegyet jegyezhet.

Alapításkor és belépéskor egy részjegy jegyzése kötelező, kivéve, ha a tag más vagyoni hozzájárulást teljesít. (Itt említjük meg, hogy meghatározott keretek között a tag a szövetkezetnek kamat ellenében kölcsönt nyújthat).

A szövetkezeti üzletrész intézménye különös figyelmet érdemel.

A szövetkezet adózott eredményéből a közgyűlés döntése szerint az üzletrésztőke növelésére fordított összeget az üzletrészek tulajdonosai között kell felosztani.

Amennyiben az üzletrésztőkét veszteség fedezésére kellett felhasználni, a közgyűlés az üzletrészek névértékét arányosan csökkenti.

A szövetkezeti üzletrész átruházható, örökölhető és a szövetkezet adózott eredményéből évente részesedére jogosít.

A szövetkezetet és tagjait elővásárlási jog illeti meg kívülállók részére történő értékesítés esetén.

A nem tag - kívülálló - üzletrész tulajdonosokat a közgyűlésen csak tanácskozási és javaslattételi jog illeti meg. (Ez is diszkriminációnak tekinthető).

Igen érdekes és tanulságos, hogy miként alakultak a tagok részére történő juttatásokkal és támogatásokkal összefüggő rendelkezések.

A Szvt. I. eredetileg előírta, hogy a mezőgazdasági (és ipari) szövetkezet vagyona 10 %-ának megfelelő mértékben - fel nem osztható vagyonként - szolidaritási alapot köteles létrehozni. Ez akötelezettség az 1994. utáni időszakban már nem áll fenn.

Továbbra is van azonban arra lehetőség, hogy a szövetkezet az alapszabályban meghatározott módon és feltételek szerint, tagjait és azok özvegyeit, árváit, különféle anyagi segítségben és támogatásban részesítse (segély, nyugdíjkiegészítés, étkezési hozzájárulás, üdülési hozzájárulás stb.), továbbá támogassa művelődésüket és sporttevékenységüket.

A szövetkezet a fentiek mellett az alapszabályban foglaltaknak megfelelően a tag szövetkezeten kívüli gazdasági tevékenységét különböző módokon (pl: ingatlan használat átengedése, terményjuttatás, stb.) is elősegítheti.

A szövetkezet gazdasági tevékenysége

A szövetkezet a tulajdonában álló és a tagok, illetve mások által használatába adott vagyoni eszközökkel önállóan gazdálkodik, adózott eredményével e törvény keretei között szabadon rendelkezik.

Megjegyezzük, hogy a kívül álló üzletrész tulajdonosokat diszkrimináló az a rendelkezés, melynek értelmében: "*A szövetkezet éves kiosztható eredményének a nagyobb részét a személyes közreműködés arányában a tagoknak kell visszatéríteni.*" (MK, 1992b: 81)

Kiemelkedően fontos, hogy a szövetkezeti tagsági viszony - a korábbi évtizedektől eltérően - nem jelent foglalkoztatási kötelezettséget.

A szövetkezet és tagjai között vállalkozási és munkaviszony jellegű jogviszonyok jöhetnek létre.

Érdekes és tanulságos, hogy nem ritkán mindkettő esete egyidőben fennáll. (Kalmár, 1996)

A felelősség kérdése

A szövetkezet vagyonával felel tartozásaiért. A szövetkezet vagyona: a részjegytőke, az üzletrésztőke, az eredménytartalék, a fel nem osztható vagyon és a szabad vagyoni eszközök.

A szövetkezet tagja a saját vagyonával, továbbá a szövetkezettől járó munkadíjával nem felel a szövetkezet tartozásaiért. (Lényegében véve tehát a tag szempontjából a korlátolt felelősség elve érvényesül).

A jogszabály természetesen a tag, illetve az alkalmazott és a szövetkezet közötti felelősség kérdéseire is kitér.

Szövetkezetek egyesülése, szétválasztása és átalakulása

A címben jelzett folyamatokról szóló döntés egyértelműen a közgyűlés hatáskörébe van utalva, s egy előkészítő közgyűlés beiktatása mellett a döntésekhez 2/3 -os szótöbbségre van szükség. 1996-tól él az ún. "részleges átalakulás" intézménye. Ennek folytán: *"Nem szűnik meg a mezőgazdasági, illetőleg az ipari szövetkezet, ha átalakulásának kezdeményezése esetén legkésőbb az előkészítő közgyűlésen, amely az átalakulás mellett döntött, legalább öt tag úgy nyilatkozik, hogy nem lép be a gazdasági társaságba, hanem a szövetkezetet továbbá kívánja működtetni."* (TRHGY, 1996:138)

Megemlíthjük, hogy a szövetkezet, amennyiben gazdasági társasággá akar átalakulni, úgy vagy a korlátolt felelősségű társaság, vagy pedig a részvénytársaság formát választhatja.

A szövetkezet megszűnése az alábbi esetekben lehetséges:

- a közgyűlés 2/3-os szótöbbséggel elhatározza a jogutód nélküli megszűnést,
- más szövetkezettel egyesül, abba beolvad, szétválik vagy valamennyi tag részvételével gazdasági társasággá alakul át,
- a tagjainak száma öt alá csökkent,
- a bíróság felszámolási eljárás során megszünteti.

2.2.3. A kárpótlásról

A kárpótlás intézményének megszületése és a lassan befejeződő kárpótlási folyamat egésze politikai viharokat kavart.

Egyetértünk a kárpótlási ügyek kitűnő ismerőjének azon megállapításával, hogy: "*A kárpótlás igaz és hiteles történetének megírása minden bizonnyal az utókor feladata lesz.*" (Sepsey, 1998)

Az idézett szerző: "A kárpótlás rövid története" c. munkája a kezdettől az 1997. év végéig átfogó képet ad erről a rendkívül bonyolult kérdéskomplexumról.

A hazai gyakorlatban a kárpótlás fogalmán az 1939. utáni öt évtized alatt az állam által jogtalanul okozott vagyoni és nem vagyoni jellegű sérelmek utólagos és részleges orvoslását értjük.

Kevésbé ismert manapság, hogy a szocialista korszak utolsó Országgyűlése többrendbeli - nem vagyoni károk ellentételezését célzó - kárpótlási feladatot írt elő, melyeknek teljesítése már az Antall-kabinetre hárult.

Az első szabad választásokat követően az új Országgyűlés hitetlennül nehéz feladattal szembesült, amikor az 1939-1989 közötti jogtiprások áldozatainak megkísérelt elégtételt szolgáltatni.

Egyrészt a jegyzet jellege, másrészt pedig terjedelmi okok miatt a továbbiakban csupán a vagyoni kárpótlás kérdéseivel, és ezen belül is a termőföldre vonatkozó sajátos szabályokkal foglalkozunk.

Az Országgyűlés 1991. tavaszán fogadta el az 1991. évi XXV. törvényt (MK, 1991a) (az ún. I. Kpt.-ét) a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részletes kárpótlásáról.

Ez a törvény tekinthető a kárpótlás "alaptörvényének", ugyanis ez szabályozta a kárpótlási alapelveket.

A későbbi kapcsolódó törvények egyrészt a kárpótlásban részesülők körének szabályozására terjedtek ki, másrészt bizonyos pontosításokat, kiegészítéseket tartalmaztak.

A törvény hatálya értelmében kárpótlás illette meg azokat a természetes személyeket, akiknek a magántulajdona 1949. június 8-át követően alkotott különböző jogszabályok alkalmazása folytán sérelmet szenvedett. (Az 1992. évi XXIV. törvény az 1939. május 1-től kezdődő időszakra is kiterjeszti a kárpótlási kötelezettségeit).

Az 1991. évi törvény leírja, hogy kik tartoznak a jogosultak körébe, meghatározza a kár mértékének, megállapításának módját, a kárpótlás mértékét, a kárpótlás módját, az eljárási szabályokat, és végül a termőföldre vonatkozó sajátos szabályokat.

A kár mértékének meghatározása az általános szabály szerint átalányértékben történt, kivéve a termőföld - későbbiekben ismertetett - sajátos érték meghatározását.

Fontos megjegyezni, hogy a privatizáció, azaz az eredeti állapot visszaállítása az érintettek részére, mind jogilag, mind technikailag, mind pedig gazdaságilag megvalósíthatatlan volt.

A kárpótlás mértéke az alábbi degresszív skála szerint lett előírva:

A kár mértéke	A kárpótlás mértéke
0-200.000	100 %
200.001-200.000 között	
200.000 Ft és a 300.000 Ft-on felüli rész	50 % -a
300.001-500.000 Ft között	
250.000 Ft és 300.000 Ft-on felüli rész	30 % -a
500.000 Ft-tól	
310.000 Ft és az 500.000 Ft-on felüli rész	10 % -a

A kárpótlás mértéke tulajdoni tárgyanként és volt tulajdonosonként az 5.000.000 Ft-ot nem haladhatja meg.

A kárpótlás módját illetően a törvény úgy rendelkezett, hogy a kárpótlás összegéről kárpótlási jegyet kell kiállítani. (Ezek a jegyek 1000 Ft, 5000 Ft és 10000 Ft címletértéket képviselnek).

A kárpótlási jegy bemutatóra szóló, átruházható, a kárpótlás összegének megfelelő, az állammal szemben fennálló követelést megtestesítő értékpapír.

A kárpótlási jegy névértéke a címletérték három évi jegybanki alapkamattal növelt értékének felel meg.

A kárpótlási jegyek tőzsdei árfolyama - a kereslet és kínálat függvényében - az egyes években és éven belül is értelemszerűen ingadozik.

Tekintettel arra, hogy még ma is viszonylag nagy tömegű kárpótlási jegy van forgalomban, a kínálat többé-kevésbé adott. A tőzsdei kereslet pedig alapvetően aszerint változik, hogy az állam milyen részvénytöredéket kínál fel kárpótlási jegy - részvény cserére. Amennyiben várhatóan jó hozamú értékpapírokról van szó, akkor a kárpótlási jegyek iránti kereslet megnő és tőzsdei árfolyamuk emelkedik. Elgondolkoztató, hogy még az 1998. első félévi konjunktúra esetén sem érte el a tőzsdei árfolyam a címletértéket.

A kárpótlási jegyet az alábbiakra lehet, illetve lehetett felhasználni:

- az állami tulajdon privatizációja során értékesítésre kerülő vagyontárgyak, részvények, üzletrészek megvásárlására,
- az állam tulajdonából az önkormányzat tulajdonába ingyenesen kerülő lakás megvásárlásakor,
- az egzisztencia hitel, illetve a privatizációs hitelek felvétele esetén névértéken, saját erőként figyelembe kell venni,
- életjáradék folyósítható a kárpótlási jegy ellenében,
- számos kereskedelmi egység napi árfolyamon vásárlási utalványra váltja át a jegyeket.

A termőföldre vonatkozóan sajátos szabályok kerültek elfogadásra

Az átalányértékre vonatkozó általános szabállyal ellentétben, termőföld esetén a kár mértékét a termőföld kataszteri aranykorona tisztajövedelme (AK-értéke) alapján kell megállapítani úgy, hogy egy AK-érték ezer Ft-nak felel meg. Erdők esetében az AK-érték négyszeres szorzatát kell figyelembe venni.

A kárpótlás termőföldben történő biztosítása érdekében a szövetkezetek a feléjük irányuló kárpótlási igénynek megfelelő mennyiségű AK-értékű termőföldterületet voltak kötelesek elkülöníteni.

A kijelölt földterületek árverés útján kerülnek a kárpótlásra jogosultak számára értékesítésre. A jogalkotók ezzel az intézkedéssel a földhöz jutás esélyegyenlőségét, továbbá egy földpiac szimulálását szándékoztak elérni.

Az árverésen az öt megillető kárpótlási jegyekkel az a kárpótlásra jogosult vehet részt:

- a) akinek az elvett termőföldje a szövetkezet tulajdonában, vagy használatában van,
- b) aki a termőföldet árverező szövetkezetnek 1991. január 1-én és az árverés időpontjában is a tagja,
- c) akinek 1991. június 1-én abban a községben, városban volt az állandó lakhelye, ahol az árverező szövetkezet földterülete van.

Az árverésen résztvevők, ahol az eredeti jogosultakat megbízásuk alapján más is képviselheti, az egy aranykoronának megfelelő forintértékekre licitálnak. Amennyiben a kikiáltási áron vagy felette nincs ajánlat, a kikiáltási ár 100 forintonként folyamatosan, de legfeljebb 500 Ft/AK értékig csökkenthető.

A kárpótlási igényeket természetesen csak fokozatosan tudták elbírálni, így voltak akik korábban, s voltak akik később jutottak kárpótlási jegyeikhez. Ennek azért van jelentősége, mert ahol és amíg bőven volt kárpótlásra kijelölt földterület a licitáláson megjelenők keresletéhez képest, addig gyakran megegyeztek egymással az érdekeltek és aranykoronánként alacsony, néhány százforintos áron tudtak földhöz jutni.

Ahol és amikor már szűkében volt a föld a licitálási kereslethez képest, s különösen, ahol a spekulációs földvásárlások kerültek előtérbe, aranykoronánként több ezer forintot is fizettek.

A fenti problémát némileg oldotta az 1992. évi II. törvény, melynek értelmében, akik kárpótlási jeggyel földet akartak vásárolni, azoknak a jogosultsági kérelmét 60 napon belül kellett elbírálnia a megyei kárrendezési hivataloknak. A visszaélések elkerülésére a

jogosultak nem kárpótlási jegyet, hanem ún. letéti igazolást kaptak, mellyel csak kárpótlási árverésen vehettek részt.

Szűcs és munkatársai (1997) közlése szerint az 1997. július 13-ig megtartott árveréseken eladott földterületek fontosabb adatai az alábbiak voltak:

- a megtartott árverések száma	25949 db
- az elárverezett AK-érték	39088491 AK
- a tulajdonhoz jutottak száma	696923 fő
- az elárverezett terület	2004538 ha
- az egy fő tulajdonosra jutó terület	2,88 ha/fő

(Érdekes, hogy az 1945-ös földosztásnál szintén kb. 3 ha termőföld jutott átlagosan egy főre).

Igen elgondolkoztató az említett szakértők véleménye a kárpótlás eredményét illetően: *"A licitálás során kialakult mintegy 3 ha földtulajdon arra elég, hogy a vidéki emberek egy része ne legyen nincstelen paraszt, de arra nem, hogy egy elfogadható, polgári életet biztosító termelési háttérnek képezze az alapját."* (i.m.:8)

Itt kell megemlíteni, hogy sem az ültetvények, sem pedig az erdők élőfaállományának értékét nem tudták "kezelni" a jogalkotók. Ez közelebbről azt jelenti, hogy a szövetkezetek vagyonának egy része minden kártalanítás nélkül elvonásra került, hiszen az általuk kapott kárpótlási jegyek értékében utóbbiak nem jelentek meg.

Másrésről viszont megállapítható, hogy voltak, akik a fentiek miatt igen olcsón értékes ültetvényekhez és erdőterületekhez jutottak.

A jogszabály úgy rendelkezik, hogy a kárpótlásra jogosult tanyatulajdonost az árverés során elővásárlási jog illeti meg.

A spekuláció megfékezése és a föld megfelelő hasznosítása érdekében bizonyos korlátozó intézkedésekre is sor került.

Az eredeti rendelkezés szerint három éven belüli értékesítés esetén a föld forgalmi értéke növelte a tulajdonos adott évi jövedelemadó alapját. Ez később úgy módosult, hogy amennyiben az adózó még az adott évben termőföldet vásárol ezen a pénzen, akkor az adott összeg nem növeli az adóalapját.

Sokan úgy vélekednek, hogy ez a megkötés felesleges akadályt jelent az egyébként rendkívüli módon széttagolt földtulajdon szükséges koncentrációjával szemben.

A törvény azt is előírja, hogy termőföldtulajdont csak az szerezhethet, aki kötelezettséget vállal a termőföld mezőgazdasági hasznosítására és arra, hogy a termőföldet a mezőgazdasági termelésből öt évig nem vonja ki. E kötelezettség elmulasztása esetén kártalanítás nélkül állami tulajdonba kerül a föld.

Az utóbbi rendelkezésnek a gyakorlatban - több okból kifolyólag - nem lehet eleget tenni.

2.2.4. A földtulajdon és a földhasználati viszonyokról

A termőföld a világon mindenhol különleges árunak számít.

A föld tulajdonlásával és bérletével kapcsolatos jogi szabályozás a fejlett piacgazdaságokban is igen nagy változatosságot mutat. (Pálovicsné, 1997; Szabó, 1997; Szűcs, 1998; Szűcs-Csendes-Pálovicsné 1997; Tracy, 1994)

A közép-kelet-európai országok rendszerváltás utáni földbirtokpolitikája is igen eltérő módon alakult (Burgerné, 1996,1998a,b; Kissné, 1998; Novák, 1997)

A Cseh Köztársaságban mára a magántulajdon, a "farmgazdálkodás" vált jellemzővé, míg Szlovákiában a korábbi nagyüzemek dominálnak.

A román mezőgazdaságban a kollektív gazdaságok földjeinek teljes reprivatizációjára került sor.

Lengyelországban a sajátos történelmi körülmények miatt, a termőföld kb. 75-80 %-án a szocialista viszonyok között is megmaradtak az egyéni parasztgazdaságok.

A volt NDK-ban az NSZK mai keleti tartományiban sajátos helyzet alakult ki, amennyiben: "... a keletnémet mezőgazdaságban működő jogi személyek is családi gazdaságok, de már nem egy, hanem többszalados nagyüzemek." (Kissné, 1998:30)

A földtulajdonlással és a földbérleti viszonyokkal kapcsolatos kérdések mellett az utóbbi egy-két évtizedben a földvédelemmel - ezen belül elsősorban a talajvédelemmel - kapcsolatos problémák is erőteljes hangsúlyt kapnak.

A továbbiakban - a hatályos földtörvény rendelkezéseiből kiindulva - e helyen az első két kérdéskörrel kapcsolatos vitatott kérdéseket tekintjük át.

A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény (MK, 1994b) hét fejezetből áll, melyek közül " A termőföld tulajdonjogának megszerzése " (II. fejezet) és " A termőföldek használata" (III. fejezet) c. alatti rendelkezéseket az 1994-1998. közötti időszakban számos - nagyrészt politikai indíttatású - kritika, sőt támadás érte.

Úgy gondoljuk, hogy az a legcélszerűbb, ha ismertetjük a hatályos jogszabályban foglaltakat és ezek figyelembevételével ütköztetjük az eltérő álláspontokat.

Kezdjük a földtulajdonlás problematikájával: a legtöbb kritika arra irányul, hogy a törvény a földtulajdon megszerzését illetően különbséget tesz belföldi és külföldi magánszemélyek, továbbá a belföldi magánszemélyek és a társasvállalkozások között. Azaz belföldi magánszemély termőföld tulajdonjogát csak olyan mértékben szerezheti meg, hogy

tulajdonában legfeljebb 300 ha nagyságú, vagy 6000 aranykorona (AK) értékű termőföld legyen.

Ezzel szemben, belföldi jogi személy és jogi személyiség nélküli más szervezet (ideértve tehát a szövetkezeteket és a gazdasági társaságokat is) termőföld tulajdonjogát - a Magyar Állam, az önkormányzat, az erdőbirtokossági és legelőbirtokossági társulat és a közalapítvány kivételével - nem szerezheti meg.

(Egyházi jogi személy végintézkedés, illetőleg ajándékozási, tartási vagy gondozási szerződés alapján termőföldre tulajdoni jogot szerezhethet).

Végül a jogszabály egyértelműen kimondja, hogy: "*A külföldi magánszemély és jogi személy termőföld és védett természeti terület tulajdonjogát nem szerezheti meg.*" (MK, 1994b:2534)

A közelmúltban számos vélemény látott napvilágot arra vonatkozóan, hogy a földvásárlás tilalma súlyosan veszélyezteti a társasvállalkozások gazdasági tevékenységét.

A nemzetközi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy semmilyen összefüggés nem mutatható a magasabb arányú saját tulajdonú földterület és a gazdálkodás eredményessége között.

Másrészt mind az európai, mind pedig a tengeren túli fejlett országokban a gazdasági társaságok mezőgazdasági földtulajdonlását általában erősen korlátozzák, mezőgazdasági szövetkezetek pedig csak egészen kivételesen rendelkeznek közös földtulajdonnal.

Észak-Amerika országai közül Kanadában a magánföldtulajdon dominál, az USA farmereinek jelentős hányada viszont bérelt földön gazdálkodik (Szabó, 1997d)

Írországban történelmi okokból kifolyólag a gazdálkodás saját tulajdonú birtokokon folyik, míg Angliában a századeleji 90 %-os bérlői részesedés - éppen a bérlőket védő szigorú intézkedések miatt - a 80-as évekre 40 % alá csökkent.

Igen jelentős a bérlet szerepe Belgiumban és Franciaországban. (Tracy, 1994)

A hazai társasvállalkozások földvásárlási tilalmának és a gazdasági tevékenység eredményessé tételének dilemmájára a földbérleti lehetőségek tárgyalásánál még visszatérünk. Ezt megelőzően azonban két fontos dologra ki kell térni.

A szövetkezetek és a gazdasági társaságok egyik érve a saját földtulajdon mellett, hogy ennek révén egyszerűbben és könnyebben lehet jelzáloghitelhez jutni. Tekintettel arra, hogy hazánkban is megalakult a "Földjelzálog- és Hitel Rt.", a téma csakugyan aktuális.

Az már más kérdés, hogy a jelenlegi igen nyomott földárak mellett csak igen szerény mértékű forrásokra számíthatnak a gazdálkodók. Amíg ugyanis a mezőgazdasági termelés

jövedelmezősége nem javul jelentősen, addig a földárak nyomottak lesznek, fedezeti értékük pedig alacsony marad.

Természetesen az is felvetődhet, hogy a kedvezőtlen jövedelmi helyzet mellett milyen forrásokból lehetne jelentősebb földvásárlásokat eszközölni?

A másik kérdés, ami válaszra vár, a külföldiek földtulajdonszerzésével kapcsolatos.

Noha e kérdésben is megoszlanak a vélemények, a hazai többségi álláspont mégis az, hogy éppen a nyugat-európaihoz képest igen alacsony földárak miatt a külföldiek - beleértve az EU-tagországok állampolgárait is - ne vásárolhassanak földet.

Véleményünk szerint ezt a korlátozást a teljes jogú belépés időpontjáig tarthatjuk fenn, mert az EU-tagországok állampolgárai között e téren sem állhat fenn diszkrimináció. Elképzelhető viszont, hogy e tekintetben némi haladékot kérhetünk.

Azt is látni kell továbbá, hogy ha a hazai társasvállalkozások számára megnyílik a földvásárlás lehetősége, akkor a külföldieket illetően itt is a fentiekkel kell számolni.

Térjünk rá ezek után a földbérlettel kapcsolatos kérdésekre. A hatályos jogszabály a földbérlet három típusát - haszonbérlet, feles bérlet és részesművelés - nevesíti meg, részletes szabályozást azonban csak a haszonbérlet kapott.

A haszonbérlet időtartamát a törvény az alábbiak szerint rögzíti.

Belföldi magán- és jogi személy, illetőleg jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet - a Magyar Állam és az önkormányzat kivételével - a termőföldre haszonbérleti szerződést legfeljebb 10 évre köthet.

Kivéve: erdő művelési ágú termőföldre, illetőleg erdő telepítésére vonatkozó haszonbérleti szerződést legfeljebb a termelési időszak (vágásérettségi kor) lejártát követő ötödik év végéig lehet megkötni.

Szőlő és gyümölcs művelési ágú és más ültetvénnyel betelepített termőföldre, illetőleg szőlő, gyümölcs vagy más ültetvény telepítése céljából a haszonbérleti szerződést legfeljebb annak az évnek a végéig lehet megkötni, amíg a szőlő, gyümölcsös, illetve az ültetvény értékkel bír. (Azaz az értékcsökkenési leírás végéig).

Végül fontos kitétel, hogy külföldi magán- és jogi személy legfeljebb a belföldiekre meghatározott időtartamra köthet haszonbérleti szerződést.

A fenti rendelkezések alapján első pillantásra jogos az a kritika, hogy - a nemzetközi gyakorlattal szemben, mely vagy nagyon liberális (pl. USA, NSZK), vagy pedig inkább a bérlőket támogató (pl.: Anglia, Franciaország) - a mi földtörvényünk a bérlőket erősen

korlátozza azáltal, hogy a haszonbérleti időtartamának alsó határa nincs, felső határa viszont maximálva van.

A társasvállalkozások részéről teljesen érthető az az igény, hogy gazdálkodásuk lehetőleg hosszabb távú, biztonságos és olcsó földbérleten alapuljon.

Úgy gondoljuk azonban, hogy a fenti igények megvalósulását elsősorban nem jogi, hanem piaci eszközökkel kell megvalósítani. Ugyanis a nemzetközi gyakorlatban nemcsak a földtulajdoni részarány, hanem a bérletek időtartamának hossza és a gazdálkodás eredményessége között sem mutatható ki összefüggés.

Ráadásul - ma és még hosszú ideig - döntő módon a szétszórt, elaprózott kínálat és a koncentrált kereslet esete áll fenn, ami a piac törvényei szerint egyértelműen a szövetkezetek és a gazdasági társaságok malmára hajtja a vizet.

Az kétségtelen, hogy sokkal kényelmesebb volt évtizedeken keresztül, diktált mértékű földjára fizetni, mint ma korlátozott mértékű konkurenciával versenyezni.

Ami pedig a haszonbérlehető terület nagyságára vonatkozó korlátozásokat illeti, az ezzel kapcsolatos kritikáknak semmi alapjuk sincsen.

A tényleges helyzet a következő.

Belföldi magán- és jogi személy, illetőleg jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet - a Magyar Állam, az önkormányzat, a gazdasági társaság és a szövetkezet kivételével - legfeljebb 300 ha nagyságú, vagy 6000 AK értékű termőföldet vehet haszonbérbe.

Gazdasági társaság és szövetkezet legfeljebb 2500 ha nagyságú vagy 50000 AK értékű termőföldet haszonbérlehet.

Úgy véljük, hogy a fenti területek önmagukban bőségesen elegendő teret adnak az eredményes gazdálkodásra.

Véleményünk szerint a szövetkezetek és az állami tulajdonú gazdasági társaságok egy része a decentralizáció ellenére még mindig a gazdaságilag optimális méretgazdaságosságot meghaladó területen gazdálkodik.

Az említett társasvállalkozások abban a kedvezményben is részesülnek, hogy a fenti korlátozás során figyelmen kívül kell hagyni azt a termőföldet, amelyet a szövetkezet a tagjaitól, illetőleg a gazdasági társaság az üzletrésztulajdonosoktól haszonbérrel.

Végül: külföldi magán- és jogi személy legfeljebb 300 ha területnagyságú vagy 6000 AK értékű termőföldet vehet haszonbérbe.

Természetesen itt is figyelemmel kell lennünk a teljes jogú EU-csatlakozással járó várható kötelezettségeinkre.

A hazai közvélemény előtt kevésbé ismert, hogy a felesbérletre és a részesművelésre nem vonatkoznak a haszonbérleti jogviszony időtartamára és a bérelhető terület nagyságára korábban megismert rendelkezések.

Végezetül nagyon röviden említést kell tennünk azokról a panaszokról, amelyek a mezőgazdasági termelés drágulását jórészt a piaci alapú bérleti díjfizetés általánossá válásának tudják be.

Ezzel kapcsolatosan két észrevételünk van.

Először: a piacgazdaságokban minden termelési tényezőnek "ára" van.

Másodszor: az országos átlagban aranykoronánként fizetendő 20-25 kg gabona árát a világpiacon ármozgások, ha közvetve is, de befolyásolják. Ez az oka annak, hogy a földbérleti díj nemzetközi összehasonlításban, ha szerény mértékű is, de relatíve magasabb színvonalú, mint a földárak.

2.2.5. A gazdasági társaságokról

A gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvény az elmúlt évtized folyamán számos módosításon ment keresztül és megérett az idő egy új törvény megalkotására.

Az Országgyűlés 1997. december keretében fogadta el az új jogszabályt, mely 1988. év nyarán lépett életbe. (MK, 1997c)

Az alábbiakban a Gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXLIV. törvény egyes főbb rendelkezéseit ismertetjük.

Az új szabályozás szerint a gazdasági társaságoknak jelenleg öt nevesített formája van hazánkban: a jogi személyiség nélküli közkereseti és betéti társaság; továbbá a jogi személyiségű közös vállalat, a korlátolt felelősségű társaság és a részvénytársaság.

A jogalkotók az egyesülést a korábitól eltérően, nem mint gazdasági társasági formát, hanem mint jogi személyiséggel rendelkező "kooperációs társaságot" kezelik.

Az új törvény három érdemi részből áll.

Első rész: A gazdasági társaságok közös szabályai

Második rész: Az egyes gazdasági társaságokra vonatkozó szabályok

Harmadik rész: Kapcsolódó vállalkozások

(A negyedik rész a hatályba léptető és átmeneti intézkedéseket, a módosuló jogszabályokat és a hatályon kívül helyezett rendelkezéseket tárgyalja).

A gazdasági társaságok közös szabályai

Mi a célja ezen vállalkozási formáknak és kik alapíthatják őket ?

Gazdasági társaságot üzletszerű közös gazdasági tevékenység folytatására külföldi és belföldi természetes és jogi személyek, jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok egyaránt alapíthatnak, működő ilyen társaságba tagként beléphetnek, társasági részesedést (részvényt) szerezhetnek.

Gazdasági társaság alapításához - a korlátolt felelősségű társaság és a részvénytársaság kivételével - legalább két tag szükséges.

Törvény előírhatja, illetve lehetővé teheti gazdasági társaságnak nyereségszerzésre nem irányuló közhasznú tevékenységre vagy más közfeladat ellátására történő alapítását.

A törvény azt is előírhatja, hogy egyes gazdasági tevékenységek csak meghatározott gazdasági társasági formában végezhetők.

Képesítéshez kötött tevékenységet gazdasági társaság csak akkor folytathat, ha rendelkezik legalább egy olyan személlyel, aki a jogszabályokban foglalt követelményeknek megfelel.

A gazdasági társaság alapításához társasági szerződés megkötése, egyszemélyes gazdasági társaságnál és zártkörűen működő részvénytársaság esetében alapító okirat, nyilvánosan működő részvénytársaság esetében alapszabály elfogadása szükséges.

Fontos tudnivaló, hogy a társasági szerződést (alapító okiratot, alapszabályt) közjegyző által készített közokiratba kell foglalni, vagy ügyvéd, illetve az alapító jogtanácsosa ellenjegyzi.

A társasági szerződésben (alapító okiratban, alapszabályban) az alábbiakat kell meghatározni:

- a) a gazdasági társaság cégnevét és székhelyét,
- b) a gazdasági társaság tagjait, nevük (cégnévük) és lakóhelyük (székhelyük) - kivéve az alapszabályban a részvényeseket - feltüntetését,
- c) a gazdasági társaság tevékenységi körét,
- d) a társaság jegyzett tőkéjét, a jegyzett tőke (a tagok vagyoni hozzájárulása) rendelkezésre bocsátásának módját és idejét,
- e) a cégjegyzés módját,
- f) a vezető tisztségviselők nevét, lakóhelyét,
- g) a gazdasági társaság időtartamát, ha határozott időtartamra alapítják,

h) mindazt, amit e törvény az egyes társasági formáknál előír.

A gazdasági társaság a cégjegyzékbe való bejegyzéssel, a bejegyzés napjával jön létre.

Az egyes társasági formák legfőbb szervei a következők:

- közkereseti és betéti társaságnál a tagok gyűlése,
- közös vállalat esetében az igazgatótanács,
- korlátolt felelősségű társaság esetében a taggyűlés,
- részvénytársaságnál pedig a közgyűlés.

A gazdasági társaság ügyvezetését a vezető tisztségviselők látják el az alábbiak szerint:

- közkereseti és betéti társaságnál az üzletvezetésre jogosult tag (tagok),
- közös vállalatnál az igazgató,
- korlátolt felelősségű társaságnál az ügyvezető (ügyvezetők),
- a részvénytársaság ügyvezetését az igazgatóság látja el, és ennek tagjai minősülnek vezető tisztségviselőknek.

Bizonyos feltételek esetén kötelező felügyelő bizottság létrehozása, valamint könyvvizsgáló választása.

Az egyes gazdasági társaságokra vonatkozó szabályok

A szóbanforgó társasági formák jellegzetességeit egy öt pontból álló szempontrendszer szerint összeállítva tartalmazza a 3. és 4. sz. táblázat.

Néhány kiegészítő információt azonban szükségesnek tartunk.

A korlátolt felelősségű társaságnál tudni kell, hogy a társaság törzstőkéje az egyes tagok törzsbetéteiből tevődik össze.

A törzsbetét a tagok vagyoni hozzájárulása, mely pénzbeni, illetve nem pénzbeni betétből áll.

A nem pénzbeni hozzájárulás bármilyen vagyoni értékkel rendelkező forgalomképes dolog, illetve szellemi alkotás, valamint vagyoni értékű jog lehet.

A pénzbetétek összege alapításkor nem lehet kevesebb a törzstőke 30 %-ánál és 1 M forintnál.

A részvénytársaságnál ugyancsak a 30 %-os részarány van előírva, a minimális összeg azonban 10 M forint.

Végül érdemes röviden említést tenni arról, hogy meghatározott szavazathányadok milyen mérvű befolyást jelentenek.

Jelentős befolyással rendelkezik a tag (részvényes), ha az ellenőrzött társaságnál a szavazatok több, mint 25 %-ával; többségi irányítást gyakorol, ha több mint 50 %-ával, s végül közvetlen irányítással uralja a társaságot, ha több mint 75 %-ával rendelkezik.

3. táblázat

A gazdasági társaságok nevesített formáinak főbb jellemzői

	Közkereseti társaság (kkt.)	Betéti társaság (bt.)	Közös vállalat (kv.)
Jogi személy-e ?	nem	nem	igen
A tagok felelőssége a gazdasági társaság kötelezettségeiért	korlátlan és egyetemleges	beltag: korlátlan és egyetemleges kültag: nincsen	vagyoni hozzájárulás arányában
Vagyoni hozzájárulás minimuma	nincs	nincs	nincs
Nyereség ill. veszteség felosztás	általában a vagyoni hozzájárulás arányában	általában a vagyoni hozzájárulás arányában	általában a vagyoni hozzájárulás arányában
Tagok szavazati joga	általában egy tag - egy szavazat	általában egy tag - egy szavazat	általában a vagyoni hozzájárulás arányában

4. táblázat

A gazdasági társaságok nevesített formáinak főbb jellemzői

	Korlátolt felelősségű társaság (kft.)	Részvénytársaság (rt.)
Jogi személy-e ?	igen	igen
A tagok felelőssége a gazdasági társaság kötelezettségeiért	törzsbetét	a részvények értéke
Vagyoni hozzájárulás minimuma	törzsbetét: min. 100 E Ft törzstőke: min. 3 M Ft	alaptőke: min. 20 M Ft
Nyereség ill. veszteség felosztás	általában a törzsbetétek arányában	általában a részvények névértéke szerint
Tagok szavazati joga	a társasági szerződés szerint, de min. 1 szavazat	általában a részvények névértéke szerint

A kapcsolódó vállalkozások

E rész keretében a jogszabály lényegében az egyesüléssel kapcsolatos kérdéseket tárgyalja.

Az egyesülést, mint a tagok által gazdálkodásuk eredményességének előmozdítására és gazdasági tevékenységük összehangolására, valamint szakmai érdekeik képviseletére alapított jogi személyiséggel rendelkező kooperációs társaságot definiálják a jogalkotók.

E társaság jellemzően saját nyereségre nem törekszik; vagyonát meghaladó tartozásaiért a tagok korlátlanul és egyetemlegesen felelnek.

Nincsen kizárva azonban, hogy bizonyos szolgáltatási és közös gazdasági tevékenységet is folytasson.

Az egyesülés működésének költségeit a tagok viselik és azok bocsátják rendelkezésre a kiegészítő tevékenységhez szükséges vagyont is.

Az esetleges adózott eredmény felosztása általában a vagyoni hozzájárulás arányában történik.

Az egyesülés legtöbb szerve a tagokból álló igazgatótanács.

2.3. Tulajdoni és üzemi struktúra a 90-es évek végén

A nemzetgazdaság egészét tekintve az üzleti életben alkalmazott tőke kb. 70 %-a magánkézben van (**Tardos**, 1998), a privatizáció gyakorlatilag lezárult, a GDP-nek mintegy 80 %-át állítja elő a magánszektor. (**KSH**, 1998a)

A mezőgazdaság, az élelmiszeripar és az élelmiszer-kereskedelem tekintetében a magánosítás foka még nagyobb mértékű.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek korábbi vagyona - beleértve a termőföldet is - az üzletrésztulajdon kötelező nevesítése és a kárpótlási folyamat eredményeképpen magántulajdonba került.

A volt állami gazdaságokból mintegy kéttucatnyi maradt tartós állami tulajdonban, a többit felszámolták vagy privatizálták.

Az élelmiszeripari vállalatok magánosítása - a külföldi tőke jelentős szerepvállalása mellett - gyakorlatilag befejeződött, az élelmiszer-kereskedelem terén pedig a külföldi kereskedelmi láncok játszanak meghatározó szerepet.

A privatizációs folyamat eredményeként igen eltérő az egyes nemzetgazdasági ágazatok jegyzett tőkéjén belül a magán- és az állami tulajdon, továbbá a magántulajdonon belül a hazai és a külföldi tulajdonlás megoszlása (L. 5. táblázat)

5. táblázat

A tulajdon megoszlása ágazatonként (1995)

Ágazatok	Jegyzett tőke (M Ft)	Külföldi részesedés (M Ft)	Állami tulajdon részesedés (M Ft)	Külföldi hányad %	Állami hányad %	Magán hányad %
Mezőgazdaság	295225	12922	36509	4	12	88
Élelmiszeripar	279583	142455	40994	51	15	85
Gépipar	249041	111154	40560	45	16	84
Vegyipar	260268 :	92677 :	117047 :	36 :	45 :	55 :
Nemzetgazdaság összesen	4732592	1280873	1537271	27	32	68

* Erdőgazdálkodással, vadgazdálkodással és halászattal együtt.

Forrás: **Mihályi Péter** számításai (**Tardos**, 1998:329)

Az 5. táblázatból kitűnik, hogy az élelmiszer-gazdaságban a magánosítás jóval átlagon felüli, a külföldi hányad a mezőgazdaságban igen szerény (4 %), míg az élelmiszeripar a nagy feldolgozóipari ágazatok között az első helyen áll az 51 %-os részesedésével.

Szembetűnő továbbá, hogy a jegyzett tőkét illetően az élelmiszeripar áll az élen a három feldolgozóipari ágazat között, míg a mezőgazdaság (ideértve az erdőgazdálkodást, a vadgazdálkodást és a halászatot is) több jegyzett tőkével szerepel, mint bármelyik ipari ágazat.

2.3.1. A mezőgazdaság

Az alapanyagtermelő ágazat vállalati szerkezetének átalakulására az 1992. évi II., ún. "átmeneti" szövetkezeti törvény, valamint a kárpótlás ún. alaptörvénye, az 1991. évi XXV. törvény, továbbá az 1994. évi földtörvény voltak döntő hatással.

Az átmeneti szövetkezeti törvény a korábban fel nem osztható szövetkezeti vagyonnak üzletrésztulajdonná alakításával, s a vagyonrészek természetes személyekre való nevesítésével; a kárpótlás a szövetkezeti földtulajdon földárveréseken történő

magántulajdonba adásával; míg a földtörvény a szövetkezetek és a gazdasági társaságok földtulajdonszerzésének megtiltása révén formálták az új vállalati struktúrát.

A privatizációs törvények az állami gazdaságok magánosítása, illetve kisebb részük tartós állami tulajdonban való tartása révén, viszonylag szerény mértékű befolyást gyakoroltak a mezőgazdaság szerkezeti változásaira.

Vessünk egy pillantást ezután a 6. táblázat adataira.

6. táblázat

**A működő társasvállalkozások száma a mezőgazdaságban,
erdőgazdálkodásban, halászatban 1997-ben**

Összesen:	10722
<u>Ebből:</u>	
Korlátolt felelősségű társaság (kft.)	4516
Részvénytársaság (rt.)	204
Betéti társaság (bt.)	2925
Szövetkezet	1915

Forrás: **KSH**, 1998a :122

A társasvállalkozások - igen csekély hányadtól eltekintve - társas magánvállalkozások.

Szembetűnő, hogy a különböző gazdasági társasági formációk - elsősorban a korlátolt felelősségű társaságok és a betéti társaságok révén - számszerűleg sokszorosan meghaladják a szövetkezetek számát.

Az utóbbiakat illetően megjegyezzük, hogy a 80-as évek végi állapothoz képest e területen számottevő decentralizációs folyamat ment végbe, mely a szövetkezetek által művelt átlagos földterület csökkenésében is megmutatkozik.

A **KSH** (1998a) adatai szerint 1997-ben összesen mintegy 27 ezer egyéni vállalkozót tartottak nyilván a mezőgazdaságban, erdőgazdálkodásban és a halászatban. Ebből a főfoglalkozásúak száma nem érte el a 14 ezret, a többi nyugdíjas illetve mellékfoglalkozású volt.

A főfoglalkozású egyéni gazdák száma minden bizonnyal jóval magasabb - 50-60 ezer főre tehető -, mint amit a statisztika mutat. Ennek az az oka, hogy az östermelői státus jelentős személyi jövedelem adókedvezményre jogosít, így a gazdák egy része nem váltja ki a magánvállalkozói engedélyt, ennél fogva kimaradnak a statisztikai nyilvántartásból is.

A mezőgazdasági nyersanyagtermelésben a magántulajdonon alapuló gazdálkodás vált meghatározóvá, a külföldi tőke legális jelenléte csekély

1996-ban a mezőgazdasági termékkibocsátás kb. 60 %-át az "Egyéni gazdálkodók és az lakosság más csoportjai" elnevezésű statisztikai sokaság állította elő. (KSH, 1997d), az ún. "Gazdálkodó szervezetek" részaránya mintegy 40 %-os volt.

A növénytermesztési főágazatban 59:41, míg az állattenyésztésben 52:48 %-os megoszlás mutatkozik.

Mivel a kibocsátást illetően a "Gazdálkodó szervezetek" nincsenek megbontva gazdasági társaságokra és szövetkezetekre, így azok teljesítményére csak becsléssel tudunk következtetni. Az utóbbihoz az ad támpontot, hogy a vetésterületre és az állatállomány megoszlására vonatkozóan a KSH közöl adatokat.

A vetésterületből a gazdasági társaságok kb. 18 %-kal, a szövetkezetek mintegy 32 %-kal, míg az "egyéniek" hozzávetőlegesen 50 %-kal részesednek.

Az állatállomány döntő része - a szarvasmarha kivételével - az "egyéni" gazdaságokban van, a gazdálkodói szervezeteken belül pedig a kérődző állatfajok tekintetében a szövetkezetek, míg az abrakfogyasztókat illetően a gazdasági társaságok dominálnak.

A fentiek azt valószínűsítik, hogy a termék volument tekintve a szövetkezetek részesedése 30, míg a társaságok teljesítménye 20 % körül mozoghat.

Értelemszerű, hogy az "egyéniek" jóval magasabb arányú saját célú fogyasztása következtében a társasvállalkozások adják a mezőgazdasági értékesítés nagyobb hányadát. (Becslésünk szerint legalább a 2/3-át).

Még egy fontos összefüggésre kell rámutatnunk.

A földtulajdon és a földhasználat szétválásából fakadó problémákat -, amint arra korábban már rámutattunk - sokan és gyakran feszegetik.

Sokkal kevesebb szó esik arról, hogy - statisztikai adatok hiányában csak becslésszerűen - egyes termelőeszközök (pl.: épületek, gépek stb.) zöme a társasvállalkozások tulajdonában van.

Utóbbiból viszont az következik, hogy nemcsak a földtulajdon és a földhasználat, hanem a termelési eszközök tulajdona és a földtulajdon, továbbá a földhasználat is elszakadt egymástól.

2.3.2. Élelmiszeripar

Az élelmiszeripar a hazai privatizációs folyamat sikerágazata.

A Világbank egyik vezető szakértője a következőképpen nyilatkozik a közép-kelet-európai agrárgazdaság átalakulási folyamatait elemezve: "Különleges eset Magyarország, ahol a liberális privatizációs folyamatot követően a régió talán legfejlettebb élelmiszeripara alakult ki, nem utolsósorban jelentős külföldi beruházások eredményeként." (Csáki, 1998:217)

A szakírók közül a 90-es években elsősorban **Alvincz** (1994, 1996, 1997), továbbá **Hajdúné** (1994, 1995), **Lakner**, (1996, 1997,1998) fejtett ki sokoldalú és előrevivő munkásságot az élelmiszer-ipari gazdaságtan területén.

A fenti munkák közül komplex jellegénél fogva külön említést érdemel **Lakner** "Élelmiszeripari-gazdaságtan I." c. jegyzete, melynek témája az élelmiszeripari termelés makrogazdasági összefüggései, gazdaságpolitikai környezete, input-output kapcsolatai, valamint külgazdasági feltételrendszere.

Az agrárgazdaság üzemi-vállalati rendszerének vizsgálatát célzó kutatások eredményeit tartalmazza az **AKII** "Agrárgazdasági tanulmányok" c. sorozatának 1997. évi 4. kötete.

Alvincz (1997) 37 jelentősebb élelmiszeripari vállalatra vonatkozó kérdőíves felmérése és vizsgálatai alapján **Varga Gyula**, a kutatási téma vezetője az élelmiszeripari vállalatok magánosításának leglényegesebb jellemzőjeként a külföldiek nagyarányú, az iparág átlagában kb. 50 %-os tulajdonszerzését említi.

E jelenség pozitív hatásait az alábbiak szerint összegezi:

- javította a modernizációhoz és a fejlesztéshez nélkülözhetetlen vállalati tőkeellátottságot,
- a likviditási gondok oldásával növelte a mezőgazdasági termékfelvásárlás lehetőségét,
- elindította a racionálisabb vállalati gazdálkodást, beleértve a jelentős létszámleépítést valamint a piaci szemléletet tükröző korszerűsítést.

Igen elgondolkodtató viszont az, hogy jelenleg nem rendelkezünk elégséges információval a kisméretű élelmiszeripari üzemekről.

Ami tehát egyértelmű, az az, hogy ezen nemzetgazdasági ágazatban a külföldi tőke szerepe igen jelentős, több szakágazatban (pl.: növényolajipar, cukoripar, szesz- és boripar stb.) meghatározó jelentőségű.

Felettebb sajnálatos, hogy a mezőgazdasági termelők a privatizáció folyamán nem tudtak érdemi mértékben részesedni az állami élelmiszeripar vagyonából.

A privatizációs törvények elvileg lehetőséget adtak arra, hogy a mezőgazdasági termelők kárpótlási jegyeikkel 20-30 %-os részesedést szerezhessenek a magánosítás alá kerülő cégek részvénytulajdonosokból. Erre azonban ritkán került sor, aminek több oka van. Vegyünk sorra közülük néhányat. Attól eltekintve, hogy 20-30 %-os kisebbségi részvénytulajdonosok beleszólást tesz lehetővé a stratégiai döntésekbe, a szövetkezetek kezébe jutó kárpótlási jegyek zömét a súlyos likviditási problémák miatt ezek a társasvállalkozások "felélték". Az agrárszféra továbbá sajnos nem rendelkezett olyan érdekérvényesítő képességgel, amely a privatizációs szervezeteket arra készítette volna, hogy a mezőgazdasági tevékenységből élők "helyzetbe hozza." (Természetesen így is voltak, akik megtalálták a számításukat).

Végül, de nem utolsósorban, a "készpénzes privatizáció" elve és gyakorlata reménytelen helyzetet teremtett a tőkeszegény mezőgazdasági szereplők számára.

Az élelmiszeriparra vonatkozóan nem sikerült az 7. táblázatba foglaltaknak megfelelő statisztikai adatokhoz jutnunk. Azt azonban biztonsággal állíthatjuk, hogy ezen nemzetgazdasági ágazatban a gazdasági társaságok tevékenysége meghatározó, a szövetkezetek szerepe szerény, az egyéni vállalkozók száma pedig csupán néhány ezerre tehető.

Az **AKII** által nyilvántartott, kettős könyvelést vezető (és értékelhető mérleget készítő) szervezeteknek 1996-ban kb. 80 %-a kft. és mintegy 7 %-a rt. formában működött. (**Alvincz-Szűcs**, 1998)

Ugyanezen gazdálkodói körben 1997-ben az összes nettó árbevétel közel 96 %-a tartozott a jogi személyiségű társaságokhoz, kb. 3 %-a a szövetkezetekhez és nem egészen 2 %-a a nem jogi személyiségű társaságokhoz.

Vessünk ezek után egy pillantást a 7. táblázatra.

7. táblázat

**A működő vállalkozások száma és megoszlása az
élelmiszeriparban , 1996**

11 főnél kevesebb alkalmazott	8036
11-20 fő közötti létszám	503
21-50 fő közötti létszám	375
51-300 fő közötti létszám	264
300 főnél több alkalmazott	141
Összesen:	9319

Forrás: **KSH**, 1997b:236

Láthatjuk, hogy az átalakulás eredményeként mintegy kilencezer élelmiszerfeldolgozó vállalkozás van Magyarországon, ami az egy évtizeddel korábbihoz képest igen jelentős decentralizációt jelent. A vállalkozások közel 9/10-e mikrovállalkozás, ahol sokszor a legegyszerűbb higiéniai feltételek sincsenek biztosítva.

Itt jegyezzük meg, hogy a korábbi ÁG-ok és TSZ-ek élelmiszerfeldolgozó egységeinek nagy része kivált a mezőgazdasági nagyüzemekből és kft.-vé vagy rt.-vé privatizálták őket (Általában a menedzsment, részben pedig külföldiek tulajdonába kerültek).

Az üzemek illetve vállalkozások számának gyarapodása és ezzel párhuzamosan a fizetőképes piac beszűkülése, több szakágazatban a valós igényt jelentősen meghaladó termelőkapacitás kialakulásához vezetett. Jellemzően ez a helyzet pl.: a hús-, a baromfi-, a malom-, a takarmány-, a sütő- és a tésztaiparban, mely területeken a kapacitástöbblet 30-60 %-ra becsülhető.

A fenti gondokat súlyosbítja, hogy a hazai élelmiszerfeldolgozó létesítmények térbeli telepítése az elmúlt évtizedekben sok tekintetben - enyhén szólva - nem szerencsésen történt. Az utóbbit autentikus dokumentumban foglaltakkal támasztjuk alá: *"A megfelelő összhang kialakításának fontos feltétele a célszerűbb ipartelepítés. Az élelmiszeripari üzemek elhelyezésében nem mindig volt helyes a döntés, ami különösen a szállítási költségeket, helyenként pedig a munkaerőgondokat növelte. Mindez a közgazdasági munka hiányosságaira, szemléleti egyoldalúságra, esetenként pedig a "megyei szempontok" eltúlzására vezethető vissza"* (MSZMP, 1978:20)

Az utóbbi tipikus példája: a dél-dunántúli megyék pártvezetői "kiharcolták", hogy minden megyében legyen húsfeldolgozó üzem, ugyanakkor az Alföld egyes körzetei a mai napig feldolgozó kapacitás nélkül vannak.

Végül megjegyezzük, hogy a legutóbbi időben - a piac szelektál -bizonyos centralizációs folyamatok kibontakozása figyelhető meg az élelmiszer-feldolgozás területén.

2.3.3. Az agrártermékek kereskedelme

E témakört - döntő módon az AKII munkatársainak munkáira (**Szabó**, 1995,1997; **Wagner** 1997a, 1998) támaszkodva - két részre tagolva tárgyaljuk:

- mezőgazdasági termékek kereskedelme,
- feldolgozott élelmiszerek disztribúciója,

A külkereskedelemmel kapcsolatos kérdéseket külön fejezetben ismertetjük.

2.3.3.1. A mezőgazdasági termékek kereskedelme

Mindenekelőtt tisztázandó az e téren egymás mellett élő gyűjtő–felvásárló nagykereskedelem, valamint az elosztó nagykereskedelem szerepe, funkciója.

Szabó (1998) a gyűjtő - felvásárló nagykereskedelem jellemzőit a következőkben látja: a nyerstermék átvétele a mezőgazdasági termelőtől, összegyűjtése, válogatása és szükség esetén raktározása.

A fontosabb termékek: friss zöldség és gyümölcs, burgonya, tojás, továbbá az élőállatok, állati termékek azon része, amely feldolgozatlan formában kerül a fogyasztóhoz.

Ugyanezen szerző az elosztó nagykereskedelem feladatai közé sorolja: a nyers mezőgazdasági cikkek és feldolgozott élelmiszerek eljuttatását a végső fogyasztót közvetlenül kiszolgáló fázisba (kiskereskedelem, vendéglátás, intézményi vevők, illetve export esetén a külkereskedelmi vállalat), továbbá szükség esetén az áru válogatását, osztályozását és csomagolását.

Fontosabb termékek: étkezési búza és liszt, napraforgó és növényi olaj, cukorrépa és cukor, feldolgozott kertészeti és állattenyésztési termékek.

Az elmúlt évek folyamán számos szakíró utalt arra, hogy a mezőgazdasági integrációs kapcsolatok széthullottak. Ez a megállapítás elsősorban a társas magánvállalkozások és a mezőgazdasági kistermelők közötti új viszonyra vonatkozik.

A 80-as évek végéig a termelőszövetkezetek, az állami gazdaságok és az általános értékesítési és fogyasztási szövetkezetek szoros integrációs kapcsolatot alakítottak ki a zöldség-, gyümölcsstermesztő, sertés- és baromfi-hízaló, kisállattenyésztő stb. háztáji és kiegészítő gazdaságokkal.

A jó minőségű vetőmaggal, takarmánnyal, tenyészállattal, különféle szolgáltatásokkal segítették ezeket a tevékenységeket, s mind e mellett gondoskodtak a megtermelt termények és termékek felvásárlásáról, valamint értékesítéséről.

A megváltozott körülmények miatt napjainkban kevés mezőgazdasági szövetkezet, áfész illetve gazdasági társaság vállalkozik a fentiekhez hasonló integrációs tevékenységre.

A tárolható termékeket (pl.: gabona, cukor) az állami élelmiszeripari vállalatok készletezték, illetve a 80-as években már gyakran szerződés alapján egyes termékeket a mezőgazdasági nagyüzemeknél tárolták.

A 80-as évek végéig az élelmiszervertikumok szereplői eltérő intenzitással és módon szervezték kapcsolataikat.

Az állami élelmiszeripari vállalatok integráló szerepe igen erős volt a hús-, a baromfi-, a tej-, a hűtő - és a növényolajiparban.

Sajátos szerepet játszottak a termelési rendszerközpontok, melyeknek a termékértékesítésben játszott szerepük a többi korábbi funkciójukhoz képest jelentősen felértékelődött az elmúlt évtized végére.

Messzemenően egyetértünk azzal az értékeléssel, hogy: "*...a hatvanas évek során kialakított, igen lassan változó mezőgazdasági kereskedelmi rendszer ... működőképes volt, másfelől viszont nyilvánvalóan súlyos hatékonysági veszteségekkel működött és többnyire alkalmatlan volt kényesebb minőségi igények kielégítésére...*" (Szabó, 1997: 13)

A 90-es évek elejének "dezintegrációs" mélypontján túljutva, bizonyos pozitív jelenségek is mutatkoznak.

A piaci szereplők sokasodása következtében megnövekedett a gyűjtő-felvásárló nagykereskedelem szerepe, melyet többnyire egy-egy adott területre szakosodott gazdasági társaságok látnak el, összekapcsolva a nyersanyag-termelő és a feldolgozó szférát.

"*A szakosodott élelmiszer-nagykereskedelem funkcióját kiskereskedelmi láncok és az élelmiszergyártók veszik át.*" (Szabó, 1995) - olvashatjuk egy a 90-es évek közepén készült tanulmányban.

Egyes tőkeerős élelmiszeripari vállalatok a korábbinál kiterjedtebb és aktívabb termeltetési politikát folytatnak, melynek célja az, hogy a pénzügyi nehézségekkel küszködő

termelőket különböző módon segítve kellő mennyiségű és minőségű nyersanyaghoz jussanak, csökkentve a termelés ingadozásából és az egyéb tényezőkből fakadó kockázatokat.

Megfigyelhető továbbá, hogy az ad hoc felvásárlás helyett mindinkább teret nyer,- a piaci versenyhelyzet körülményei között tartalmilag megújult-, szerződéses termeltetés.

2.3.3.2. A feldolgozott élelmiszerek disztribúciója

Az e téren végbement folyamatok ugyancsak gyökeres változásokat eredményeztek.

A tervgazdasági rendszerben az élelmiszer-kereskedelmet ellátó-elosztó tevékenységként kezelték és ennek megfelelően szervezték meg.

Az uralkodó állami kereskedelemben a gazdálkodó egységek méreteit, tevékenységi körét, és működési területét központilag határozták meg (területi elv, ellátási felelősség, "profilkötöttségek", stb.)

A 90-es években - a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban lejátszódó eseményekhez hasonlóan - erőteljes decentralizációs folyamat bontakozott ki, mind a kis- és nagykereskedelemben, mind pedig a külkereskedelem területén. Ugyanakkor megjegyezzük, bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a legutóbbi időben - mivel a piac szelektál - egy ezzel ellentétes folyamat indult meg, elsősorban a kiskereskedelemben valamint az export-import forgalmazásban.

A hazai változásokat előidéző főbb tényezőket az alábbiak szerint jelölhetjük meg (**Szabó**, 1995:19):

- a korábbi állami vállalatok privatizációja,
- nagyszámú új magánvállalkozás indulása,
- a tőkeerős kereskedelmi láncok megjelenése,
- az import liberalizálása.

A magyar élelmiszer-kereskedelem szerkezeti átalakulásának fontosabb eredményeit a következőképpen csoportosíthatjuk (**Mohácsi** nyomán **Szabó**, 1995:24-25):

- a kereskedelmi szervezetek száma jelentős mértékben növekedett,
- megszűnőben van a kis- és nagykereskedelmi tevékenység elválasztottsága,
- a bel- és külkereskedelmi tevékenység is gyakran összekapcsolódik,
- a területi monopolhelyzeteket lényegében sikerült felszámolni,
- a kötött üzletprofilok fellazultak, általánossá vált a vegyes cikkskála,

– az élelmiszer-kereskedelemben a magántulajdon vált meghatározóvá, a forgalom tekintetében pedig a külföldi tulajdonban lévő kereskedelmi láncok dominálnak.

Fontos tapasztalatok, hogy az élelmiszeripar és a kiskereskedelem között éles harc folyik a disztribúció, mindenekelőtt a nagykereskedelmi tevékenység megszerzéséért.

Mindinkább világossá válik, hogy csak a legnagyobb, többnyire multinacionális élelmiszeripari cégek képesek egyenrangú félként tárgyalni a kereskedelmi láncokkal.

Az élelmiszeripar és a kiskereskedelem közötti erőviszonyokat az utóbbi fokozódó erőfölénye jellemzi - mégpedig jórészt az információ technológiai forradalom következtében. A kiskereskedelmi láncok ugyanis a vonalkód-technika révén hatalmas információs tömeghez jutnak. Ennek révén a termékfejlesztésben, a fogyasztási szokások jobb megismerésében, a piac tesztelésében és az optimális termékválaszték kialakításában jelentős előnyt élveznek.

Döntő fontosságú annak felismerése, hogy a változások eredményeként a hazai mezőgazdasági termelőknek, illetve feldolgozóknak elemi érdeke minél jobban megismerni, illetve kielégíteni a kiskereskedők, végső soron a fogyasztók igényeit.

Az Agrármarketing Centrum (AMC, 1997) kutatási eredményei egyértelműen alátámasztják a fentieket.

Az élelmiszer-kereskedelemben tapasztalható koncentráció következtében a gyártó vállalatoknak az üzletláncok központjaival szükséges kapcsolatot létesíteni, mégpedig két okból kifolyólag:

- egyrészt az üzletláncok hálózata a legkiterjedtebb, így a termékek fogyasztóhoz való eljuttatása általuk a leggyorsabb,
- másrészt az üzletláncok viszonteladói láncán keresztül jut el a termék a kis magánkereskedőkhöz.

A szállítói kondíciók megítélését illetően: "...*jelenleg a gyártók alárendelt helyzetben vannak*". (AMC, 1997:27) - olvashatjuk a végkövetkeztetések között.

3. ERŐFORRÁSOK A MEZŐGAZDASÁGBAN ÉS AZ ÉLELMISZERIPARBAN

Elemzéseink döntő módon a 90-es évekre irányulnak, a folyamatok és a tényleges helyzet reális megítélése érdekében azonban esetenként a 80-as évek történéseire is visszatekintünk. Első lépésben a ráfordításokat vizsgáljuk.

A mezőgazdaság esetében a termőföld-használat fizikai jellemzői mellett, a munkaerő-létszám valamint az anyagi ráfordítások változásait tekintjük át.

Az élelmiszeripart illetően a beruházásokra továbbá az aktív keresők létszám-változásaira összpontosítjuk figyelmünket.

A fejezet második részében került sor az egyes vertikumszakaszok kibocsátási volumenének és szerkezeti összetételének elemzésére.

3.1. A termelési tényezők változásai a mezőgazdaságban

Az alapanyagtermelés színvonalának alakulását a legközvetlenebb módon az határozza meg, hogy az egyes termelési tényezők milyen mennyiségben és minőségben állnak rendelkezésre.

A 80-as években e téren is mutatkozó kedvezőtlen előjelek a válság előszelének tekinthetők. A termelés alapjainak összeomlása - döntő módon az élők munkát és a tőke-ellátottságot illetően - igen rövid időszak alatt, 1990-1993 között következett be.

Az 1994. évtől kezdődő változások óvatos optimizmusra adnak okot.

3.1.1. A földhasználatról

Ismeretes, hogy hazánk természeti kincsekben szegény ország. Egyetlen természeti erőforrásunk, mellyel való ellátottságunk nemzetközi viszonylatban is kifejezetten jónak mondható: a termőföld.

Mind az egy lakosra jutó szántó-, mindpedig a mezőgazdaságilag művelt terület figyelembe véve Európában az elsők között vagyunk. Ezzel szemben az ország 19 %-os erdősültsége alacsonynak mondható a II. világháborút követő eredményes (kb. +50 %-os) erdősítési munkákat követően is.

1997-ben az ország összterületének 51 %-a volt szántó, míg 67 %-át tette ki a mezőgazdaságilag művelt terület.

8. táblázat

A földterület művelési ágak szerint, 1997. május 31-én

Megnevezés	1997	
	ezer hektár	%-os megoszlás
Szántó	4711	50,7
Kert	109	1,2
Gyümölcsös	96	1,0
Szőlő	131	1,4
Gyep	1148	12,3
Mezőgazdasági terület	6195	66,6
Erdő	1767	19,0
Nádas	41	0,4
Halastó	33	0,4
Termőterület	8036	86,4
Művelés alól kivett terület	1267	13,6
Összesen:	9303	100,0

Forrás: KSH, 1998a:173

Addig, amíg a 70-es évekig - részben az erdőtelepítések, másrészt pedig az ipari, a kommunális stb. beruházási igények miatt - a termőföld évtizedről-évtizedre több százezer hektárral csökkent, a 80-as évek gazdasági pangása a földkivonást igen erősen mérsékelte.

A 90-es évek folyamán a gazdaság válsághelyzete a termőföld fizikai terjedelmének csökkenését fékezte, a "zöldmezős beruházások" szerény területi igénye következtében.

A szántóterület gyakorlatilag változatlan maradt, a mezőgazdaságilag művelt terület csökkenése pedig egy statisztikai számbavételi korrekciónak tudható be. (A 90-es évek elején a belterületeken lévő kert művelési ágba tartozó földek a "Művelés alól kivett terület" kategóriájába lettek átsorolva).

A gazdaság élénkülésével minden bizonnyal meg fog indulni az egyes nemzetgazdasági ágak föld iránti "rohama", ezért a termőföld mennyiségi és minőségi védelme jelentős feladatokat támaszt az FVM felé.

A hatályos földtörvény megfelelő jogi alapot biztosít erre, de mint tudjuk "az ördög a részletekben van", s ezzel jelen esetben az ellenőrzés hiányosságaira szeretnénk utalni.

Az igazi gondot az elmúlt időszakban a parlagterületek számottevő növekedése okozta és okozza ma is.

1991-1995 évek átlagában 254 ezer hektárra volt tehető a vetetlen szántó területe, 1997-ben 227 ezer hektárra, ami a vetésterület kb. 5%-ának felelt meg. (KSH, 1998a:174)

E területkiesésnek a közvetett kárai feltehetően többszörösen meghaladják a termés kiesés okozta kárt, hiszen ezek az elhanyagolt térségek a növényi károsítók elterjedésének gócai. Mi több, bizonyos gyomnövények (pl.: a parlagfű) térnyerése révén közvetlen emberi egészségkárosodás (pl.: allergiás betegség) is felléphet.

Arról nem is beszélve, hogy az adott kultúrtáj esztétikai értékét is rontják ezek a területek.

A művelésiág-változást illetően a legnagyobb kihívást az jelenti, hogy a jelenleg művelés alatt álló, de a gazdaságos termelés szempontjából marginálisnak tekinthető földeket fokozatosan ki kell vonni a termelésből. Az ötlet nem új, azt a szakemberek már a 80-as években felvetették.

A kérdéssel az FVM-ben most kezdenek érdemben foglalkozni.

Igen bonyolult kérdéssről van szó. A legdöntőbb probléma, hogy mely területek és milyen ütemezésű kivonására kerüljön sor. (Dorgai-Hinora-Tassy, 1998)

A következő kérdés, hogy a földtulajdonosok részesülnek-e és milyen mértékű kompenzációban?

Végül pedig el kell dönteni, hogy a gyepesítés és az erdősítés, (utóbbira nemzetközi környezetvédelmi célzatú kötelezettségeink vannak) milyen arányban vállal részt a felszabaduló - elsősorban szántó - terület további hasznosításában.

3.1.2. Az előmunka

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának és nemzetgazdaságon belüli arányának a csökkenése az iparosodás útjára lépett országokban, így hazánkban is végbement.

A mezőgazdaság ún. "szocialista átszervezése" éveiben, valamint azt követően rövid időszak alatt több százezer ember menekült el faluról, javarészt az iparba.

Az állattenyésztésben és a növénytermesztésben foglalkoztatottak száma folyamatosan csökkent, az 1975 utáni évtizedben pl.: kb. 170 ezerrel. (Szabó-Szabóné-Szép, 1989:579)

A foglalkozási gondokat 1983-ig jelentős mértékben oldották az ún. kiegészítő tevékenységek adta munkalehetőségek, ezek azonban különböző okokból egyre szűkültek. Ennek ellenére a rendszerváltást közvetlenül megelőző években a mezőgazdaságban foglalkoztatottaknak csak 2/3-a dolgozott az alaptevékenységben, 1/3-a pedig az ipari, élelmiszeripari, szolgáltató ágazatokban.

A mezőgazdasági statisztikák is kétféle módon: ágazati és tevékenységi besorolásnak megfelelően készültek. A mezőgazdaság mint ágazat, a mindenkori kiegészítő tevékenységgel kapcsolatos adatokat (pl.: munkaerő létszám, bruttó termelés, nyereség stb.) is magában foglalta, és ez a gyakorlat elfedte a növénytermelési valamint állattenyésztési ágazatok egyre romló jövedelmi helyzetéből adódó gondokat.

Korábban már említettük, hogy a 90-es évek elején az átlagosnál jobb jövedelmezőségű ipari, élelmiszeripari, szolgáltatási stb. tevékenységek jó részét kikapcsolították, s a statisztika az itteni létszámot természetesen már nem a mezőgazdasági ágazatnál tartja számon.

Ha megnézzük a 9. táblázatot, akkor a létszámváltozásoknál ezt a körülményt is figyelembe kell venni.

9. táblázat

A mező- és erdőgazdálkodás aktív keresőinek létszáma az 1980-1997. közötti időszakban, fő

1980	957.461
1990	694.986
1997	294.000

Forrás: **KSH**, 1966b:89 és **AKII**, 1998a:9

Láthatjuk, hogy már 1980 és 1990 között igen jelentősen - 260 ezer fővel - csökkent az aktív keresők létszáma, a 90-es években azonban egyértelműen felgyorsult ez a folyamat.

Előre kell bocsátani, hogy a foglalkoztatottak létszámváltozása tekintetében a trendeket és a nagyságrendeket lehet csak érdemben megbecsülni. Mind a **KSH**, mind pedig az **AKII**, továbbá a MOSZ sokféle, esetenként igen eltérő adatokat szolgáltat.

Az mindenesetre egyértelműnek tűnik, hogy a mezőgazdaság aktív keresőinek létszáma a 90-es években kb. egyharmadára esett vissza. A 2/3-os csökkenés messze

meghaladja a nemzetgazdasági átlagot (és az élelmiszeriparét is), ami nyilvánvalóan több tényezőnek tudható be.

Ezen tényezők legfontosabbika, hogy noha a 80-as években a gazdaság valamennyi ágazata, sőt intézménye kapun belüli munkanélküliséggel küszködött, a látens munkanélküliség minden bizonnyal a mezőgazdaságban volt a legnagyobb. (Ez a jelenség a nemzetközi szakirodalom tanúsága szerint nem ismeretlen jelenség).

A hazai viszonyokat illetően fontos megemlíteni, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak zömét a TSZ-tagok (és alkalmazottak) tették ki az ÁG-ok dolgozóival szemben.

Tudvalevő, hogy a TSZ-eknél a tagok szempontjából a szövetkezeti törvény által előírt foglalkoztatási kötelezettség érvényesült. A közös gazdaságok ezen kötelezettségeknek minimálisan olyan mértékben igyekeztek eleget tenni, hogy az érintettek számára legalább a szociális juttatásokhoz szükséges munkanapok ledolgozhatók, vagy - pl.: a háztájiban végzett munka alapján- jóváírhatók legyenek.

Az is igaz, hogy az ÁG-okban, az iparban stb. az állam adózástechnikai megoldásokkal szintén arra készítetett, hogy a hatékony termelés szükségleteit meghaladó létszámot foglalkoztassanak, ami a privatizáció kapcsán számottevő elbocsátásokhoz vezetett.

Az 1991. évi I. szövetkezeti törvényben már szó sincs kötelező foglalkoztatottságról.

Láttuk, hogy az 1991-1992. évi késztetések ellenére a volt TSZ-tagok zöme nem lépett ki, az aktív korúak megélhetésüket a közös gazdaságban remélték biztosítani.

A történetek azt mutatják, hogy e reményükben a zömüknek csalatkoznia kellett.

Nyilván egyszer majd gazdaságtörténészek és szociológusok feldolgozzák ezt a folyamatot, melynek természetesen még koránt sincsen vége.

Vajon kik és milyen alapon döntöttek, hogy tagtársaik munkájára alkalmazottként, vagy vállalkozóként szüksége van -e a szövetkezetnek vagy sem ? !

Ez a kérdés ma igen keveseket foglalkoztat, pedig véleményünk szerint a vidék, az agrárfejlődés legfontosabb, mondhatni kulcskérdéséről van szó.

A **Tellér** (1998) által felvázolt folyamat, azaz a mezőgazdasági szövetkezetek latifundiumokká válása a "legjobb" úton halad előre. Kiteljesedését alapvetően a földtulajdon-szerzési korlátozások és különösen a tőkehiány akadályozza. Az utóbbi minden bizonnyal oldódni fog, ami egyes személyek és csoportok relatív súlyát és erejét nagy mértékben megnöveli majd.

Az egy tag- egy szavazat sem lesz az akadályja annak, minthogy eddig sem volt az, hogy a gazdasági hatékonyság szempontjából felesleges munkaerő további leépítésére kerüljön sor.

Mindez fokozottan indokoltá teszi, hogy: *"Pozitív diszkriminációt kell alkalmazni a versenyképes illetve versenyképessé tehető családi gazdaságok vonatkozásában, és ki kell dolgozni annak mértékét és eszközrendszerét."* (Szűcs-Csendes-Pálovicsné, 1997:37)

Amennyiben az utóbbi vonatkozásban - lényegében a teljes jogú EU-integrációig - nem sikerül áttörést elérni, a harmadik évezredbe és az EU-ba egy latin-amerikai típusú, kétpólusú - azaz a középbirtokokat kizáró - birtokstruktúrával lépünk be.

A fentiek negatív társadalmi és szociális következményei mellett kérdés, hogy az EU miként tudja kezelni ezt a helyzetet.

3.1.3. A termelési alapok a mezőgazdaságban

Az egész nemzetgazdaság és ezen belül a mezőgazdaság termelési alapjainak az összezsugorodása már a 80-as években megkezdődött.

A továbbiakban a beruházások, az állatállomány, valamint a folyó ráfordítások főbb tendenciáinak a bemutatására koncentrálnak.

3.1.3.1. A beruházások

Előjáróban meg kívánjuk jegyezni, hogy a 90-es évek gazdasági-politikai rendszerváltása egy műszaki és pénzügyi tekintetben egyaránt legyengült nemzetgazdaságot, és ezen belül egy leszálló ágban lévő mezőgazdaságot kapott örökül.

A 80-as évek kedvezőtlen folyamatainak eme megnyilvánulása világosan tükröződik a beruházások volumenének csökkenésében is.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a mezőgazdasági beruházások alakulásának nyomkövetése nem egyszerű feladat.

Arról van szó ugyanis, hogy viszonylag megbízható adatok csupán a jogi személyiséggel rendelkező társasvállalkozásokról állnak rendelkezésre s az egyéni gazdálkodók, a bt-ék, kkt-ék, továbbá a lakosság egyes más csoportjainak beruházásaira vonatkozóan a KSH csak becsléseket végez.

A KSH egyes statisztikai kiadványaiban az ún. "nemzetgazdasági beruházási" adatok az említett becsléseket is tartalmazzák, míg pl. az AKII Statisztikai Zsebkönyveiben csak a jogi személyiségű társasvállalkozások beruházásait adják közre.

Az utóbbi esetben a mezőgazdasági és az erdőgazdálkodási beruházásokat egyértelműen különválasztják.

A KSH kiadványokban azonban a mező- és erdőgazdálkodási adatok többnyire együtt jelennek meg s a mezőgazdaság leválasztása meglehetősen körülményes és bizonytalan, ha a "nemzetgazdasági" - tehát az ágazat hazai összes - beruházását akarjuk vizsgálat tárgyává tenni. Tartalmilag összehasonlítható hosszabb idősorokat elsősorban a mező- és erdőgazdálkodás együttes beruházási adatai alapján tudunk vizsgálni. Elemzéseink így mindenekelőtt ezek nemzetgazdasági szintű folyamataira irányulnak, de második lépcsőben foglalkozunk a jogi személyiséggel rendelkező társasvállalkozások erdőgazdálkodástól "megtisztított" mezőgazdasági beruházási adataival is.

Mielőtt azonban a 90-es évekre vonatkozó fenti vizsgálatokat elvégeznénk, vessünk egy pillantást a 80-as évek folyamataira.

A KSH (1992a) adatai szerint 1980-hoz képest az anyagi ágak nemzetgazdasági beruházásainak a volumene 1985-ben közel 20%-kal volt alacsonyabb. A mező- és erdőgazdaság helyzete viszont ennél jóval kedvezőtlenebbül alakult, hiszen az ágazat 1985-ben ugyan szintén kb. 20%-kal kevesebb beruházást tudott realizálni, átmeneti javulás után azonban 1990-re a beruházások volumene 40%-kal alatta maradt az 1980. évinek. A visszaesés 1991-ben és 1992-ben zuhanásszerűen folytatódott (L. a 10. táblázat adatait), a beruházások volumenindexe e két évben az 1990. évhez viszonyítva 63 illetve 41 % volt.

A mélypontot követően 1993-1994-ben szerény mértékű volumen növekedés, majd 1995-ben némi visszaesés mutatkozott. Nagyobb lendületet 1996-tól vettek az ágazati - ezen belül elsősorban a gépesítési - beruházások.

Itt hívjuk fel az olvasó figyelmét **Kapronczai-Udovecz** (1997) nagyszabású tanulmányára, mely a mezőgazdasági beruházások problematikáját a 80-as évek közepétől a 90-es évek közepéig terjedő időszakban igen sokoldalúan tárgyalja.

KSH és AKII adatok alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a jogi személyiségű társasvállalkozások és költségvetési szervek az agrárszféra (mezőgazdaság, erdő- és vadgazdálkodás) összes beruházásából 1990-ben 92,1 %-kal, 1993-ban 48,5 %-kal, míg

1997-ben ismét nagyobb mértékben, 70,3 %-kal részesedtek.

10. táblázat

A beruházások volumenének alakulása az élelmiszer-gazdaságban a 90-es években, %

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Mezőgazdaság, erdő- és vadgazdaság nemzetgazdasági szinten	100	62,5	40,6	42,9	44,4	43,0	54,8	63,2
Élelmiszer-gazdaság*	100	60,5	41,5	51,2	61,1	64,2	53,9	60,7
Ebből:								
Mezőgazdaság*	100	49,3	16,8	14,9	23,2	28,2	31,0	38,6
Élelmiszeripar*	100	78,1	80,1	107,9	120,4	120,4	89,7	95,2

* Az adatok csak a jogi személyiségű gazdálkodó szervezetekre vonatkoznak. A mezőgazdasági adatok az erdőgazdálkodás teljesítményét nem tartalmazzák.

Forrás: **KSH** és **AKII** adatok alapján saját számítások

A fentiek tragikumát csak akkor tudjuk igazán felmérni, ha figyelembe vesszük, hogy már a 80-as évek közepén erősen leromlott állapotban voltak a nagyüzemi állattartó telepek, míg a traktorok és kombájnok kb. fele már akkor nullára amortizálódott.

Az FMMI 1994-es adatközlése szerint 1980 és 1990 között az átlagos használati idő a traktoroknál 6,1 évről 9,8 évre, a tehergépkocsiknál 4,5 évről 8,3 évre, míg az arató-cséplő gépeknél 5,2 évről 8,0 évre nőtt (**Magyary, 1994**).

Egyes szakértők szerint a magyar mezőgazdaság 80-as évekbeli tőkevesztesége meghaladja a 90-es évekbelit. (**Balogh-Harza, 1998**).

Ha az utóbbi állítás túlzottnak tűnik is, úgy gondoljuk, hogy önmagunkat csapjuk be, ha a magyar mezőgazdaság gondjait 1990-től eredeztetjük.

A reális helyzetértékelést és végsősoron a válságból való kilábalást nehezíti meg, hogy mind ez ideig nem történt meg a 80-as évek történéseinek, válságjeleinek átfogó agrárökonómiai értékelése.

Sokkal kisebbek lennének ugyanis a gondjaink és könnyebb lenne megoldási módokat találni, ha nem egy előregedett s több tekintetben erkölcsileg is elavult műszaki technológiával lépett volna be a 90-es évekbe a magyar mezőgazdaság.

3.1.3.2. Az állatállomány alakulása

Az állattenyésztés felett a felhők már hosszú ideje gyülekeztek.

Az ágazat jövedelmezőségi pozíciói évtizedek óta a növénytermesztési főágazaté alatt voltak, különösen a TSZ-ekben. A minőséggel kapcsolatos problémák szakmai rendezvények rendszeres napirendi pontjaiként szerepeltek.

A mennyiségi mutatók sem képviseltek olyan szintet a nemzetközi összehasonlítást tekintve, mint pl.: a búza és a kukorica termésátlagai.

A 11. táblázat alapján kirajzolódó kép azonban messze felülmúlja a legpesszimistább elképzeléseket is.

Az elképesztően gyors és tragikus mértékű állatállomány csökkenésének okait a későbbiekben fogjuk elemezni, itt a főbb reálfolyamatokra térünk ki.

A főbb állatfajok állományának csökkenése 1990 és 1997 között szinte "töretlen" volt. 1990 és 1997 között a szarvasmarha-állomány 45 %-kal, a juhállomány 54 %, a sertésállomány 38 %-kal, míg a tyúkállomány 28 %-kal csökkent.

11. táblázat

Állatállomány

(ezer db)

Év, gazdálkodási forma	Szarvas-marha	Juh	Ló	Sertés	Tyúk-állomány
1990	1571	1865	76	8000	43309
1991	1420	1808	75	5993	35557
1992	1159	1752	75	5364	36419
1993	999	1252	71	5001	30812
1994	910	947	78	4356	33665
1995	928	977	71	5032	31458
1996	909	872	70	5289	27692
1997	871	858	..	4931	30983
Gazdasági társaság	242	48	..	1325	7372
Szövetkezet	349	136	..	960	2914
Egyéni gazdálkodó	280	674	..	2646	20697

Forrás: KSH (1998a: 179)

A lovak létszáma viszont - az igen alacsony bázisról - szerény mértékben esett vissza (-8%).

A fentiekből kitűnik, hogy noha valamennyi ágazat - a ló kivételével - "világháborús" károkat szenvedett, az abrakfogyasztó ágazatok - különösen a tyúkfélék - visszaesése jóval kisebb mértékű, mint a kérődzőké.

Magyary (1994) szerint a 90-es évek elején az állattartó telepek, épületek férőhelyeinek kb. 40%-át használták ki rendeltetésszerűen, hozzávetőlegesen ugyanilyen hányada üresen állt, míg mintegy 20 %-a egyéb célokat szolgált. A helyzet azóta feltehetően tovább romlott.

A 11. táblázat adatai nemcsak az állatlétszám, hanem természetesen a hús-, a tej-, a nyersgyapjú- és a tojástermelés volumenének igen jelentős csökkenését is eredményezte, ami a hazai fizetőképes kereslet mérséklődése miatt egyelőre nem okoz ellátási gondokat, de például az EU-ba irányuló export kvótákat több termék tekintetében már évek óta nem tudjuk kitölteni.

Logikusnak tűnne, hogy a mennyiségi csökkenéssel az átlaghozamok tekintetében érdemi javulás mutatkozna. A tej- és a gyapjúhozam esetében azonban legfeljebb stagnálásról lehet beszélni, egyedül a tojástermelésnél észlelhetünk némi előrelépést.

3.1.3.3. A folyó ráfordítások

E témakörben a műtrágya-, a növényvédőszer- és az energia-felhasználást tükröző tendenciákat tekintjük át.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy mindhárom "viszonylatban" számottevő visszaesést tapasztaltunk a folyó évtized elején a korábbi időszakhoz képest.

A mértékek tekintetében azonban már jelentős eltérések vannak, ráadásul az adatok megbízhatósága sem azonos mértékű. Amíg ugyanis a műtrágyázásra vonatkozóan viszonylag könnyű megbízható adatokhoz jutni, addig a növényvédőszerекnél a mennyiségi adatok esetenként semmit sem mondanak, míg az egyes energiatípusoknál a fekete gazdaság "jótékony" szerepe sem zárható ki.

A műtrágya-felhasználást vizsgálva sokatmondóak a 12. táblázat adatai.

12. táblázat

**Magyarország talajainak NPK* mérlege (kg/ha) 1986-1990
és 1991-1995 között
(Kádár Imre adatai)**

Mérleg tétel	1986-1990			1991-1995		
	N	P ₂ O ₅	K ₂ O	N	P ₂ O ₅	K ₂ O
Termékekkel felvett	88	40	97	83	32	79
Visszapótolt						
Műtrágyával	93	47	58	29	4	4
Mellékterméssel	8	4	27	8	3	23
Istállótrágyával	38	13	27	12	12	23
Pillangósokkal	5	-	-	5	-	-
Összes pótlás	120	64	111	53	19	51
Egyenleg	+32	+24	+14	-30	-13	-28

*Nitrogén, foszfor és kálium (NPK)

Forrás: **Ruzsányi**, 1997:66

Szembetűnő, hogy míg a 80-as évek második felében a talajok tápanyaggal való feltöltése folyt, addig az 1991-1995. közötti időszakban ennek a tápanyagtőkének a felélése ment végbe.

Az 1 ha mezőgazdasági területre jutó műtrágya-felhasználás (hatóanyagban) ugyanis a 80-as években meglehetősen stabilan 200 kg körül ingadozott, ami kb. az akkori EU-átlagnak felelt meg.

1990-ben már a felére, majd a negyedére, ötödére esett vissza az NPK-fogyasztás, s 1997-ben sem érte el az 50 kg-ot. Ráadásul gyakorlatilag csupán N-műtrágyát használnak a gazdálkodók, a P és K műtrágyák alkalmazása elenyésző. (**KSH**, 1998a)

A növényvédőszerek terén még bonyolultabb a helyzet. A szakértők adatközlései mind a múlt, mind a jelenre vonatkozóan elég jelentősen eltérőek.

Ami valószínűsíthető, hogy az átlagadatok alapján a peszticid-felhasználás mérsékeltebben csökkent, mint a műtrágya-felhasználás.

A mennyiségi összevetést az is nehezíti, hogy a korszerűbb növényvédőszerből kisebb mennyiséggel is megfelelő hatást lehet elérni.

Az viszont több mint elgondolkodtató, hogy: *"...a gazdaságok kevesebb mint 10 %-a folytat szakmai szempontból kielégítő növényvédelmi tevékenységet. Az üzemek közel fele részleges, alkalmi és sok esetben csak tüneti kezelésekre szorítkozik. A gazdaságok mintegy egyharmada pedig érdemleges növényvédelmi tevékenységet nem végez."* (Láng et al., 1995:30)

Az agrokemikáliák fenti két csoportjának némileg eltérő mértékű használatát egyrészt azzal magyarázhatjuk, hogy a peszticidek esetében nyilvánvalóan nem volt olyan "pufferkapacitás", mint amilyen az NPK-felhalmozás volt, másrészt bizonyos növényvédelmi munkák elhagyása a terméshozadékot igen nagy mértékben veszélyezteti.

A mezőgazdaság köztudottan nem tartozik az energia-igényes ágazatok közé, hiszen termeléséhez az energia zömét a Naptól nyeri.

1997-ben a nemzetgazdaság energia-felhasználásának csupán 3,4 %-a jutott a mezőgazdaságra (és az erdőgazdaságra) (KSH, 1998a:170)

Az ágazat fogyasztása az 1986-1990 évek átlagához képest a 90-es évek első felében minden energiahordozót tekintve igen jelentősen csökkent. (AKII, 1996a, 1998a)

A villamosenergia vonatkozásában a 43 %-os visszaesés feltehetően valós, a gázolaj, a fűtőolaj és a benzin (sorrendben 50,53 és 64 %-os csökkenés) esetében viszont a fekete gazdaság is valószínűleg hozzájárult a statisztikai trendek kialakulásához. Az AKII fenti adatai mellett megemlítjük, hogy a mezőgazdaság, az erdő- és vízgazdálkodás együttes petajoule-ban mért összes energia-felhasználása 1980 és 1985 között igen szerény mértékben nőtt, a következő öt évben kb. 14 %-kal csökkent, majd 1995-ig csaknem a felére esett vissza. (KSH, 1998d:25)

Környezet- és természetvédelmi szempontból mind az agrokemikáliák, mind pedig az energia-fogyasztás csökkenésének sok előnye van.

Az egységnyi bruttó termelés vagy GDP-kibocsátás inputigényének a mérséklődése, amennyiben az ésszerű megfontolásokon s nem pedig kényszertakarékosságon alapszik, a

gazdasági hatékonyság, a magyar agrártermékek nemzetközi versenyképessége szempontjából kiemelkedő fontosságú.

Sajnos nagy biztonsággal állítható, hogy az elmúlt években elsősorban nem az ésszerűség, hanem a szegénység volt a fő motivációs tényező.

3.2. Beruházások és foglalkoztatottság az élelmiszeriparban

Ezen nemzetgazdasági ágazatban a termelési tényezők változásai több tekintetben eltérnek a mezőgazdaságban tapasztaltaktól. Ez a megállapítás mind a tőkeellátottságra, mind pedig a munkaerőlétszámra egyaránt vonatkozik.

3.2.1. A beruházások alakulása

A 80-as évek tekintetében például elmondható, hogy az 1981-1985 közötti fejlesztések volumene kb. 50 %-kal maradt el az előző öt év átlagától, az évtized végén azonban jelentős élelmiszeripari beruházásokra került sor.

A **KSH** (1992a) adatai azt mutatják, hogy 1990-ben ezen ágazatban a beruházások reálértékben kb. az 1980. évi szinten voltak, szemben a mezőgazdaságnál említett több mint 40 %-os csökkenéssel.

Az e területen kibontakozó 90-es évekbeli folyamatokat alapvetően meghatározta a külföldi tőke jelentős mértékű beáramlása ezen nemzetgazdasági ágazatba.

A korábbiakban láthattuk a 5. táblázatban (**Tardos**, 1998), hogy 1995-ben az élelmiszeripar mind a magánosítás előrehaladottságának foka (85 %), mind pedig a bevont külföldi tőke volumene és jegyzett tőkében való aránya (51 %) tekintetében megelőzte mind a gépipart, mind pedig a vegyipart.

Az egyes szakágazatok tulajdoni szerkezete azonban, ugyanezen év adatai (**Lakner**, 1996) alapján szemlélve igen eltérően alakult.

A külföldi tőke érdeklődését természetesen a jól jövedelmező, illetve viszonylag stabil piaccal rendelkező területek váltották ki elsősorban.

A korábban monopolhelyzetben lévő Növényolajipari Vállalat teljes egészében külföldi kézbe került.

Nem véletlen, hogy az édesipar szinte egésze, a dohány-, sör- és szeszipar 70-80 %-a, a boripar közel 50 %-a külföldi befektetők érdekeltségébe ment át.

Ugyanakkor jóval szerényebb érdeklődés mutatkozott a hús- és tejipar (kb. 20 %), a baromfiipar (30 %) és a konzervipar (16 %) iránt.

A malomipari és a sütőipari kapacitások pedig gyakorlatilag nem érdekelték a külföldieket.

A közelmúltban természetesen további elmozdulások történtek, s különösen a cukor-, a hús- és a tejipar területén teret nyert a külföldi tőke.

Az ágazat egészét tekintve az élelmiszeripari beruházások volumene - a külföldi tőkebefektetéseknek köszönhetően - jóval kedvezőbben alakult, mint a mezőgazdaságban.

Érdekes új fejlemény, hogy míg a 70-es és a 80-as években az élelmiszeripari beruházások volumene messze elmaradt a mezőgazdaságétól, addig a 90-es évek első felében jóval meghaladta azt.

Az egyes szakágazatok fejlesztési lehetőségei tehát az elmúlt időszakban jelentősen differenciálódtak.

Nem véletlenül fogalmazódott meg, hogy: *„Az átalakítás nehézségei miatt néhány perspektivikus, s középtávon már stratégiai ágazatnak nevezhető szakágazatban (hús-, tej-, baromfi-, malom-, takarmányipar, zöldség-gyümölcs feldolgozás) a privatizáció, a külföldi tőke beáramlása nehezen indult, a többségi hazai tulajdonú cégek tőkehiánnyal küzdenek. Így e területen jelentős ... beruházások maradtak el.”* (FM, 1997a:)

Ugyanezek mondhatók el az élelmiszeripari kis- és középvállalkozásokra, különösen az elmaradott térségekben.

Láthatjuk, hogy meglehetősen szerencsétlen módon az élelmiszeripar egyenlőtlen fejlődése főleg azokat az ágazatokat sújtja, amelyek nagytömegű mezőgazdasági nyersanyagot dolgoznak fel és értékesítenek hazai és nemzetközi piacokon. Ezeknek a cégeknek a jövedelemtermelő képessége, valamint nemzetközi versenyképessége, igen jelentős mértékben meghatározza a velük kapcsolatban lévő mezőgazdasági termelők gazdasági helyzetét és fejlődésük lehetőségeit.

3.2.2. A munkaerőlétszám alakulása

Az élelmiszeriparban foglalkoztatottak létszáma a 80-as évek folyamán meglehetősen stabilan 200 ezer fő körül mozgott.

Ugyanakkor a termelékenység csak minimálisan növekedett: „Ezt bizonyítják a különböző vállalati átvilágítások, amelyek a fizikai állomány 40-50 %-os, míg az adminisztratív létszám 2/3-os csökkenését tartanák indokoltnak.” (Németi, 1991 : 107)

Itt sajnos ugyanazt mondhatjuk el, mint amit a mezőgazdaságban foglalkoztatottak statisztikai számbavételénél már felvetettünk, nevezetesen az adatok bizonytalanságának a problémáját. Sőt e téren külön gondot okoz, hogy 1993-1996 között az iparstatisztika csak a 20 fő feletti, 1997-től pedig a 10 fő feletti létszámot foglalkoztató gazdasági szervezetek adatait közli rendszeresen.

A fenti körülményeket figyelembe véve, a főbb tendenciák ismertetésére szorítkozunk.

Egyértelműnek tekinthető, hogy az élelmiszer-gazdasági vertikum feldolgozó szakaszában a létszámcsökkenés mértéke bár jelentős volt, de korántsem olyan mértékű, mint az alapanyag-termelésben.

Amíg a mezőgazdaságban foglalkoztatottak létszáma 1990-1997 között mint láttuk kb. az 2/3-ára csökkent, addig az élelmiszeriparban foglalkoztatottak kb. 2/3-a meg tudta őrizni munkahelyét. (Ma kb. 130 ezer fő dolgozik aktív keresőként ebben az ágazatban.)

Ezek a változások egyben azt is jelentik, hogy míg a mezőgazdaság részesedése a nemzetgazdaság aktív keresőin belül drasztikus mértékben visszaesett, addig az élelmiszeripar lényegében megőrizte korábbi pozícióját.

A két vertikumszakasz egymáshoz viszonyított arányát illetően pedig azt állapíthatjuk meg, hogy amíg a 80-as évek második felében a mezőgazdaságban foglalkoztatottak létszáma kb. 4,5-szöröse volt az élelmiszeriparénak, addig a 90-es évek végére ez az arány már mindössze csak kétszeres.

Megjegyzendő továbbá, hogy az egyéni vállalkozók jóval szerényebb szerepet játszanak az élelmiszer-feldolgozásban, mint az állattenyésztésben és növénytermesztésben.

3.3. A termelés dinamikájának és szerkezeti összetételének változásai

Amint arra a korábbiakban már utaltunk, a mezőgazdasági termékek termelése a 80-as évek első felében igen alacsony növekedési ütemet mutatott, az ezt követő „hetedik ötéves terv” folyamán pedig stagnált, amennyiben az ötéves időszakok átlagát vetjük össze. Az élelmiszeripari bruttó termelés 1980 és 1988 között mindössze 13 %-kal nőtt.

Az élelmiszer-gazdaság 1990. évi gazdasági teljesítménye a megváltozott piaci helyzet, a szigorodó közgazdasági környezet és nem utolsósorban a rendkívül aszályos

időjárás miatt több tekintetben elmaradt az előirányzattól. A vertikum kibocsátásának volumene 1990-ben kb. 3,5 %-kal, ezen belül a mezőgazdaságé 5 %-kal, míg az élelmiszeriparé 2 %-kal csökkent.

A növénytermelés teljesítménye mintegy 9 %-kal esett vissza, az állattenyésztésé pedig a korábbi szinten stagnált, noha az állatlétszám csökkenése folytatódott.

A kiegészítő tevékenység termelése egy év alatt 20 %-kal mérséklődött. (FM, 1992)

Erről az alapról indultak tehát a 90-es évek folyamatai.

3.3.1. A mezőgazdasági termékek bruttó termelése és szerkezete

Elemzésünk első részének alapjául a 13. táblázat szolgál.

A fontosabb következtetések az alábbiak szerint összegezhetők.

13. táblázat

A mezőgazdasági termékek bruttó termelési indexe

Év	Növénytermesztés	Állattenyésztés	Összesen
1986-1990. évek átlaga = 100,0			
1991-1995. évek átlaga	75,7	70,0	72,6
1993	65,7	65,6	65,3
1994	72,1	62,8	67,3
1995	73,5	65,0	69,1
1996	80,7	66,1	73,4
1997	82,7	63,2	73,0
Előző év = 100,0			
1992	74,3	87,4	80,0
1993	90,8	89,6	90,3
1994	109,7	95,8	103,2
1995	101,9	103,4	102,6
1996	109,8	101,7	106,3
1997	102,5	95,6	99,4

Forrás: KSH, 1998a :175

Először: a termelés az 1989 és 1993 közötti folyamatos csökkenést követően a mélypontot 1993-ban érte el, amikor is a 80-as évek második felének átlagához képest a teljesítmény több mint 1/3-al esett vissza, öt éves átlagokat egybevetve is közel 25 %-os a csökkenés.

Másodszor: az 1994-1996. közötti hároméves periódusra a szerény mértékű növekedés volt a jellemző, míg 1997-ben gyakorlatilag stagnált a termelés. Egészében véve, ha a holtpontról kimozdulás történt is, de áttörésről nem beszélhetünk.

Harmadszor: a két főágazat trendjei lényegesen különböznek egymástól. Az állattenyésztés pozíciója számottevően romlott a növénytermesztéshez képest.

A korábbi évtizedben stabilnak mondható 50:50 %-os arány fokozatosan elmozdult a növénytermesztés javára, s 1997-re kb. 65:35 %-os részesedés alakult ki, ami igen kedvezőtlennek minősíthető.

Negyedszer: ráadásul nem egyszerűen arányváltozásról van szó, hanem olyan veszedelmes helyzet alakult ki, hogy az állattenyésztésnél nemcsak hogy áttörésről nem beszélhetünk, hanem lényegében véve a holtpontról való kimozdulásról sem. Ezt a véleményünket egyébként az állatállomány szinte folyamatos csökkenése is alátámasztja.

A termelés szerkezetét részletesebb vizsgálat alá véve, 1996-1997-ben a növénytermesztésen belül a gabonafélék és a hüvelyesek előretörése egyértelműen megmutatkozik, míg az állattenyésztésen belül a baromfitenyésztés pozíciója erősödik, a sertésé és a szarvasmarháé pedig gyengül. (Itt jegyezzük meg, hogy az általános "hanyatlás" időszakát megelőzően 1986-1988 átlagában az 1981-1985 évekhez képest a szarvasmarhatenyésztés 5 %-kal, a sertésenyésztés 1 %-kal esett vissza, míg a baromfitenyésztés teljesítménye 12 %-kal nőtt)

A vágóállattermelés összességében az 1990-1997 közötti periódusban 34 %-kal csökkent, ezen belül a szarvasmarha a felére, a vágójuh a 2/5-ére, a végősertés a 2/3-ára esett vissza, míg a baromfihús termelés csupán 20 %-kal lett kevesebb.

Táplálkozásélettani szempontból igen kedvezőtlen a tehéntejtermelés (-33 %) és a tojástermelés (-32 %) alakulása.

3.3.2. Az élelmiszer-feldolgozás

A három legnagyobb feldolgozóipari ágazat közül a 90-es évek elején a legnagyobb mértékben a gépipar teljesítménye esett vissza, amely azonban 1992-t követően - jórészt a külföldi "zöldmezős" beruházásoknak köszönhetően - dinamikus növekedést produkált és 1997-ben csaknem kétszer annyit termelt, mint 1990-ben.

A vegyipart az átmenet kevésbé viselte meg, de kibocsátása évek óta stagnál.

Az élelmiszeripar vészelt át közülük legjobban a társadalmi-gazdasági rendszerváltás első éveit, de úgy tűnik, hogy - legalábbis az ágazat szintjén - nincsen érdemi előrelépés, az 1997. évi teljesítmény kb. 20 %-kal alacsonyabb mint az 1991.évi.

Az egyes szakágazatok kibocsátását a tőkeellátottság és az alapanyag-ellátás mellett számottevő mértékben befolyásolta a bel- és a külpiaci kereslet.

A 14. táblázat több hasznos tanulsággal szolgál.

14. táblázat

Az egyes élelmiszeripari szakágazatok részesedése az összes termelésből*, valamint az export aránya az értékesítésből, 1997

Ágazat, illetve szakágazat	Részesedés az összes termelésből, %	Az export aránya az értékesítésből, %
Élelmiszeripar összesen	18,1	24,4
Hús- és halfeldolgozás	3,5	33,5
Baromfi-feldolgozás	1,9	50,0
Gyümölcs- és zöldségfeldolgozás	1,9	51,4
Tejtermékek gyártása	2,1	5,6
Sütőipari termékek	1,0	4,5
Cukorgyártás	0,8	7,0
Édesipari termékek	0,7	26,5
Sütőipari termékek	0,6	2,8

* Az értékesítés nettó árbevételének a saját termelésű ipari készletek állományváltozásaival korrigált összege.

Forrás: **KSH**, 1998a: 192

Az egyes szakágazatok kibocsátásának igen eltérő hányada kerül belső fogyasztásra, illetve exportra. Az élelmiszeripar egészét véve kevésbé exportorientált, mint a vegyipar és a gépipar.

1997-ben az utóbbiak termelésük kb. 40, illetve 80 %-át exportálták, míg az élelmiszeripar kevesebb, mint 25 %-át.

A jelzett átlag mögött azonban jelentős eltérések vannak. Amíg ugyanis a húsipari termékek 1/3-a, a baromfiipar, valamint a gyümölcs- és zöldségfeldolgozás kibocsátásának 50-50 %-a külföldi fogyasztók asztalára kerül, addig pl.: a tej- és sütőipari termékek, valamint a cukor igen kis hányadát exportáljuk.

Ismeretes, hogy a reálbérek és a reáljövedelmek csökkenése már a 80-as években megkezdődött, ennek hatása azonban az élelmiszer-fogyasztásban jelentősebb mértékben először 1990-ben jelentkezett.

A húsfogyasztás (baromfival együtt) 1989 és 1997 között 78 kg-ról 60 kg-ra, a tejfogyasztás pedig 190 kg-ról 136 kg-ra csökkent.

A reálbérek és a reáljövedelmek a 90-es években - egy-egy választási évtől eltekintve - folyamatosan tovább csökkentek (kb. 10, illetve 20 %-kal), ami természetesen kihatott az élelmiszer-keresletre és a fogyasztásra is.

Az élelmiszerek fogyasztásából eredő tápanyag-fogyasztás jelenleg napi 12 300 kjoule körül mozog, az utóbbi évtizedben mintegy 15 %-kal csökkent. (KSH, 1998c)

Ha azokat a táplálkozásélettani ajánlásokat vesszük figyelembe, amelyek a felnőttekre közepes igénybevétel mellett javasoltak, akkor elgondolkoztató képet kapunk. A hazai napi tápanyag-fogyasztásban az elfogyasztott fehérje 85 g körüli, valamivel magasabb az ajánlottnál (80 g), a szénhidrát tartalom mintegy 350 g, ami viszont alacsonyabb az ajánlottnál (392 g).

Végül a legnagyobb eltérés a napi 135-140 g körüli zsírfogyasztásban van, amely az ajánlott 90 g-nak a másfélszerese.

Ha az összes háztartás egy főre jutó kiadási szerkezetét vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy a legnagyobb tételek: az élelmiszerek (26 %) - élvezeti cikkekkel 31 % -, a lakásfenntartás (18 %), továbbá a közlekedés, hírközlés (12 %).

Ezen adatokból jól megítélhető az élelmiszer-ellátás döntő szerepe a lakosság életszínvonalának alakulásában.

A lakosság mintegy felénél pedig, akiknek az egy főre jutó személyes nettó jövedelme átlag alatti, a háztartási kiadások 36-38 %-át (élvezeti cikkekkel együtt 41-45 %-át) költik élelmiszerekre. (**KSH**, 1998c)

4. A KÖZGAZDASÁGI SZABÁLYOZÓK VÁLTOZÁSAI AZ AGRÁRTERMELESBEN

A mezőgazdaság termelési eredményeit közvetlen módon az ökológiai adottságok, adott évben az időjárási tényezők, továbbá a termelési tényezők mennyisége és minőségi színvonala határozza meg.

Az ökológiai adottságok lényegében változatlan feltételként kezelendők, a kedvezőtlen időjárási viszonyokat némileg korrigálni tudjuk (pl.: öntözéssel, jégeső elhárítással, belvizek elvezetésével stb.).

A termelési tényezők mennyiségi, valamint minőségi változásait közép- és hosszú távon a jövedelmezőségi viszonyok alakulása dönti el.

E tekintetben alapvető kérdés, hogy a fizetőképes bel- és külföldi kereslet milyen árszínvonal mellett hajlandó felszívni a nyers- illetve a feldolgozott élelmiszereket.

Az árszínvonalnak és az árarányoknak ezért kiemelkedő szerepük van piacgazdasági viszonyok között.

Ugyanakkor közismert dolog, hogy éppen a mezőgazdasági termékek piaca az, ahol a "láthatatlan kéz" szabályozó hatása a legkevésbé érvényesül külső állami beavatkozás, korrekciók nélkül.

A gazdálkodók számára ugyanis a kiszámítható árak alapfeltételül szolgálnak arra nézve, hogy különösen a nagy beruházás igényű és lassúbb megtérülésű ágazatokba (pl.: szarvasmarha-tenyésztés, ültetvények stb.) hajlandók legyenek befektetéseket eszközölni.

Az árak azonban, bár minden gazdálkodói döntés alapjául és kiindulópontjául szolgálnak, nem önmagukban határozzák meg a termelés jövedelmezőségét.

A támogatások a világ számos országában jelentős szerepet játszanak a mezőgazdasági terméktermelésben, ugyanakkor más oldalról az elvonások mértéke is számottevően befolyásolhatja a foglalkoztatást, továbbá a felhalmozásra felhasználható jövedelmek alakulását.

Piacgazdasági viszonyok között különös szerepe és jelentősége van az agrárfinanszírozásnak.

A következőkben a fenti témakörök kifejtése során, némi gazdaságtörténeti visszapillantást nélkülözhetetlennek tartunk.

Úgy gondoljuk ugyanis, hogy a 90-es évek eseményei nem érthetők meg és nem értelmezhetők a 80-as évek, különösen pedig az 1988-1990. időszak gazdaság-illetve agrárpolitikai törekvéseinek ismerete nélkül.

4.1. Mezőgazdasági árpolitika

A mezőgazdasági árrendszer alakítása Magyarországon évtizedekig egyértelműen a politikai függvénye volt.

Ismeretes, hogy az ún. "szocialista iparosítás" legfőbb forrását éppen az agrárrollóval elvont mezőgazdasági jövedelem képezte.

A magyar mezőgazdaság az ún. "szocialista átszervezést" követően az agrárrollóból következően belföldön alacsony termékárakkal, nyugati exportjánál pedig egyre kiterjedtebb agrárprotekciónizmussal találta szembe magát.

A szocialista rendszer viszonyai között egészen 1988-ig a mezőgazdasági árpolitika lényegét a következők jelentették: *"A mezőgazdaság termelői (felvásárlási) árszintje a hazai átlagos természeti-közgazdasági feltételek között, átlagos színvonalon gazdálkodók ráfordításain alapul. Ebből következően a jó természeti adottságú környezetben gazdálkodók egyfajta járadékot realizálnak, amit az állam földadó formájában elvon. A kedvezőtlen adottságú földeken gazdálkodók az átlagos ráfordításra épülő árak mellett támogatásra szorultak."* (Bánfi-Hagelmayer, é.n.:14)

A mezőgazdasági termékek árszínvonalának alacsonyan tartásával - a többszektorúság és a kistermelés jelentősége okán - az állami, a szövetkezeti és a kistermelői szektorok közötti jövedelemarányokat is szabályozták.

A fentiek következtében állt elő az a helyzet, hogy: *"A felvásárlási árak adó- és társadalmi tisztajövedelem tartalma lényegesen alacsonyabb az ipari árakban foglalt adó- és tisztajövedelem tartalomnál."* (Bánfi-Hagelmayer, i.m.:14.o.)

Végül, de nem utoljára, az alapvető élelmiszerek fogyasztói árviszonyainak alakítását számottevően befolyásolták életszínvonalbeli megfontolások, melynek következtében e területen hagyományosan hatósági árpolitika érvényesült. (1986-ban a hatóságilag rögzített árak aránya 55 %-os volt, az árhatósági irányárak, illetőleg védőárak aránya pedig kb. 25 %-ot tett ki.).

A főbb mezőgazdasági termékek termelőiár-formáinak, illetve a fontosabb élelmiszerek fogyasztóiár-formáinak alakulásáról jó áttekintést ad **Mészáros** (1989).

A szerző szerint a 80-as évek élelmiszerár-rendszerét az 1988. évben életbelépett változásokig az alábbiak jellemezték (Mészáros, 1989):

- a termelői árak döntő többségét hatóságilag szabályozták,
- az élelmiszeriparban - elvileg - a termelői árak szabadok voltak,
- a fogyasztói árak 1985-ig rögzítettek, majd ezt követően maximált hatósági árként működtek.

Az élelmiszeripari termelői árak szabad volta 1988-ig egyértelműen formális volt, hiszen azok állandóan a hatóságilag rögzített vagy maximált árakba ütköztek.

Az élelmiszer-gazdaságban 1988-ban került előtérbe az a célkitűzés, hogy az árak valósabban tükrözzék az értékviszonyokat és a korábbiaknál jobban ösztönözzenek a piaci viszonyokhoz való alkalmazkodásra.

15. táblázat

A főbb mezőgazdasági termékek termelőiár-formájának alakulása

Termék megnevezése	1987	1988
Étkezési búza	rögzített	tájékoztató +/- 10 %
Takarmánybúza	tájékoztató +/- 5 %	tájékoztató +/- 5 %
Kukorica	tájékoztató +/- 5 %	tájékoztató +/- 5 %
Napraforgó	tájékoztató +/- 5 %	szabad
Cukorrépa	rögzített	szabad
Sertés	rögzített	garantált
Marha	rögzített	tájékoztató +/- 10 %
Tej	rögzített	rögzített
Vágóbaromfi	szabad	szabad
Élőjuh	szabad	szabad

Forrás: Mészáros, 1989:36

Gyors ütemben megkezdődött az inputárak liberalizálása, ami a támogatások leépítése folytán azok növekedését eredményezte. Logikus, hogy ez a folyamat a termelői árak növekedését indukálta.

Míthogy pedig 1988-tól az ármechanizmus alapelvénél vált az, hogy a termelői és a fogyasztói árak együtt mozogjanak, a növekvő inputárak a termelői árakon keresztül begyűrűztek a fogyasztói árakba is.

A hatósági árszabályozás kötöttségeinek oldódásával, 1990-ben a mezőgazdasági termékek közül már csak az étkezési búzának és a tehéntejnek volt hatósági ára, a többi termék szabadárú lett.

Az élelmiszeripari termékek közül pedig a 2,8 %-os normál fogyasztói tej, a normál fehérkenyér, a tejes kifli és a vizes zsemlye maradt (maximált) hatósági árformában.

1990-ben a mezőgazdasági termelői-felvásárlási árak kb. 28 %-kal növekedtek, ami igen erős fogyasztói árnövekedést indukált.

A normál fehérkenyér ára 23 %-kal, a tejé 40 %-kal ugrott meg, de a sertés tőkehúsok és a sajtok, valamint a vaj árszintje ennél is dinamikusabban nőtt. (FM, 1992)

Nem véletlen tehát, hogy a hazai élelmiszer-fogyasztás évekig tartó visszaesésének ez volt a kezdő éve. [A húsfogyasztás 5 kg-mal, a tejfogyasztás pedig 20 kg-mal csökkent egy év alatt a KSH (1998c) adatai szerint].

Egészében véve 1990-ben a reálbér 6 %-kal, a reáljövedelem 3 %-kal esett vissza és számottevően romlott a nyugdíjak reálértéke is. A különböző ellentételező intézkedések ellenére, a lakosság fogyasztása összességében 4 %-kal maradt az 1989. évi alatt.

A fenti áremelkedések mögött az évek óta tartó támogatás-leépítési politika folytatása, az inputárak további igen jelentős mértékű növekedése állt.

Lássunk néhány példát:

- a műtrágya ártámogatása megszűnt, ára több mint 50 %-kal nőtt,
- a hatósági energiahordozók árváltozása kb. + 27 %-os,
- a szállítás költségeinek emelkedése 30 %-os,
- a fehérjetakarmányok ára 17-20 %-kal lett nagyobb,
- a csomagolóanyagok ára 10-20 %-körüli, de sok esetben lényegesen jobban emelkedett.

1991-ben az **Antall**-kormány folytatta a korábbi kormányzat támogatásleépítő politikáját, a kelet-európai piac fizetéseképtelensége miatt azonban a vártnál jelentősebb belföldi túlkínálat jelentkezett és így a termelők nem tudták árigényüket realizálni. A mezőgazdasági termelői-felvásárlási árak összességükben nem érték el az 1990. évi szintet (99 %), ugyanakkor a termeléshez szükséges ráfordítások árai mintegy 30 %-kal (!) megugrottak, az agrárrolló a korábbihoz képest is erősen kinyílt.

Ebben az évben a hatósági áras termékeknél - köztük a kenyéرنél és a tejnél - további igen jelentős emelésre került sor, de a tehéntej, a vaj és a túró még mindig fogyasztói árkiegészítésben részesült.

A fentiek ellenére az élelmiszer-termékek belkereskedelmi értékesítési árai jóval az átlagos fogyasztói árindex (+135 %) alatt maradtak, ami jelentős mértékben hozzájárult az infláció 1991. évi ütemének mérsékléséhez.

Itt kell megemlítenünk, hogy a 90-es évek elején a világgazdaságban recessziós folyamatok érvényesültek.

Gazdasági értelemben a német egyesülés jelentős problémákat is hozott számunkra, a volt NDK-val folytatott kereskedelmünk és kooperációs kapcsolataink egyik napról a másikra történő megszűnése következtében. Ilyen típusú bajainkat tetézte a jugoszláv krízis háborúvá szélesedése, valamint a Független Államok Közösségének (FÁK) egyes országaiiban bekövetkezett katonai konfliktusok hatásai is.

A 90-es évek közepére a nemzetközi gazdasági környezet kedvező irányba változott s e tekintetben kiemelkedő jelentősége van az Európai Unóval (EU) aláírt társulási szerződésnek. (Az EU-val kapcsolatos kérdésekkel külön fejezetben foglalkozunk).

Napjainkban - az agrárpiaci rendtartásról szóló 1993. évi VI. törvény rendelkezéseinek megfelelően, hazánkban hatósági árként csupán az ún. közvetlenül szabályozott agrárpiac körébe sorolt termékek - étkezési búza, takarmánykukorica, vágósertés, vágómarha valamint tehéntej - garantált árai funkcionálnak.

Ezen árak megállapítására és alkalmazására először 1994-től került sor. (A törvény legfontosabb rendelkezéseit a későbbiekben ismertetjük).

A garantált ár "védőárnak" fogható fel, a hazai termelési költségszintek és a külpiazi árak egyidejű figyelembevételével évente kerülnek megállapításra. Nincsen objektív mértékük, lényegében véve alkumechanizmus révén kialakított alacsony árak, melyekhez ún. "kvóta" kapcsolódik. Alkalmazásuk révén a termelők - , ha egy szűk termékkört illetően is - bizonyos mennyiségű és minőségű terméküket biztonságosan értékesíteni tudják.

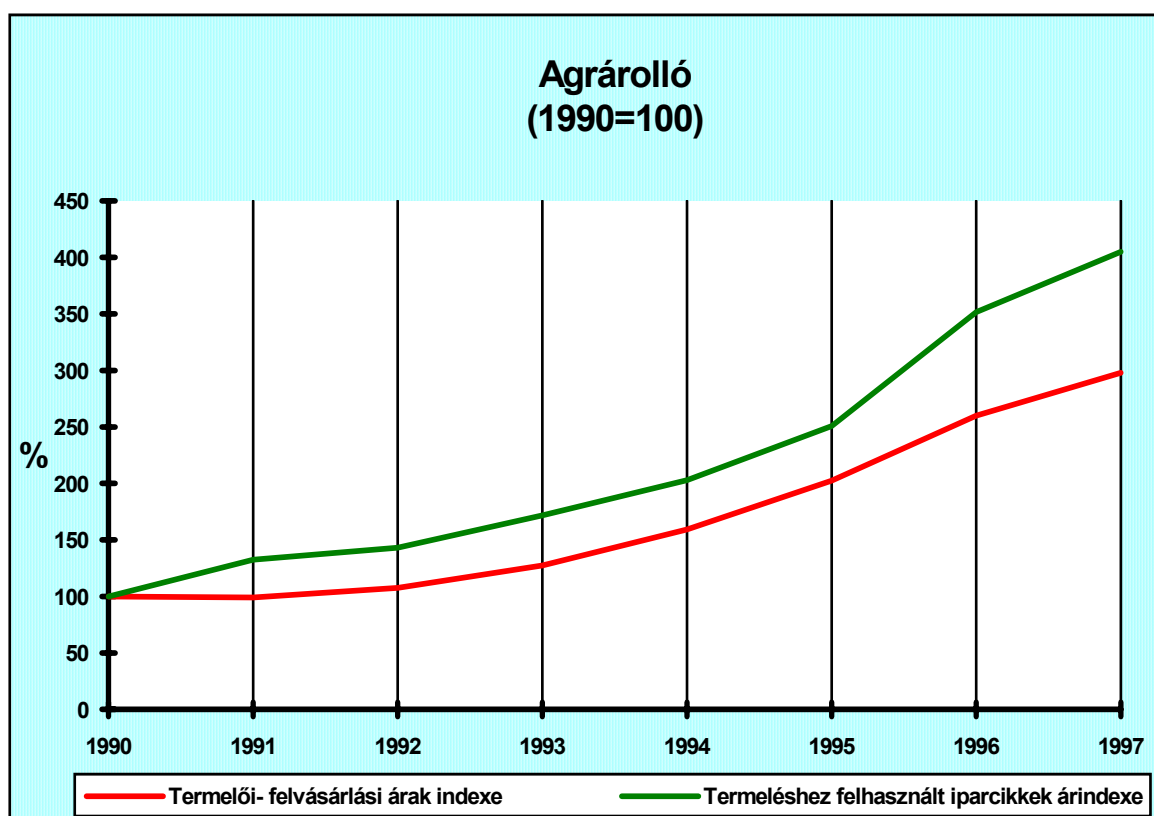
A 90-es évek mezőgazdaságának input-output árviszonyairól, az agráröllő alakulásáról szemléletes képet nyújt a 2. ábra.

Világosan kitűnik, hogy az agráröllő az 1991. évi "tágulást" követően az 1996-1997. években is erőteljesen szétnyílt.

Ezzel sajnos egy több évtizedes folyamat folytatódott, mely az 1929-1933. évi gazdasági válság egyik örökségeként már a II. világháború előtt és után is jelentkezett, és az 1965-1975. közötti időszakot leszámítva azóta is feltartóztathatlannak tűnik.

Az 1990-1997. közötti időszakban az agrártermékek termelői-felvásárlási árai mintegy megháromszorozódtak, míg a termeléshez szükséges ipari termékek árindexe közel a négyszeresére nőtt, az agrárrolló tehát nem egészen egy évtized alatt igen erősen nyílt.

2. ábra

Forrás: KSH, 1998a:147

A növénytermelési és az állattenyésztési főágazatok átlagos termelői-felvásárlási árindexei közül a növénytermesztési és a kertészeti termékek árnövekedése (275%) elmaradt az állattenyésztésétől (309%).

A növénytermelésen belül a szántóföldi növények árai nőttek leggyorsabban. (KSH, 1998a)

Amíg a 70-es és a 80-as években az árrendszer merevsége, a hatósági árak dominanciája okozott gondot, addig a folyó évtizedben a piaci kereslet ingadozásának kitett nagyarányú árváltozások teszik kiszámíthatatlanná a termelés átgondolt tervezését és fejlesztését. (KSH,1998b)

A növénytermelési és kertészeti termékek felvásárlási árai az utóbbi három évben (1995-1997) - évenként 24,8 %-os, 52,2 %-os és 1,3 %-os emelkedés eredményeként megkétszereződtek.

Az ágazat 1996. évi áralakulására döntő hatást gyakorolt a gabona jelentős drágulása, melynek során a búza felvásárlási ára 2,2 -szeresére, az árpáé 2,5-szeresére emelkedett. Mind ez egyrészt a hazai gyengébb terméseredményekkel, másrészt az átmeneti világpiaci keresletnövekedéssel függött össze.

A jelzett hároméves időszakban az élő állatok és az állati termékek termelői-felvásárlási árai, kisebb évenkénti ingadozással kb. 80 %-kal nőttek úgy, hogy 1997-ben ebben az ágazatban volt jóval nagyobb, 24,7 %-os áremelkedés. A forgalom szempontjából legjelentősebb hányadú vágósertés éves szinten 30 %-kal drágult 1997-ben.

Különösen nagy gondot okoznak a termelők, de természetesen a feldolgozók és a kereskedők számára is, a termékárak évközi igen szélsőséges ingadozásai.

Itt említjük meg, hogy az agrárrolló problematikáját nemcsak az egész ágazat szintjén, hanem főágazatonként, sőt egyes esetekben ágazatonként is célszerű vizsgálni.

A takarmánygabona-árak erőteljes növekedése például értelemeszerűen az abrakfogyasztó ágazatok jövedelmezőségét rontja.

4.2. A támogatási rendszer

Az alábbiakban mondanivalónk egyrészt a távolabbi múlt eseményei, másrészt a 90-es évek fejleményei elemzésére irányulnak.

4.2.1. A mezőgazdaság támogatási és elvonási rendszere a 70-es évek közepétől a 80-as évek végéig

Ezen folyamatok elemzéséhez a 16. táblázat szolgál kiindulásul.

16. táblázat

A támogatások és elvonások egyenlege a mezőgazdaság állami vállalatainál és szövetkezeti közös gazdaságainál együttesen
(M Ft)

Év	Beruházási	Termelési	Közvetett	Összes	Összes elvonás	Egyenleg összesen
	támogatás					
1975	6920	9820	12053	28793	16849	+11944
1976	6364	9701	9113	25178	18468	+6710
1977	7530	13904	8962	30396	21492	+8904
1978	8698	13535	10193	32426	23957	+8469
1979	8947	13985	10073	33005	25465	+7540
1980	5691	16993	7640	30324	26139	+4185
1981	4779	19305	7 886	31970	31470	+500
1982	4070	20495	7572	32137	38159	- 6022
1983	2480	20597	7500	30577	42016	-11439
1984	2163	21698	5903	29764	47884	-18120
1985	2028	22218	3646	27892	51696	-23804

Forrás : Szabó-Szabóné-Szép, 1989:580

Előjáróban megjegyezzük, hogy noha a 80-as években az élelmiszer-termelés leglényegesebb, döntő támogatási elemévé mindinkább az export-támogatás vált, az utóbbi vizsgálatával - megfelelő adatok hiányában - nem foglalkozunk.

Azt azonban le kell szögeznünk, hogy az exporttámogatásból ezen időszakban a mezőgazdasági termelők nem, vagy alig részesedtek.

A jó ideig monopolhelyzetben lévő állami külkereskedelmi vállalatok, majd a külkereskedelem liberalizálásával párhuzamosan az élelmiszeripari vállalatok és más exportálók kapták döntő mértékben az exporttámogatások milliárdjait.

Rátérve a 16. táblázat részletes vizsgálatára, a támogatásokat illetően az alábbi fontosabb következtetések adódnak.

Először: az összes támogatás nominálértéke ugyan csekély mértékben esett vissza, ezen belül azonban teljesen eltérő tendenciát mutat a beruházási és a közvetett, illetve az ún. termelési támogatások alakulása.

Másodszor: a mezőgazdaság állóeszköz-ellátottságát rendkívül hátrányosan befolyásolta, hogy a beruházási támogatások összege az 1975. évihez viszonyítva 1980-ra 18 %-kal csökkent, a 80-as évek közepén pedig nem érte el az egy évtizeddel korábbi összeg 1/3-át sem. Sőt: utóbbi reálértékben az 1975. évinek az 1/5-ét sem tette ki.

Harmadszor: a műtrágya- és növényvédőszer-, talajmeszezési stb. támogatásokat magukban foglaló közvetett támogatások értéke 10 év alatt az 1/3-ára csökkent, ezen belül a növényvédőszer vásárlására biztosított támogatás már 1985-ben megszűnt.

Negyedszer, a fentiekkel ellentétben jelentősen megnőtt a jórészt szociálpolitikai indíttatású termelési támogatások összege valamint aránya. Mindebben a 80-as évek folyamán elsősorban a termelési árkiegészítés, valamint az adóelengedések, illetve visszatérítések játszottak döntő szerepet. Ezáltal az állam a kedvezőtlen adottságú gazdaságok helyzetét és túlélését próbálta megkönnyíteni.

Az elvonások a vizsgált időszakban a támogatásokéval gyökeresen ellentétes tendenciát tükröznek, összegük több mint a háromszorosára nőtt.

A főbb tételek 1985-ben:

- TB-járulék:	14 Mrd Ft,
- jövedelem- és nyereségadó:	7 Mrd Ft,
- termelési adó:	7 Mrd Ft,
- bankköltségek:	7 Mrd Ft.

A vázolt folyamatok eredményeképpen, a mezőgazdasági vállalatok összes támogatásának és elvonásának 1975. évi 12 Mrd Ft-os pozitív előjelű egyenlege 1981-ben 500 M Ft-ra morzsolódott le, majd - egyre gyorsuló ütemben - 1985-re 25 milliárdos passzívumra váltott át.

Érdeemes egy pillantást vetni a 17. táblázat adataira is.

17. táblázat

A mezőgazdasági nagyüzemek beruházásainak forrásmegoszlása

(%)

A beruházások fejlesztési forrás-megoszlása	1970-es	1980-as	1988. évi várható
	évek közepe		
Saját forrás	50	66	58
Hitel	19	25	23
Állami támogatás	31	9	19

Forrás: **Máhrné**, 1989:83

Miután a mezőgazdasági vállalatok 1982. után egyre csökkentették beruházásaikat, a nullára leírt állóeszközök értéke 1980-1985 között megkétszereződött, a traktorok és a kombájnok 50 %-a ekkorra már nullára amortizálódott.

Az 1980-1985. közötti időszakban az egész országban mindössze 4(!) új állattartó telep épült. (Csete et al., 1986)

Amint a 17. táblázatból kitűnik, 1975 és 1985 között a mezőgazdasági nagyüzemekben megvalósuló beruházások forrásszerkezete erősen átalakult.

Az állami támogatások arányának visszaesésével párhuzamosan a saját forrás és a hitel részesedése is nőtt.

Ennek egyik oka, hogy megnőtt az ún. kiegészítő tevékenységekbe történő beruházások iránti érdeklődés.

Utóbbi háttérben viszont - a foglalkoztatási gondok megoldása mellett - az alaptevékenység - és ezen belül különösen az állattenyésztés- jövedelmezőségének zuhanása állt.

Az egyik szakértő utal arra, hogy: *"...amikor 1987. január 1-én összehangolt jövedelemjavító és támogatásimérték-növelő intézkedések kerültek meghirdetésre az állattenyésztésben, az üzemek az elmaradt fejlesztéseket lökésszerűen kívánták pótolni."* (Máhrné, 1989:84)

Megemlítyük, hogy a mezőgazdasággal ellentétben az élelmiszeripar területén a fejlesztések volumene gyakorlatilag töretlen maradt a 80-as évek második felében.

4.2.2. Támogatások az élelmiszer-gazdaságban a 90-es években

Erre a periódusra vonatkozóan nem rendelkezünk olyan részletességű adatsorokkal mint az előző időszakot illetően.

A témakört illetően az 1990 és 1991 évek eseményei közül az alábbiakat tartjuk legfontosabbaknak.

A 80-as évek támogatás leépítési programjának eredményeképpen 1990-ben már csak néhány ágazat (húsmarha- és juhtenyésztés) részesült üzemviteli, támogatásban, míg a műtrágya és a talajmeszezés támogatása - az igen jelentős mértékű árnövekedés mellett - a felére csökkent.

A beruházási támogatások rendszere 1990-től lényegesen megváltozott. (Kapronczai-Udovecz, 1997)

Az új rendszer a termelő infrastruktúrák esetén visszteher nélküli költségvetési juttatással, míg a termelő beruházásoknál vállalkozási nyereségadó kedvezménnyel segítette a beruházások megvalósítását.

A kedvezőtlen adottságú gazdaságoknál a termelői árkiegészítés, továbbá a kiegészítő tevékenységek utáni vállalati nyereségadó (VÁNYA) visszatartás mértéke egyaránt lényegesen csökkent.

Az eladósodott mezőgazdasági üzemek felzárkóztatására 4 éves adósságrendezési és felzárkóztatási program indult.

Ebben az évben a rubel elszámolású viszonylatban képződő jelentős áruforgalmi aktívum miatt a rubelexport volumenének és relatív támogatási szintjének csökkentését határozták el.

A nem rubel elszámolású exportnál lényeges változás volt, hogy a gazdasági folyamatok függvényében év közben is módosíthatták a támogatási kulcsokat.

1991-ben megszűnt a kedvezőtlen adottságú nagyüzemek korábbi támogatási rendszere (árkiegészítés, szakember-támogatás, fejlesztési hozzájárulás) és az ún. földalapú támogatás lépett a helyébe.

Ugyanebben az évben teljesen leépítették a műtrágya és a talajmeszezés ártámogatását, ami a műtrágya-felhasználás további erőteljes visszaeséséhez vezetett.

Kapkodásra vall, hogy alig kétévi működés után 1992-ben megszűnt a földalapú támogatási rendszer és helyébe az elmaradott térségek felzárkózását szolgáló keret lépett.

A nem exportjellegű támogatások 1989-1992. évek alatti gyorsuló leépülése következtében a mezőgazdaság termelői támogatása a 90-es évek első két évében minimális szintre zuhant.

A mezőgazdaságban megvalósuló beruházásokhoz 1990-ben 4,0 , 1991-ben 3,0, míg 1992-ben mindössze 1,5 Mrd Ft vissza nem térítendő támogatást biztosított a költségvetés.

A mezőgazdasági támogatási rendszert - az exporttámogatási részrendszer kivételével - 1993-tól kezdődően a romjaiból kellett újraépíteni.

1993 és 1995 között a támogatási rendszerben fontos szerepet játszottak az ún. "Földművelésügyi Alapok", melyeket 1996-tól kezdődően beolvasztottak az FM költségvetésébe. Az 1992-ben elfogadott törvény: "*...az átalakuló mezőgazdaság - ezen belül mindenekelőtt a kis - és közepes méretű magán- és társasvállalkozások - anyagi- műszaki, biológiai és nem utolsósorban emberi (szakmai) - feltételeit igyekszik erősíteni.*" (Szöllösi, 1993:39)

Az 1993. évi költségvetési előirányzatban az egyes alapok az alábbi tételekkel szerepeltek:

– Állattenyésztési Alap	375 MFt,
– Földvédelmi Alap	150 MFt,
– Halgazdálkodási Alap	9 MFt,
– Mezőgazdasági Fejlesztési Alap	4000 MFt,
– Országos Erdészeti Alap	2800 MFt
– Vadgazdálkodási Alap	45 MFt

Az akkori kormány 1993-tól a szerény anyagi eszközök mellett mezőgazdasági fejlesztés-politikáját két alapvető feladatra kívánta koncentrálni:

- a meglévő nagyüzemi eszközállomány lehetőség szerinti hasznosítását célzó reorganizációs programot indított,
- az új termelőeszközök megvásárlásához, illetve az ehhez szükséges infrastruktúra megteremtéséhez a kis- és középvállalkozások támogatására alakította ki a Mezőgazdasági Fejlesztési Alapokat.

Az AKII szakértői a következőképpen fogalmazzák: "*Az 1992. évi beruházási mélypont után kezdődő beruházási - támogatási program lényegében két pillérre támaszkodott: a reorganizációs hitelre és a Mezőgazdasági Fejlesztési Alapra.*" (Kapronczai-Udovecz, 1997:12)

A fentiekkel kapcsolatosan a következőket kell tudni.

Az 1996-ig élő reorganizációs program keretében az állam jelentős kamattámogatással igyekezett elősegíteni a csőd- és felszámolási eljárás alá került szövetkezetek, állami gazdaságok, gazdasági társaságok és a decentralizációs privatizációt végrehajtó állami gazdaságok vagyontárgyainak megvásárlását, valamint pótlólagos befektetéssel való hasznosítását.

A vásárlások során olyan eszközök jöhettek csak számításba, amelyekkel a pályázók mezőgazdasági alaptevékenységet, illetve ahhoz kapcsolódó feldolgozó és szolgáltató tevékenységet folytattak.

Támogatásra jogosultak voltak: minden termelőnek minősülő természetes személy, természetes személyek többségi tulajdonú gazdasági társasága, és természetes személyek többségi részvételével az 1992. évi I. törvény alapján működő szövetkezetek.

Az egyes földművelésügyi alapok nevei utalnak a felhasználási lehetőségekre, de megemlítjük, hogy a legjelentősebb forrásokat biztosító Mezőgazdasági Fejlesztési Alap (MFA) három fő fejezte a következő volt:

- a mezőgazdasági és egyes erdőgazdálkodási beruházások támogatása,
- a biológiai alapok fejlesztésének támogatása,
- a mezőgazdasági szaktanácsadás támogatása.

A fentiekben szereplő mező- és erdőgazdálkodási beruházások támogatására - a keretek szűkössége miatt - csak azok az egyéni valamint társasvállalkozások pályázhattak, amelyek mező- és erdőgazdasági alaptevékenységből származó éves árbevétele nem haladta meg a 100 MFt-ot. (1-60 MFt közötti fejlesztésekkel lehetett pályázni).

A fejlesztési támogatási rendszer fenti két meghatározó eleme mellett kiegészítésként szerepelt:

- a gazdaságilag elmaradt térségekben gazdálkodók munkahelyteremtését, illetve infrastrukturális beruházásait preferáló - KTM kezelésében lévő - Területfejlesztési Alap agrártámogatása,
- továbbá az FM kezelésében lévő meliorációs és öntözésfejlesztési támogatás.

1994-ben átmenetileg lehetővé vált, hogy az MFA-ból pályázók meghatározott beruházásokhoz a költségek 30 %-ig, de legfeljebb 500 E Ft-ig terjedő vissza nem térítendő ún. "forrás-kiegészítő" támogatást igényeljenek. A pályázatok száma ugrásszerűen megnövekedett s végül kb. 9 ezer szerződésre 13 Mrd forint támogatás lett odaítélve. Sajnos ez a folyamat nem volt mentes a visszaélésektől sem, de a mezőgazdasági gépberuházások élénkülésére kedvezően hatott.

1995-ben, a fejlesztési támogatások körében, a Reorganizációs Program tovább folytatódott, a Mezőgazdasági és Erdészeti Alap (MEA) tekintetében viszont néhány jelentős változtatásra került sor.

Ezek egyike, hogy - a szektorsemlegesség jegyében - megszűntek a fejlesztési forrásokra vonatkozó s a vállalászási méretekkel összefüggő korlátozások.

Sőt a támogatási kör élelmiszer-feldolgozásra való kiterjesztése az élelmiszervállalatok számára is lehetővé tette e források igénybevételét.

Végül jelentős módosulás, hogy megszűnt a gépek MEA által támogatott beszerzése és helyébe a 70 %-os kamattámogatás lépett.

1996-tól a Földművelésügyi Alapokat beolvasztották az FM költségvetésébe. Ettől kezdődően 1998-ig az ún. piacrajutási támogatások - az export- és belföldi intervenciók

támogatások - kivételével, az agrárgazdasági támogatásokról - az Országgyűlés által megállapított pénzügyi keretek között - kormányrendelet és a hozzákapcsolódó miniszteri rendeletek rendelkeznek.

Megjegyezzük, hogy ha szerény mértékben is, de 1993-1988 között a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium kezelésében levő pénzügyi forrásokból is lehetett bizonyos agrárcélokra támogatáshoz jutni.

1998. július 1-től a területfejlesztéssel kapcsolatos feladatokat a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium vette át. Ez a változás azt a reményt kelti, hogy a jövőben a vidékfejlesztési és az agrárpolitikai célkitűzéseket jobban lehet harmonizálni és a rendelkezésre álló eszközöket egyrészt növelni lehet, másrészt azok hatékonyabban hasznosíthatók lesznek.

A 90-es évekre vonatkozóan sajnos nem rendelkezünk megbízható részletes adatokkal az állami támogatások alakulásáról.

Az azonban egyértelműen megállapítható, hogy a 80-as évtized csökkenő tendenciáját az 1990-1992. években nominálértékben, de különösen reálértékben zuhanásszerű visszaesés követte. (A vertikum 1988-ban és 1989-ben 80 Mrd, 1990-ben 60 Mrd, míg 1991-ben 36 Mrd és 1992-ben 40 Mrd forint költségvetési támogatásban részesült).

1993-ban a költségvetési támogatások nominálértékben megnöttek, de ez reálértékben nem jelentett pozitív irányú elmozdulást. Az 1993. évi katasztrofális agrárexport teljesítmény elgondolkoztatta az akkori kormányzatot. Erre és a közelgő választásokra való tekintettel, az akkori ellenzékkel karöltve olyan mértékű 1994. évi agrárköltségvetési támogatást szavazott meg az Országgyűlés, amely hosszú évek után először jelentett reálértékben való növekedést is.

Az 1995-1997. közötti időszakban a támogatási összegek nominálértékben évről-évre nőttek, de csak az 1997-es év tekinthető olyannak, amikor nemcsak a korábbi színvonal - azaz az 1994. évi reálérték megtartásáról - lehetett beszélni, hanem egyértelműen a támogatások reálértékének érdemi növekedése következett be.

1998 tavaszán pedig ismét választások voltak, így az állami költségvetés előirányzatai szerint az agrártámogatások reálértéken is ismét növekedtek.

Az utóbbi két év kedvező folyamatai egyébként elsősorban az 50-50 Mrd Ft értékű tőkepótló forgóeszközhitelhez kapcsolódnak.

A 18. táblázat az 1997. évi agrárgazdasági támogatások szerkezetét mutatja (a tőkepótló forgóeszközhitel nélkül).

Az állami támogatások legnagyobb hányadát még 1997-ben is az exporttámogatások tették ki, noha mértékük és arányuk az 1995. utáni időszakban - jórészt a GATT-WTO-előírások következtében - csökkentek.

Az Agrárpiaci Rendtartási Törvény életbelépését (1993) követően előtérbe kerültek a belső piaci feszültségek levezetését célzó támogatások, de ezek mértéke jelentősen elmarad az exporttámogatásokra kifizetett összegek mögött.

18. táblázat

Az agrártámogatások szerkezeti összetétele 1997-ben (az előirányzat alapján), M Ft

Jogcím	Központi költségvetésből	Egyéb tárca, ill. privátizációs bevételből	Előirányzat összesen
1. Piacrajutás támogatása	42.300		42.300
2. Agrártermelés költségeit csökkentő támogatás	21.180		21.180
3. Beruházási támogatások	20.500	1.500	22.000
4. Egyéb	3.900	11.438	15.338
Összesen	87.880	12.938	100.818

Forrás: Szöllősi, 1997: 30

Az agrártermelés költségeit csökkentő támogatások és a beruházási támogatások (22-22 Mrd) teszik ki az agrárgazdasági támogatások másik két meghatározó csoportját.

Az "Egyéb" kategórián belül a "Reorganizációs programnak" (kb. 5 Mrd Ft) és a meliorációs, öntözési támogatásoknak (kb. 3 Mrd) van meghatározó súlyuk.

Láthatjuk ugyanakkor, hogy az agrárgazdasági támogatások kb. 10 %-ának nem a központi költségvetés a forrása.

1998-ban a leglényegesebb változás az volt, hogy a piacrajutási támogatáshoz képest mind összegében, mind pedig arányában megnőtt a termelési költségeket mérséklő, valamint a beruházási támogatások aránya.

A 116 Mrd Ft-os agrártámogatási előirányzathoz 35 %-ot tett ki a piacrajutási (elsősorban export-) támogatás, 27 %-ot a termelési költségeket csökkentő (pl.: kamattámogatás) és 24 %-ot a beruházási támogatás.

Ami az 1998. évi építési és tárolási beruházási támogatásokat illeti, a legfontosabb jellemzők az alábbiakban foglalhatók össze.

19. táblázat

**A mezőgazdasági, erdő-, vad- halgazdálkodási, valamint élelmiszer-feldolgozási
beruházásokhoz adható differenciált támogatások
legnagyobb mértéke**

Alaptámogatás, %	Kiegészítő támogatások, %			Kamattámogatás, %
	I.	II.	III.	
	Értéknövelő felújítás, átalakítás	Integráció	Kedvezőtlen adottságú térség	
20-25	5-15	5-10	10	40

Forrás: **Magyar Mezőgazdaság**, I. rész, 1998.:122

Az ültetvénytelepítéseket elősegítő támogatásoknál az alaptámogatások szintje magasabb (30-60 %), a kamattámogatás mértéke pedig ugyancsak 40 %.

Kiegészítő támogatások az alábbi esetekben nyújthatók:

- értéknövelő felújítás (25 %),
- kedvezőtlen adottságú térségek (5 %),
- integrált környezetkímélő növényvédelmi technológia (5 %),
- vírusmentes szaporítóanyag alkalmazása (5%).

Új mezőgazdasági erő- és munkagépek vásárlásához a nettó (ÁFA mentes) beszerzési kötelezettségek alapulvételével:

- 25 % mértékű, végleges fejlesztési céljuttatás (hitelfelvétellel történő vásárlás esetén),
- 30 % mértékű, végleges fejlesztési céljuttatás (hitelfelvétel nélküli vásárlás esetén), vagy
- éven túli lejáratra engedélyezett hitel után a jegybanki alapkamat 40 %-ának megfelelő mértékű kamattámogatás vehető igénybe.

4.3. Az elvonások rendszere

E pont keretében egyrészt történeti áttekintést adunk, másrészt a hatályos rendelkezéseket ismertetjük.

4.3.1. Az 1989-1997. közötti időszak történései

Az elvonások rendszerén belül kitüntetett szerepe van az adórendszernek, ugyanakkor egyáltalán nem elhanyagolható költségvonzata van a társadalombiztosítással összefüggő kifizetéseknek sem.

Ennek fényében elsősorban az adózás rendszerében és mértékében bekövetkezett módosulásokat elemezzük, de röviden ismertetjük a hatályos társadalombiztosítási jogszabály egyes főbb intézkedéseit is.

1989. január 1-től bevezetésre került hazánkban:

- az egységes személyi jövedelemadó (SZJA),
- az általános forgalmi adó (ÁFA),
- a vállalkozási nyereségadó (VÁNYA).

A fenti szabályozás a mezőgazdasági, élelmiszeripari és az élelmiszer-kereskedelmi vállalatokra is kiterjedt s agrársajátossággént mint különleges adó, csupán a földadó maradt meg.

Az agrárágazatok hétféle adóját, többféle különadóját és eltérő társadalombiztosítási rendszerét egy jóval áttekinthetőbb és más nemzetgazdasági ágazatokkal konform rendszer váltotta fel, melynek bizonyos agrársajátosságai megmaradtak.

Ezek a sajátosságok az egyes adónemek szerint csoportosítva a következők voltak.

A személyi jövedelemadót illetően a mezőgazdasági kistermelők kedvezményezettségét kell említeni.

A mezőgazdasági kistermelés - a korábbi 300 E Ft-tal szemben - 500 E Ft árbevételig mentes lett ezen adó alól. Ez az összeg az esetben is mentességet élvezett, ha a kistermelő árbevétele meghaladta az értékhatárt.

Az 500 ezer Ft és 2 millió Ft közötti árbevétel átalányjövedelemmel adózott. Vagyis az adó alapjába a növénytermelési árbevétel 30 %-a, az állattenyésztésének pedig 10 %-a tartozott. 2 millió Ft értékhatár felett a kistermelő a vállalkozói adónál leírtak szerint mutatta ki személyi jövedelmét, és az képezte az adó alapját.

Kistermelői mentesség tekintetében - 500 ezer Ft - közös háztartásban élő, 16. életévüket betöltött hozzátartozókat egy családnak kellett számolni. Ha adózandó jövedelmük keletkezett, akkor azt közöttük egyenlő arányban kellett szétosztani.

Az általános forgalmi adó bevezetésénél három ÁFA -kulcs került alkalmazásra: 0 %, 15 % és 25 %.

Az élelmiszerek döntő többségére, továbbá a mezőgazdasági szolgáltatásokra és a legfontosabb inputokra (pl.: műtrágya, szemes- és keveréktakarmány, energia stb.) 0 %-kulcsos ÁFA lett megállapítva.

A vállalkozási nyereségadó általános 50 %-os nyereségkulcsával szemben a mezőgazdasági és egyes élelmiszeripari tevékenységek 40 %-os adókedvezményt kaptak, azaz csak 30 %-os VÁNYA-ra voltak kötelezve.

A későbbiekben ezen adónemek konkrét mértéke, továbbá az agrárszférát érintő eltérések köre és jellege számottevően változott.

A gazdaság élénkítése érdekében 1990-ben a VÁNYA évi mértékét 10 %-ponttal csökkentették (50 %-ról 40 %-ra), míg az élelmiszer-termelés adókedvezménye a korábbi 40 %-ról 35 %-ra mérséklődött.

Azaz a mezőgazdasági és élelmiszeripari vállalkozók ettől kezdve 30 % helyett 26%-os nyereségadót fizettek.

Az élelmiszer-kiskereskedelem adókedvezménye is változott: 1990-ben 35 %-os, míg 1991-ben 20 %-os adóvisszatartásra voltak jogosultak.

Úgyszintén 1990-től az egyéni vállalkozók mellett, önkéntes bejelentkezés alapján és árbevétel nagyságától függetlenül a mezőgazdasági kistermelők is bejelentkezhetnek a VÁNYA hatálya alá.

Megszűnt a háztáji és illetményföld, valamint a földjáradék és a földterületek szövetkezetek részére történő értékesítésből származó jövedelem korábbi adómentessége.

Bevezetésre került a falusi turizmus ösztönzésére, hogy a nem gyógy- vagy üdülőhelyi közlegekben a lakás hasznosításából származó bevétel évi 300 E Ft-ig terjedő összege után nem kell adózni.

A kis- és középméretű vállalkozások 1991-ben különböző preferenciákat kaptak.

1992. januárjától lépett hatályba a vállalkozói nyereségadót felváltó társasági adótörvény.

A társasági adótörvény elsősorban a társasvállalkozások: gazdasági társaságok, szövetkezetek - jövedelme utáni adókötelezettségről rendelkezik.

Az adókulcs 40 %-os maradt, az ágazati kedvezmények azonban megszűntek.

Az ÁFA területén 1993-tól lényeges változások történtek, a "0" adókulcs - a gyógyszerek és a lakosság által használt villamos energia kivételével - megszűnt.

A kedvezményes adókulcs 6, a normál adókulcs 25 % lett.

Az élelmiszerek 80 százalékának ÁFA-ja "0" százalékról 6 százalékra emelkedett, 15 százalékéé változatlanul 25 százalék maradt és 5 százalékuké pedig csökkent.

További változást jelent, hogy ettől az évtől kezdődően az ÁFA törvény a mezőgazdaságban, a bolti kiskereskedelemben, az idegenforgalomban és még néhány tevékenységi körben lehetőséget ad külön eljárás alkalmazására.

A mezőgazdasági tevékenységet folytató adóalanynak a törvény szerinti különleges jogállása azt jelenti, hogy annak révén az ÁFA-val kapcsolatban semmiféle adminisztrációt nem kell végeznie, kapcsolata az adóhatósággal kimerül abban, hogy nyilvántartásba veszik.

A mezőgazdasági tevékenységet folytató adóalany üzemnagyságtól és a termelés szervezeti formájától függetlenül ún. kompenzációs felárat kap, mely a termelési célú beszerzéseiben kifizetett ÁFA-t hivatott megtéríteni, illetve kompenzálni.

A mezőgazdasági kompenzációs felárat a felvásárlási áron felül, az ellenérték részeként, a terméket átvevő (felvásárló) adóalany köteles megfizetni.

Az áralku szempontjából lényeges körülmény, hogy a kompenzációs felárként kifizetett összeg az átvevő számára nem jelent többletkiadást, mert azt előzetesen felszámított adóként levonhatja fizetendő adójából. Lényegében véve tehát a kompenzációs felárat az állami költségvetés fizeti meg.

A felár érvényesítésének alapvető feltétele, hogy a termelő saját termelésből származó mezőgazdasági terméket, illetve saját termelésű mezőgazdasági nyersanyagra épülő, saját előállítású elsődleges feldolgozásból (pl.: szőlőmust, tejtermékek, savanyított stb.) származó termékeket értékesítsen.

A kompenzációs felár mértéke a növényi termékeknél (beleértve a kertészeti termékeket) az alapár 10 %-ában, míg az élő állatok és az állati termékek után 6 %-ában lett megállapítva.

1995-ben az SZJA tekintetében az agrárgazdaságot érintő fontosabb változások az alábbiak voltak.

- ha magánszemély a külterületi termőföld bérbeadásáért évi 50 EFT-nál kevesebbet kap és nyilatkozik arról, hogy az ilyen címen kapott jövedelem az év során nem haladja meg az 50 EFT-ot, akkor lehetősége van arra, hogy a kifizetőtől 20 % forrásadó kifizetését kérje és így az adóbevallást elkerülje,
- a földkoncentráció elősegítését célozza az az intézkedés, mely szerint az az összeg, amelyet a kárpótlásról szóló törvények alapján eredeti jogosult magánszemély a vételi jogának gyakorlása során szerzett termőföld, erdő művelési ágú föld átruházásából

származó jövedelméből egy éven belül mezőgazdasági művelési ágú külterületi föld vételére fordít, nem számít bevételnek.

Az ÁFA területén 1995. január 1-től az általános kedvezményes adókulcs 10 %-ról 12 %-ra emelkedett.

Amíg a humán gyógyászatban használt gyógyszertermékekénél a "0" kulcs fennmaradt, addig az állatgyógyszerek a 12 %-os, kedvezményes körbe lettek átsorolva.

Ugyanebben az évben, jórészt "hangulatjavító intézkedésként" felfüggesztésre került a földadófizetési kötelezettség.

A társasági adót illetően ezévben a leglényegesebb változás az osztott adókulcs bevezetése volt, mely a vállalkozásnál visszahagyott, tartós saját forrássá váló nyereségénél (adóalagnál) alacsony (18 %) adókulcsot határozott meg, míg a kiosztott jövedelemre ezen felül kiegészítő adót (23 %) írt elő.

Ez az osztott adókulcs nem volt hosszú életű, mindössze két évig alkalmazták.

4.3.2. Az 1998. évi hatályos adójogszabályok

Az SZJA, a társasági adó és az ÁFA mellett röviden vázoljuk a fogyasztási és a jövedéki adózás agrárjellegű kapcsolódásait is. (Ámon et al., 1997)

4.3.2.1. A személyi jövedelemadó

Az 1998. évi adó kiszámítását az adózóknak az alábbi sávosan progresszív adótábla szerint kellett elvégezniük.

20. táblázat

Az SZJA számításának alapjául szolgáló összeghatárok és kulcsok az 1998. adóévben

Az adó mértéke, ha a jövedelem összege

0-250000 Ft		20 %
250001-300000 Ft	50000 Ft és a 250000 Ft-on felüli rész	22%-a
300001-500000 Ft	61000 Ft és a 300000 Ft-on felüli rész	31 %-a
500001-700000 Ft	123000 Ft és az 500000 Ft-on felüli rész	35 %-a
700001-1100000 Ft	193000 Ft és a 700000 Ft-on felüli rész	39 %-a
1100001 Ft-tól	349000 Ft és az 1100000 Ft-on felüli rész	42 %-a

Forrás: Ámon et al., 1997: 16

A mezőgazdasági termeléssel összefüggésben elsősorban a termőföld bérbeadásával kapcsolatos rendelkezésekkel, továbbá a mezőgazdasági kistermelők adókedvezményeivel foglalkozunk.

Figyelemre méltó változás, hogy 1998-tól a termőföld bérbeadásából származó jövedelem adóztatása a föld fekvése szerinti önkormányzati adóhatóság feladata. Nyilván ösztönzőleg hat az adók beszedését illetően, hogy az ebből származó teljes bevétel az illetékes önkormányzatot illeti meg.

A magánszemély termőföld-bérbeadásából származó bevételének (ideértve a földjára adókat is) egésze jövedelem, mely után az adó mértéke 20 %.

Magánszemély azonban a 3 hektárt meg nem haladó föld hasznóbérbe adásáért nem fizet jövedelemadót. (Részaránytulajdonnál 20 AK/ha átszámítási kulcsot kell igénybe venni).

A továbbiakban az SZJA értelmezése szerinti néhány fogalmat kell tisztázni.

Egyéni vállalkozó: az a magánszemély, aki az egyéni vállalkozói igazolványa alapján vállalkozási tevékenységet végez.

Mezőgazdasági őstermelő: az a 16. életévét betöltött nem egyéni vállalkozó magánszemély, aki a saját gazdaságában a vonatkozó jogszabály 6. számú mellékletében felsorolt termékek előállítására irányuló tevékenységet folytat és ennek igazolására őstermelői igazolvánnyal rendelkezik, kizárólag e tevékenységeinek bevétele (jövedelme) tekintetében.

Mezőgazdasági kistermelő: az a mezőgazdasági őstermelő, akinek ezen tevékenységéből az adóévben elért bevétele a 4 MFt-ot nem haladja meg.

1998-tól kezdődően a törvény a vetőmag bértermelést, az állatbérnevelést, a bérhízalást és a kihelyezett állat tartását is az őstermelői tevékenységi körbe sorolja. Ezen intézkedés nyilván az integrációs kapcsolatok erősödését szolgálja.

Már 1997-től kezdődően az állami támogatások és a személyi jövedelemadó kedvezmények igénybevételéhez, továbbá az ÁFA felár elismertetéséhez szükség van az őstermelői igazolvány kiváltására, illetve érvényesítésére.

A magánszemély az illetékes agrárkamaránál köteles nyilatkozni többek között: a saját termeléshez rendelkezésre álló (saját vagy bérelt) földterület helyéről és mértékéről, a művelési ágakról, a vetésszerkezetről, valamint az állattartás és az állattartásra alkalmas épületek adatairól.

A jelzett adatokra az agrárpolitikai döntések megalapozása szempontjából is szükség van, de az érdekeltek zöme egyértelműen csak az APEH érdeklődését tartja nyilvánvalónak.

A mezőgazdasági őstermelők a velük közös háztartásban élő családtagjaikkal együtt közös őstermelői igazolványt is kiválthatnak.

A közös igazolványban feltüntetett, a közös őstermelői tevékenységben résztvevő családtagokra a mezőgazdasági őstermelőket - és ezen belül a mezőgazdasági kistermelőket - megillető adókedvezmények személyenként járnak.

Adómentesnek minősül az évi 400 ezer forintot meg nem haladó - legfeljebb 10 ágyra kiterjedő szállás lehetőséget biztosító - falusi vendégfogadás is.

Az adómentesség részletezését az alábbiakban foglalhatjuk össze.

A tételes költségelszámolást alkalmazó mezőgazdasági kistermelő az e tevékenységéből származó bevételéből ezen bevétel 40 %-át, legfeljebb azonban 1.200.000 Ft-ot kistermelői költségátalány címén igazolás nélkül számolhat el, igazolt költségein felül.

A mezőgazdasági őstermelőnek (ideértve az átalányadózást alkalmazó mezőgazdasági kistermelőnek), ha az e tevékenységéből származó bevétele az évi 250 E Ft-ot nem haladja meg, akkor ezen bevételéből jövedelmet nem kell figyelembe vennie, ha meghaladja, akkor ezt a bevételt is beszámítva kell a jövedelmét meghatároznia.

A jelzett összeghatár egyértelmű jelentős szigorítást jelent a korábbiakhoz képest.

Az összevont adóalap adóját csökkenti a tételes költségelszámolást, vagy a 10 % költséghányadot alkalmazó mezőgazdasági őstermelő e tevékenységéből származó éves jövedelem adójának, valamint ha tételes költségelszámolást alkalmaz, a könyvelői díjkedvezménynek az együttes összege, de legfeljebb 100 ezer Ft (őstermelői kedvezmény).

Az átalányadózást alkalmazó mezőgazdasági kistermelő vélelmezett költséghányada 85 %, illetőleg a bevételnek azon részéből, amely állattenyésztésből vagy állati termékek előállításából származik, 94 %.

Az átalányadó összege sávosan progresszív kulcs alapján fizetendő.

A tételes költségelszámolást alkalmazó mezőgazdasági kistermelő - 250 E Ft és 1500 E Ft közötti árbevétel esetén-, ha az adóévben nem volt más olyan jövedelme, amelyet be kellene vallani, adóbevallás benyújtása helyett, egyszerűsített bevallási nyilatkozat aláírásával - az adóévben elért bevételek feltüntetése mellett - nyilatkozhat, hogy az adóévben nem volt a mezőgazdasági kistermelésből jövedelme.

Ennek feltétele, hogy rendelkezik legalább a bevétel 20 %-át kitevő összegben a tevékenységével összefüggésben felmerült, meghatározott költségek elismert kiadását igazoló számlákkal és ezt a tényt nyilatkozatával is megerősíti.

A tevékenységüket közös igazolvány alapján folytató családtagok mindegyikét külön-külön megilleti a fenti nyilatkozattétel.

4.3.2.2. A társasági adó

A társasági adó a pozitív adóalap 18 %-a, a kiegészítő adó már 1997-től megszűnt.

A külföldön tevékenységet végzők esetében a társasági adó a pozitív adóalap 3 %-a.

Az adóalap megállapításnál növelő tétel, pl.: a jogerős határozatban megerősített bírság.

Az adóalap megállapításánál csökkentő tételek, pl.:

- a szövetkezetenél a termőföldért kapott kárpótlási jegy névértékének és címletértékének különbözete, abban az esetben, ha a szövetkezet a kárpótlási jegyet állami tulajdon vásárlására fordította,
- a szövetkezet által az üzletrésztulajdonostól visszavásárolt üzletrész bevonása esetén a névértéknek a visszavásárlási árat meghaladó összegéből a fel nem osztható szövetkezeti vagyron növelésére fordított rész.

A nyereségadóhoz különféle beruházási, térségi és egyéb adókedvezmények kapcsolódnak, melyek köréről és mértékéről évente kormányrendelet intézkedik.

A beruházási és térségi kedvezmények a fejlesztések ösztönzése mellett bizonyos foglalkoztatási követelményeket is támasztanak.

Az egyéb kategóriába tartozó adókedvezmények a szövetkezetek egyes veszteségeit próbálják mérsékelni. A kárpótlás folyamán ugyanis a szövetkezetek a termőföldön kívül ültetvényeket, öntözési és meliorációs létesítményeket vesztek el, gyakran minden kompenzáció nélkül.

A hatályos jogszabály ezért a következőképpen rendelkezik: a szövetkezet a kárpótlásnál elvesztett ültetvények, öntözési és meliorációs létesítmények könyvszerinti értékének az állami támogatással csökkentett összege és a kapott térítés közötti különbözetének adóévenként max. 17 %-át adókedvezményként veheti igénybe. (Az önkormányzatok számára kötelezően átadott utakra is vonatkozik hasonló adókedvezmény).

4.3.2.3. Az általános forgalmi adó (ÁFA)

A vonatkozó jogszabály szerint általános forgalmi adót (ÁFA-t) kell fizetni:

- az adóalany által belföldön teljesített termékértékesítés és szolgáltatás,
- a termékimport után.

Az ÁFA rendszer - szemben a másik két tárgyalt adóelemmel - az elmúlt években a kisebb változásoktól eltekintve stabilnak bizonyult.

Alapvető fontosságú, hogy a mezőgazdasági tevékenységet folytató adóalany e tevékenysége tekintetében adó fizetésére nem kötelezett, de adóelvonási jogát sem gyakorolhatja.

Ugyanakkor a fenti tevékenységet folytató adó alany által e tevékenysége körében teljesített termékértékesítése után, az átvevő köteles az adóalany részére a felvásárlási áron felül, de az ellenérték részeként kompenzációs felárat fizetni. (Utóbbi mértéke: növénytermesztésből és élelmiszer-feldolgozásból származó termékek után az alapár 12 %-a, élőállatok és állati termékek után pedig annak a 7 %-a).

Említésre méltó, hogy a 25 %-os általános ÁFA-kulccsal szemben a 12 %-os kedvezményezett adómérték alá tartoznak az élelmiszeripari termékek, továbbá a mezőgazdasági célú vegyitermékek.

Ugyancsak ebbe a kedvezményezett ÁFA-körbe lettek besorolva többek között az alábbi szolgáltatások is:

- mezőgazdasági, vadgazdálkodási és erdőgazdálkodási szolgáltatás és tervezés,
- mezőgazdasági laboratóriumi vizsgálatok,
- állategészségügyi szolgáltatás.

Érdekességként megemlítjük, hogy például a földterület értékesítése, bérbe - és hasznóbérbeadása egyöntetűen tárgyi adómentességet élveznek.

4.3.2.4.A fogyasztási és a jövedéki adó

A fenti döntőfontosságú adónemek mellett röviden ki kell térnünk a fogyasztási adó és a jövedéki adó agrárvonatkozásaira is.

Ami a fogyasztási adót illeti, 1997-től a mezőgazdasági termékek közül csupán a szőlőbor tartozik a hatálya alá, alacsony 11 %-os árbevételarányos adókulccsal.

A jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályairól szóló 1997. évi törvény az alábbi termékköre terjed ki:

- az ásványolaj,
- az alkoholtermékek,

- a sör,
- a pezsgő,
- a köztes alkoholtermékek,
- a dohánygyártmányok.

Érdekességként megemlítjük, hogy az őrölt fűszerpaprikát kivonták a jövedéki adó hatálya alól.

Megjegyezzük, hogy a mezőgazdasági termelők a gázolaj árában foglalt jövedéki adó jelentős részét - meghatározott keretek között - az adóhatóságtól visszaigényelhetik. Ez a kedvezmény a termelési költségeket csökkentő állami támogatás egyik legjelentősebb eleme.

4.3.2.5. A társadalombiztosítási járulékokról (tb)

Végül röviden szólnunk kell a hatályos társadalombiztosítási (tb) jogszabály egyes intézkedéseiről is.

Előjáróban mindössze arra utalunk, hogy az élömunka-felhasználást terhelő adók a 80-as években jelentősen megnövekedtek.

Amíg a mezőgazdaság, valamint az élelmiszeripar költségvetési befizetéseiből 1980-ban az ilyen típusú adók 22 %-ot illetve 7 %-ot tettek ki, addig 1987-re ezek az adatok 29 %-ra és 12 %-ra nőttek. (Csendes, szerk., 1989c:113,114) A tb-járulék még a 90-es években is hosszú ideig 44 %-os mértékű volt.

A munkáltatók az 1998. évre vonatkozóan 39 %-os tb-járulék fizetésére kötelezettek. A járulék két részből, a 24 %-os nyugdíj- és a 15 %-os egészségbiztosítási járulékból áll.

A biztosítottak járulékterhe 10 %, ebből 7 % a nyugdíjbiztosítási, és 3 % az egészségbiztosítási járulék.

Fontos fejlemény, hogy 1997. január 1-től az adózás rendjéről szóló törvény rendelkezéseit kell alkalmazni a járulékok megállapításával, bevallásával, megfizetésével, ellenőrzésével stb. feltárt jogsértések következményeivel kapcsolatosan. Ezután tehát nehezebb lesz kibújni a tb-járulékfizetési kötelezettség alól.

A társasvállalkozásoknál és a munkaviszonyban lévőknel a 39 %-os tb-járulék alapja az adóköteles jövedelem, a főállású egyéni vállalkozásoknál pedig a vállalkozói kivét.

A fekete gazdaságba való menekülés egyik oka a jelzett magas tb-járulék mellett, hogy a vállalkozói tevékenység keretében a személyes munkavégzés címén elszámolt összeg vállalkozói kivétnek számít. Az átalányadózó egyéni vállalkozónál az átalányadó alapját

képező jövedelem, de legalább a tárgyhónapot megelőző hónap első napján érvényes minimálbér, tételes átalányadózónál a mindenkori minimálbér a tb-járulék alapja.

Tekintettel arra, hogy a mezőgazdaság az egyik olyan nemzetgazdasági ágazat, ahol gyakori az alkalmi munkavállalás, nem érdektelen az ezzel kapcsolatos előírásokat áttekinteni.

1997-től az alkalmi munkavállalás esetén egyszerűsített eljárás keretében lehet leróni a munkabérek közterheit.

Alkalmi munkavállalói könyvvel alkalmi munkást kizárólag magánszemély munkáltató foglalkoztathat. Magánszemélynek minősül ebből a szempontból a mezőgazdasági kistermelő, őstermelő, de magánmunkáltatónak számít bármely egyéni vállalkozó is.

Alkalminak minősül a foglalkoztatás, ha a magánmunkáltató ugyanazzal a munkavállalóval legfeljebb 5 egymást követő naptári napra, és egy naptári hónapon belül legfeljebb 15 naptári napra, továbbá egy naptári éven belül legfeljebb 90 naptári napra létesít munkaviszonyt.

Egy alkalmi munkavállaló egy naptári éven belül több magánmunkáltatónál is csak összesen 120 napot tölthet alkalmi munkavállalásnak minősülő munkaviszonyban.

Az alkalmi munkavállaló nettó munkadíjban részesül (napi minimum 700 Ft, maximum 2400 Ft), a munkáltató a közterheket ún. közteherjegy (egy bélyeg) vásárlásával rendezzi.

Az alkalmi munkavállaló a közteherjegy alapján egészségügyi szolgáltatásra, nyugdíjra és baleseti ellátásra, baleseti táppénzre jogosult, de táppénzre és terhességi-gyermekágyi segélyre nem.

4.4. Agrárfinanszírozás - történelmi háttérrel

Az alábbiakban először röviden vázoljuk a magyar bankrendszerben a 80-as évek második felében végbement változásokat, valamint a magyar élelmiszer-gazdaság számára adott akkori agrárfinanszírozási környezetet.

Ezt követően bemutatjuk azokat a hitelforrásokat, amelyek a 90-es években az agrárgazdaság rendelkezésére álltak, illetve állnak.

4.4.1. Az előzmények

1987. január 1-jével a magyar bankrendszert kétszintűvé alakították át úgy, hogy a központi bank, a Magyar Nemzeti Bank (MNB) mellett öt bank általános felhatalmazású kereskedelmi banki jogosítványt kapott. Ezek a következők voltak (**Ligeti**, é. n.,: 15):

Magyar Hitelbank Rt.

Országos Kereskedelmi és Hitelbank Rt.

Budapest Bank Rt.

Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.

Általános Értékforgalmi Bank Rt.

Az új kereskedelmi bankokat részvénytársasági formában alapították. A többségi részvénytulajdonos természetesen az állam lett, melyet a Pénzügyminisztérium képviselt, a többi részvényesek az állami vállalatok és a szövetkezetek közül kerültek ki.

Regionális, vagy ágazati korlátozás nélkül, országos hatáskörrel, a nyereségérdekeltség elve alapján alakíthatták üzletpolitikájukat, üzletkörüket.

Ügyfélkörüket - a kezdeti központi elosztást követően - szabadon választhatták meg.

A sors úgy hozta, hogy az élelmiszer-gazdasági állami vállalatok és a mezőgazdasági termelészövetkezetek legnagyobb része az Országos Kereskedelmi és Hitelbank (OKHB) Rt-hoz került.

1989-től a korábban is létező számos szakosított pénzügyintézet közül több kapott kereskedelmi banki jogot, s ezeket nevezte el a szakzsargon „középbankoknak”. Ezek közül megemlíthjük pl. a Postabankot, a Magyar Takarékszövetkezeti Bankot és a Mezőbankot.

Létrejöttük az ún. „kisbankokkal” (szakosított pénzügyintézetekkel) együtt növelte a bankok közti verseny lehetőségét. (Az utóbbiak a kereskedelmi bankoktól abban különböznek, hogy nem vezethetik ügyfeleik folyószámláit.)

Az Országos Takarékpénztár (OTP) 1989-től teljes körű kereskedelmi banki tevékenységre kapott jogot. Megfelelő feltételek hiányában a következő években még jobbára a „klasszikus tevékenységi körök” maradtak előtérben: lakossági bankműveletek, a helyi tanácsok bankja, valamint a kisvállalkozások finanszírozása.

A 80-as évek végén 260 takarékszövetkezet 1800 fiókot működtetett országszerte. Összesített alaptőkéjük az OTP-jének a háromszorosa volt, ugyanakkor a lakossági betétállomány kb. az OTP betétállományának csak ötödét tette ki.

A takarékszövetkezetek a lakossági betétgyűjtéssel és a tagjaiknak folyósított hitelekkel különösen a kisebb településeken játszottak fontos szerepet, nem utolsósorban a mezőgazdasági kistermelők hiteligényeinek kielégítése révén.

A 80-as évek végén megjelentek a külföldi bankok is Magyarországon, mind több bank részvényei kerültek részben külföldi tulajdonba, noha az érdemi bankprivatizációra értelemszerűen csak a 90-es években kerülhetett sor.

A kereskedelmi bankok 1989-től fokozatosan kaptak az MNB-től devizával, nemzetközi pénzügyekkel kapcsolatos jogköröket, de ezen üzletág kiépítése csak 1990-től gyorsult meg.

Mielőtt továbbmennénk, fontosnak tarjuk hangsúlyozni, hogy a kereskedelmi bankok nyereségérdekeltségű intézmények.

Döntéseiknél a biztonságnak, a likviditásnak döntő szerepet kell kapnia.

A kereskedelmi bank nyereségét alapvetően meghatározó tényezők a kamatpolitika és a jegybanki szabályozás. A bank nyereségét a betétek megszerzéséért fizetett kamat és a hitelek után felszámított kamat különbsége adja.

A kétszintű bankrendszerben a jegybank (MNB) egyik funkciója, hogy a bankok által az ügyfeleknek nyújtott hitelt refinanszírozza (ugyanolyan, vagy hasonló összegű hitelt ad a banknak, mint amennyit az ügyfelének folyósít). Érthető módon jelentős szerepet játszik a bank nyereségének alakulásában a központi banktól kapott hitel kamata, mely a hitelkamatokat befolyásolja.

Az ország gazdasági helyzete az 1987-1989. években restriktív monetáris politikát követelt meg, mely hitelhiányhoz, "likviditási válsághoz" vezetett.

Akkori szakértői vélemény szerint: *"...nem várható el a kereskedelmi bankoktól, hogy hitelszervekkel meg tudják valósítani a struktúraváltást, meg tudják oldani az évek, évtizedek óta felhalmozódott strukturális problémákat."* (Ligeti, é.n.:24).

Ugyanitt olvashatjuk a következőket is: *"...sok esetben a vissza nem fizetett hitelek leírásából következő veszteség, illetve más gazdaságirányító szervek beavatkozása tartotta vissza a bankokat attól, hogy felszámolási eljárásokat kezdeményezzenek, ... a restriktív hitelpolitika, a vállalatok évek óta romló fizetési fegyelme, kölcsönös és tovagyrúzó nem fizetésekhez, nagyösszegű sorbanálláshoz vezetett."* (Ligeti, é.n.:24).

Az 1990. évi hitelpolitikai irányelvek szerint, egy évnél hosszabb lejáratú finanszírozási hitelt az MNB csak a nemzetközi pénzügyi intézmények által nyújtott kölcsönök alapján, illetve néhány más célra engedélyezhetett.

Magyarországon ma mintegy 40 bank van, ezeknek kb. fele foglalkozik az agrárvállalkozások finanszírozásával.

Az élen a Kereskedelmi és Hitelbank Rt. áll, mely az 1997. évi hitelkihelyezések 50 %-át az agráriumba irányította. (**Tenk**, 1998)

A Mezőbank, a Magyar Szövetkezeti Bank, az OTP Bank és a CIB portfóliájának 20-30 %-át az agrárgazdaság köti le.

A "harmadik kategóriába" tartoznak - portfóliójuk 10-20 %-os agrárirányultságával - az ABN AMRO, a Budapest, valamint a Polgári és a Rákóczi Bank.

Míg más pénzügyintézetek - Konzumbank, Postabank, Raiffeisen-Unicbank stb. - agrárhitelezési szerepe a fentieknél kisebb, de korántsem elhanyagolható.

4.4.2. Az agrárfinanszírozás

A következőkben az éven túli lejáratú, majd a rövid lejáratú (éven belüli) hitelekéről adunk áttekintést.

4.4.2.1. Éven túli lejáratú hitelek

Ezen hitelek közül a Világbank által nyújtott hitelekéről, a Munkavállalói Résztulajdonosi Programról (MRP), az Egzisztencia hitelről, továbbá az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) által nyújtott hitelekéről szólunk részletesebben.

Világbanki programok

Hazánk Világbank-tagsága lehetőséget adott arra, hogy hosszú lejáratú, előnyös feltételű hiteleket vehettünk fel 1982-1989 között. 19 programra összesen 20 kölcsönmegállapodást írtunk alá 1,8 Mrd \$ értékben.

Ezek közül a mezőgazdaságot és élelmiszeripart közvetlenül érintő programokat a 21. táblázatban közöljük.

A jelzett időszakban a mezőgazdaság és az élelmiszeripar fejlesztése érdekében 490 M \$ kölcsön került felvételre, ami az összes hitelnyújtás 27 %-át tette ki.

A Világbank által rendelkezésre bocsátott kölcsönök elsősorban exportfejlesztésre, szerkezetátalakításra és - később a 90-es évek első felében - a kisvállalkozások élénkítésére szolgáltak. (Szöllősi, 1995).

A hitelek kihelyezése kereskedelmi bankokon keresztül történt.

21. táblázat

**Az agráriumot közvetlenül érintő, a Világbank által
finanszírozott programok
(1982-1989)**

A program neve	A kölcsönmegállapodás aláírása	A kölcsön összege, millió USD
1. Gabonaprogram	1983	130
2. Exportfejlesztési program	1984	110
3. Integrált állattenyésztési program	1985	80
4. Növénytermesztési program	1986	100
5. Agráripari korszerűsítési program	1988	70
Összesen:		490

Forrás: **Brüll** (é.n.:120) alapján saját számítás

A kölcsön igényléséhez pályázatot kellett benyújtani. Ebben az általános banki követelményeken - mint fedezet, megvalósíthatóság, stb. - túlmenően, a Világbank által előírt szigorú hatékonysági, hitelképességi és környezetvédelmi követelményeknek is meg kellett felelni.

Ezek a programok a 90-es évek közepére kifutottak.

Munkavállalkozó Résztulajdonosi Program (MRP)

Az MRP 1992-ben indult. Magyarországon bejegyzett részvénytársaság vagy korlátolt felelősségű társaság részvényeit, üzletrészeit a társasággal munkaviszonyban álló személyek mint kedvezményezettek megvásárolhatják az MRP keretében.

Az MRP indításának a feltétele, hogy a munkavállalók legalább 25 %-a vagyonrészt kívánjon szerezni és e célból 3 fős szervezőbizottságot bízzanak meg.

Az MRP szervezet által megszerzett társasági részesedések a szervezet tulajdonába kerülnek, mely ezeket a törvényben és az alapszabályban foglalt feltételeknek megfelelően a részvevők tulajdonába adja.

A hitel és a részletfizetés nyújtásának az a feltétele, hogy a szervezet a 22. táblázatban szereplő saját pénzforrással rendelkezzen.

22. táblázat

A saját pénzforrás kötelező mértéke az MRP egy részvevőjére átlagosan jutó vagyonrész vételárának függvényében (1+2)

Az egy főre átlagosan jutó vételár sávok	A saját pénzforrás alapja	A sávba tartozó rész %-a
	1	2
0 és 5 MFt között	0 Ft és	2 %
5 MFt felett	100 E Ft és	15 %

Forrás: Szöllösi (1997:161)

A kárpótlási jegyet névértékben, saját erőként kell figyelembe venni.

A hitel és a részletfizetés futamideje legfeljebb 15 év, ebből legfeljebb 3 év a türelmi idő. (Korábban 10 illetve 2 év volt).

A hitel kamata az Egzisztencia hitel (L. később) mindenkori kamatával azonos.

Egzisztencia hitel és részletfizetési kedvezmény

Egy 1991-es Kormányrendelet alapján született az Egzisztencia hitel (E-hitel) a privatizáció gyorsítása érdekében. Többszöri módosítást követően jelenleg ez a legkedvezőbb konstrukció állami vagyon, vagyonrész megvásárlásához.

A hitel az állami tulajdonban álló vagyon, vagyonrészek megvásárlására igényelhető. Az utóbbihoz hitel olyan mértékben nyújtható, amilyen mértékben az ellenérték az államadósság törlesztésére szolgál. (A vagyonkezelő szervezet nyilatkozata alapján).

Kedvezményezettek: belföldi magánszemélyek, valamint a kizárólag ezen személyekből álló társaságok, a mezőgazdasági szövetkezetek, valamint az MRP szervezetek.

A 23. sz. táblázat adatai tükrözik a kedvező feltételeket.

A hitelt ugyanazon pályázó 3 éven belül csak egy alkalommal veheti igénybe.

Egyszintencia hitelt a megvásárolni kívánt vagyron szerződés szerinti árának 50 %-áig, de maximum 50 MFt erejéig lehet igénybe venni.

A kamatláb: 3 %-os refinanszírozási kamatláb és 4 %-os banki árrés.

23. táblázat

Az E-hitelhez és a részletfizetéshez szükséges saját forrás mértéke, maximális futamideje és türelmi ideje

Igényelt hitel és rész- letfizetési összege	A saját pénzforrás hitel- hez viszonyított aránya %-ban	Futamidő (év)	Türelmi idő (év)
5 MFt-ig	2	15	3
5 MFt felett	15	15	3

Forrás: Szöllösi (1997:162)

Munkavállalói tulajdonszerzés kedvezményei

Állami vállalat átalakulása, vagy állami vállalat többségi részvételével létrejött gazdasági társaságok - beleértve az állami vállalat által az átalakulást megelőzően vagy annak jogutódja által az átalakulást követően alapított társaságokat is - társasági részesedéseinek értékesítése során a munkavállalók kedvezményesen szerezhetik meg az állami tulajdont. A munkavállalók részére személyenként az éves minimálbér 150 %-ának megfelelő kedvezmény adható úgy, hogy az ily módon szerzett társasági részesedéseik összege nem haladhatja meg a társaság jegyzett tőkéjének 15 %-át.

A munkavállalók számára az eladási árnak legfeljebb 50 %-áig árkedvezmény és/vagy részletfizetési lehetőség adható.

Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) hitel

Az új lehetőségként szereplő hitel célja az agrárágazat, az élelmiszeripar, valamint az e vertikumhoz kapcsolódó szolgáltatások szektorában végrehajtott fejlesztések, beruházások, bővítések, korszerűsítések elősegítése.

E konstrukció keretében hitelezhető:

- építési és ingatlan beruházás,
- gépek, berendezések, áruk, szolgáltatások beszerzése,
- tartós forgóeszköz-növekvény,
- szakértői szolgáltatások.

A kölcsönből földvásárlás, vám, ÁFA stb. nem finanszírozható.

Figyelemre méltó továbbá az a kitétel, amely szerint nem finanszírozható a magyar környezetvédelmi előírásokat megsértő tevékenység sem.

A hitel kedvezményezettjei: az agrárágazatban mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó belföldinek minősülő magánszemélyek, egyéni és társasvállalkozások, családi társulások, többségi magántulajdonban álló szövetkezetek.

A hitel a fejlesztési költségek 70-75 %-át teheti ki, a saját erő mértékének 25-30 %-ot kell elérnie (Utóbbi a készpénzen kívül lehet vagyontárgy, illetve állami támogatás is).

A hitel maximális összege 5 M USD-nek megfelelő forint összeg lehet. A hitel futamideje max. 10 év, ezen belül a türelmi idő max. 3 év.

A kamatláb az MNB mindenkori refinanszírozási alapkamatlábjához igazodik.

Felszámolás alatt álló vagyontárgyak megvételének támogatása

Tekintettel arra, hogy a tulajdonszerzést támogató reorganizációs program lezárult, 1996-tól megnőtt a jelentősége a felszámolás alatt álló, egyébként gazdaságosan működtethető vagyontárgyak megszerzését segítő konstrukciónak.

A hitelfelvevő által felkért pénzüintézet támogatás iránti kérelmet nyújthat be a Támogatásokat és Járadékokat Kezelő Szervezethez.

A jogosultak köre gyakorlatilag a hazai kis- és közepes magán- és társasvállalkozókra (beleértve a szövetkezeteket is) terjed ki. (Max. 300 foglalkoztatottig).

A támogatandó beszerzések köre igen széles körű (ingatlanok, gépek, járművek, készletek stb.).

A f□□□□□□□□tt hitel összege max. 100 MFt. A futamidő max. 15 év, ezen belül a türelmi idő max. 3 év.

A saját forrás aránya min. 15 %. A kamattámogatás mértéke a hitel futamidejének előrehaladásával, évenként sávosan degresszív. (A benyújtáskor érvényes jegybanki alapkamat 70-14 %-a).

Egyéb éven túli lejáratú hitelek

Első helyen említendők a különféle külföldi bankok célhitelei.

Ezekről tudni kell, hogy többnyire az adott országból származó beruházási javak, kapcsolódó szolgáltatások, know-how-k importjának finanszírozására szolgálnak.

Az igénybevevőnek általában min. 15%-os saját forrással kell rendelkeznie.

A hitelek részletes ismertetését a kereskedelmi bankokból kell kérni.

A fentiekén kívül említést érdemelnek a következő éven túli lejáratú hitellehetőségek:

- Magyar Export-Import Bank Rt. konstrukció,
- A Gazdaságfejlesztési célirányzat (Magyar Befektetési és Kereskedelmi fejlesztési Rt. gondozásában),
- OMFB pályázati lehetőségek,
- Kereskedelemfejlesztési Pályázati Rendszer (Gazdasági Minisztérium),
- Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány (Mikrohitel, Phare-hitel stb.)

Garanciák

E témakörben elsősorban 3 intézmény tevékenységére szükséges utalni.

A Magyar Exporthitel Biztosító Rt. (MEHIB) 1994 tavaszán kezdte meg működését. Tevékenységnek fő iránya: a magyar központi költségvetés terhére a magyar áruk és szolgáltatások exportjához, a magyar tőke külföldi befektetéseihez, a nemzetközi szervezetek által meghirdetett versenytárgyalásokon való részvételhez kapcsolódó politikai kockázatok elleni biztosítás; az exporthitelekhez kapcsolódó kereskedelmi kockázatok; valamint az árfolyamkockázatok elleni biztosítás.

A Hitelgarancia Rt. a kis- és középvállalkozások (max. 300 fő foglalkoztatott) hitelfelvételéhez ad segítséget.

A hitelező bank kérelmet nyújthat be a Hitelgarancia Rt.-hez készfizető kezesség vállalása érdekében. Utóbbi tekintetében tevékenységi korlát nincs, a kötelezettségvállalás a hitelt igénybevevő kötelezettségeinek max. 80 %-áig terjedhet, max. 400 M Ft-ig.

A készfizető kezességért évi 2-3 %-os díjat kell fizetni.

Az Agrár-vállalkozási Hitelgarancia Alapítvány az EGK támogatásával (PHARE-segély felhasználásával), az FM és több kereskedelmi bank, továbbá kb. 100 takarékszövetkezet részvételével jött létre.

Az agrár-vállalkozó akkor veheti igénybe a hat tagbankon és a takarékszövetkezeteken keresztül az alapítványi garanciát, ha a hitelfelvétel esetén nem rendelkezik a megfelelő fedezettel, de ezen kívül megfelel bizonyos feltételeknek.

Ezek az alábbiak:

- egyéni vállalkozó vagy max. 250 főt foglalkoztató társasvállalkozás (belföldi többségi tulajdonlás természetes személyek által),
- a kért hitellel megvalósítandó tevékenység az agrárágazathoz kötődik.
- a banktól felvett kölcsön közép-, 180 napon túli vagy hosszú lejáratú,
- a kölcsönt fejlesztésre és forgóeszköz-állomány növelésre veszik igénybe. (Kivéve a földvásárlást).

A garantált hitel összege felső határa 60 M Ft, ennek 20-50 %-áig vállal anyagi felelősséget az Alapítvány.

4.4.2.2. Éven belüli hitelek

Ezeket a hiteleket két csoportba sorolva tárgyaljuk.

Először a termeléssel, majd az exporttal összefüggő konstrukciókat fogjuk áttekinteni.

Mezőgazdasági tevékenység folytatását elősegítő hitelek

Ezeknek a hiteleknek több évtizedes hagyományai vannak hazánkban.

Tenk (1998) FM forrásokra hivatkozva közli, hogy az agrár-vállalkozások 1996. évi hitelállományában 77 %-kal, míg az 1997. évben 54 %-kal szerepeltek az éven belüli forgóeszközhiteltek. (L. a 24. táblázatot).

Aránycsökkenésük a közel 50 %-os volumennövekedés mellett következett be, ugyanis 1997-ben az állam közel 50 Mrd Ft-os éven túli tőkepótló forgóeszközhitelt biztosított az agrárium számára.

A 24. táblázatból az is kitűnik, hogy a szerény mértékű tagi kölcsönök mellett az új típusú forgóeszközhitel lökészerűen, kb. 1/3-dal növelte a gazdálkodók forgóeszközhitel - ellátottságát.

A mezőgazdasági termelők termelési költségeik részbeni fedezetére a kereskedelmi bankoktól, hitelszövetkezetektől, illetve a mezőgazdasági szövetkezetek tagjaiktól (tagi kölcsön) a hitelintézeti törvény előírásainak betartásával rövidlejáratú (365 napnál nem hosszabb) hitelt vehetnek fel.

Az éven belüli lejáratú forgóeszköz hitelt a bank annak az üzletfelének nyújthatja, aki:

- a banknál elszámolási számlával rendelkezik,
- a kölcsön visszafizetésére megfelelő biztosítékokat tud felajánlani,
- megfelel a bank által támasztott hitelképességi feltételeknek.

24. táblázat

**Kamattámogatásos hitelek engedélyezett összege és
az év végén fennálló hitelállomány (Mrd Ft)**

Megnevezés	Engedélyezett hitelek		Fennálló hitelállomány	
	1996.	1997.	1996.	1997
Éven belüli forgóeszközhitel	101,4	148,3	63,4	92,7
Tagi kölcsönök	---	---	4,3	7,4
Éven túli fogóeszközökhitel	---	45,0	---	45,0
Éven túli beruházási hitelek*	10,3	18,9	14,4	25,9
Összesen	111,7	212,2	82,1	171,0

*Reorganizációs, valamint a Mezőgazdasági és Erdészeti Alapból megvalósuló beruházásokhoz 1995-ig nyújtott hitelek nélkül

Forrás: **Tenk**, 1998:80

A hazai kormányzat a mezőgazdasági tevékenység alacsonyabb jövedelmezősége, a tartósan fennálló likviditási nehézségek enyhítése érdekében támogatásban részesíti a mező-, erdő-, vadgazdálkodás és halászat érdekében felvett hiteleket.

A támogatás formája a kamattámogatás, melynek igénybevétele a hitel felvételével automatikusan érvényesül.

A kamatokat, illetve a hozzájuk kapcsolódó támogatást döntő módon a jegybanki alapkamat, illetve annak változása határozza meg. A vonatkozó rendelet értelmében a vállalkozóknak felszámított kamat ennek szintjét adott százalékkal haladhatja meg.

A piaci versenyképesség javítását szolgáló hitelek

Teljes mértékben WTO-konformnak tekinthető az az újszerű konstrukció, amely a halasztott fizetésű export esetében funkcionál.

A mezőgazdasági és bizonyos élelmiszeripari (hús- és baromfifeldolgozás, tejtermékek, bortermelés, zöldség- és gyümölcsfeldolgozás) termékek előállítását végzők, amennyiben saját termékeiket saját nevükben halasztott fizetésű export szerződés alapján értékesítik, és ennek érdekében pénzügyintézetektől hitelt vesznek fel, a halasztott fizetés időtartamára (31-180 nap) kamattámogatásban részesülnek.

A támogatás mértéke forint hitel esetén a hitelszerződés megkötésekor érvényes jegybanki alapkamat 40 %-a, devizahitel esetén a hitelszerződés szerinti kamat 30 %-a.

Emellett a vállalkozó az előzőeken túlmenően az exporthitel biztosítás igazolt költségei 30 %-ának megfelelő támogatást is kaphat.

Az előzőekben ismertetett kedvezményeket azon pénzügyintézeteknél és biztosítóintézeteknél lehet érvényesíteni, amelyekkel erre nézve a szaktárca (FVM) szerződést köt.

4.5. Az agrárpiaci rendtartásról

A liberalizált agrárpiac állami befolyásolása érdekében az 1991-1992. években kormányrendelettel létrehozott Agrárpiaci Rendtartást Koordináló Bizottság működött.

Rövid időn belül nyilvánvalóvá vált, hogy e téren átfogó jellegű törvényi szabályozásra van szükség.

Az Országgyűlés 1993. elején fogadta el az Agrárpiaci rendtartásról szóló 1993. évi VI. törvényt, mely ugyanazon év március 1-vel lépett hatályba. (MK, 1993)

A törvény preambulumban a jogalkotók a következő célkitűzést fogalmazták meg: *"... a piac szereplői számára kiszámíthatóak legyenek lehetőségeik és esélyeik, továbbá a piacgazdaság jogi kereteit kiépítse, a szabályozott agrárpiacot megteremtse, valamint az európai gazdasági együttműködési rendszerhez való csatlakozást elősegítse..."*(MK, 1993:690)

Az "Általános rendelkezések" c. I. fejezetben rögzítésre került, hogy a törvény hatálya:

- a mezőgazdasági, élelmiszeripari, erdészeti termékekre, továbbá
- az ezen termékeket előállító, feldolgozó, kül- és belkereskedelmi tevékenységet folytató jogi személyre, jogi személyiség nélküli gazdasági és egyéb társaságra, természetes személyre továbbá a terméktanácsokra terjed ki.

E fejezet tartalmazza a törvény alkalmazásában használatos főbb fogalmak magyarázatát is, melyeket az alábbiak szerint ismertetünk.

Agrárpiaci rendtartás: a fent említett termékek sajátos termelési és piaci viszonyaiból adódó szabályozási rendszer.

Közvetlenül szabályozott agrárpiac: az a szabályozási rendszer, amely egyes termékekre a külön jogszabályban megfogalmazott feltételek mellett az agrárpiaci rendtartás eszközeinek e törvényben megfogalmazott eszközeit működteti.

Közvetett módon szabályozott agrárpiac: az a szabályozási rendszer, amely csak azon termékekre terjed ki, amelyeknél a piaci egyensúly megteremtése érdekében a garantált ár és a kvóta kivételével, az agrárpiaci rendtartás eszközeinek e törvényben meghatározott elemeit működtetik.

Befolyásolt agrárpiac: a fenti két szabályozási rendszerbe nem tartozó termékekre terjed ki.

A termékpálya: meghatározott termék vagy termékek termelőinek, feldolgozóinak, forgalmazónak kapcsolatrendszere.

Képviselési jogosítvány: a Termék Tanács tagjai számára adott szavazati jog átruházása.

Kvóta: a termelés mennyiségi szabályozásának keretén belül a földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter (FVM miniszter) által a piaci egyensúly kialakítása érdekében, jogszabályban meghatározott mennyiségű, illetőleg minőségű termeltethető vagy értékesíthető termék vagy árumennyiség, amelyhez egyidejűleg garantált árat is meghirdetnek. (Döntő módon politikai alku során határozzák meg).

Garantált ár: a piaci viszonyok figyelembevételével jogszabályban megállapított olyan minimum ár, amelyhez az FVM miniszter kvótát rendel, valamint az így meghatározott mennyiségű és minőségű termék állami felvásárlására kötelezettséget vállal. (Megjegyzés: lényegében politikai alku eredményeképpen kerül megállapításra).

Irányár: az az ár, amely a várható piaci viszonyok függvényében azt a centrumot jelöli meg, amely az áringadozások központját képezi.

Küszöbár: az exportra kerülő termékekre vonatkozó belföldi irányárnál magasabb határparitásos ár, amely felett lefölozés léptethető életbe.

Zsilipár: az importált termékekre vonatkozó, a belföldi irányárnál alacsonyabb határparitásos ár, amely alatt lefölozés léptethető életbe.

Piaci zavar: a piaci áraknak az irányártól, ennek hiányában az áringadozás középpontjától való olyan mértékű eltérése, amely veszélyezteti a termékek keresleti-kínálati egyensúlyát, és amelynek megelőzése vagy elhárítása érdekében piaci beavatkozás (intervenció) keretében a termékek mennyiségi szabályozására, továbbá állami intézkedés alapján történő felvásárlásra, feldolgozásra, bértárolásra, illetve értékesítésre kerülhet sor.

Normatív támogatás: az éves költségvetési törvényben meghatározott forrás mértékének függvényében az egyes termékekre előírt export támogatás mértéke.

Lefölozés: a zsilipár és a küszöbár alkalmazása során érvényesített, a termelő védelmére, illetve a folyamatos élelmiszerkínálat érdekében elrendelt befizetési kötelezettség.

Szezonév: a termékek biológiai sajátosságaihoz igazodó időtartam.

A törvény II. fejezete az agrárpiaci intézményrendszert taglalja, melynek szereplői időközben bizonyos mértékig változtak.

Az agrárpiaci rendtartás irányításával, működésével kapcsolatos egyes hatásköröket:

- az FVM miniszter,
- a Tárcaközi Bizottság (TB),
- továbbá a terméktanácsok látják el.

A TB döntéselőkészítő, egyeztető fórum, valamint véleményt nyilvánít a terméktanácsokkal megkötendő szerződés tervezetéről.

Tagjai: az FVM miniszter, a gazdasági miniszter és a pénzügyminiszter által kijelölt egy-egy személy, elnökét az FVM miniszter bízza meg.

A törvény hatálya alá tartozó, azonos vagy hasonló terméket termelő, feldolgozó és forgalmazó szervezetek és személyek szerveit az FVM miniszter terméktanácsként ismerheti el.

A jogalkotók az agrárpiaci rendtartás szervezésének feladatát az FVM miniszterre bízták, akinek az Agrárrendtartási Hivatal (AH) és az 1997-ben létrehozott Agrárintervenciók Központ (AIK) van a segítségére.

Az említett két szervezet között olyan munkamegosztás érvényesül, melynek során az AH dolgozza ki az agrárpiaci szabályozást, míg az AIK apparátusa végrehajtó-ellenőrző

szerepkört kapott. Az AH az FVM szervezetén belül a jogalkotó, míg az AIK önállóan a jogalkalmazó intézmény. A két szervezet egymásrataltsága nyilvánvalóan igen nagy.

Az AIK létrehozása a piacrajutási támogatási rendszer átalakítása, az állami pénzügyi eszközök hatékony felhasználása, a piaci folyamatok érdemi segítése, a támogatásokhoz való jutás áttekinthetőbbé, ellenőrizhetőbbé tétele, valamint az Európai Unió intézményrendszeréhez való kapcsolódás szervezetfejlesztési igényeire tekintettel vált szükségessé.

Az AIK végrehajtói feladatai során, az informatikai híd szerepét tölti be a VPOP és az APEH között. A külkereskedelmi forgalom során adatbázisának segítségével az AIK gyakorlatilag 100 százalékosan ki tudja szűrni a támogatás igénylésével kapcsolatos visszaéléseket.

A tárgyalt jogszabály III. fejezete az agrárpiaci rendtartás eszközrendszeréről rendelkezik.

Ennek során rögzítésre került, hogy a közvetlenül szabályozott agrárpiac körébe tartozik:

- az élelmezési célú búza,
- a takarmánykukorica,
- a tehéntej,
- a vágósertés,
- a vágómarha.

A közvetett módon szabályozott agrárpiacra vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni az alábbi termékeknél:

- vágócsirke,
- cukorrépa,
- ipari célú napraforgó.

Az összes többi termék a befolyásolt agrárpiac részpiaci rendszerébe sorolandó.

Az előzőekben említett részpiaci rendszerek működtetése során a következő eszközök vehetők igénybe:

- garantált ár körének és mértékének meghatározása,
- irányár közzététele,
- termelési önkorlátozás,
- kvóta meghatározása,
- piaci beavatkozás (intervenció),
- a termelés szabályozására szerződés kötése az illetékes termék tanáccsal,

- az export- vagy importtámogatás mértékeinek és feltételeinek a meghatározása,
- az export vagy import engedélyezése, illetve az engedély felfüggesztése,
- az export- vagy importlefölözés (küszöbár, illetve zsilipár alkalmazásával),
- állami készletezés, feldolgoztatás, bértároltatás, állami készlet értékesítése.

Megjegyezzük, hogy garantált ár és kvóta meghatározására csak azon termékek esetében kerül sor, amelyek a közvetlenül szabályozott agrárpiac körébe tartoznak.

Kiemelendő, hogy a garantált árat, valamint a hozzá tartozó kvótát növényi termékeknel a szezonév, állati termékeknel a naptári év kezdete előtt 90 nappal kell meghirdetni.

Az agrárpiaci rendtartás eszközeinek alkalmazása során pénzügyi forrásként döntően a költségvetési törvényben biztosított piacrajutási támogatások használhatók fel.

Az egész rendszer működésének alapját a megfelelő információs rendszer szolgáltatná, melynek kialakítását az elmúlt években objektív és szubjektív okok egyaránt hátráltatták.

5. A JÖVEDELEM ÉS A TŐKEELLÁTOTTSÁG ALAKULÁSA AZ ÉLELMISZER- GAZDASÁGBAN

A mezőgazdaság egészének, továbbá az élelmiszeriparnak a jövedelem termelő képességét nemzetgazdasági szinten a KSH által készített GDP számítások alapján lehet nyomon követni.

Amíg 1988-ban a mezőgazdaságban valamint az erdőgazdálkodásban előállított hozzáadott érték összehasonlító áron kb. 26 %-kal haladta meg az 1980. évit (az ipar egészében véve 14 %-kal), addig 1995-ben közel 30 %-os visszaesés következett be az 1990. évi bázishoz viszonyítva.

A 90-es évek közepén a mezőgazdasági és erdőgazdasági alapanyagtermelés GDP-ben mért teljesítménye több mint 10 %-kal maradt el az 1980. évitől. (KSH, 1996f:12)

Az élelmiszeriparra vonatkozóan hasonló adatokkal sajnos nem szolgálhatunk.

A következőkben az AKII felméréseire támaszkodva megkísérlünk hozzávetőleges áttekintést adni a társasvállalkozások jövedelmi és jövedelmezősége viszonyainak az alakulásáról. (AKII, 1996b és AKII, 1998b).

Megjegyezzük, hogy az 1991-1995. valamint az 1996-1997. évekre vonatkozó adatok nem azonos adatbázison alapulnak.

A 90-es évek első felét felölelő kiadvány forrásául a kettős könyvvitelt vezető szervezetekre vonatkozó és az APEH által összesített mérlegbeszámolók, illetve társasági adóbevallások szolgáltak. (AKII 1996b).

Az 1998. márciusában készített reprezentatív felmérésnél az agrárgazdaság kettős könyvvitelt vezető gazdálkodó szervezeteinek 25,1, %-ára terjedt ki a vizsgálat. A nagyobb méretű szervezetek - mezőgazdaságnál 500 MFt-tól, élelmiszeriparnál 1 Mrd Ft-tól - teljeskörűen bekerültek a mintába. (AKII 1998b).

A közölt adatok alapján levonható következtetéseket torzítja, hogy az adatlapokat a jobb gazdálkodási eredményt elérő szervezetek lényegesen nagyobb számban küldték vissza, mint a kevésbé eredményesen gazdálkodók.

A fentiekből következik, hogy az 1996-1997. évekre vonatkozóan csak kellő körültekintéssel és óvatossággal alkothatunk véleményt.

A mezőgazdasági termelők jelentős része - az egyénileg gazdálkodók, az őstermelők, a bt-ék és a kkt.-ék - kívül esik az AKII felmérésének körén, így ezen gazdálkodók jövedelmi helyzetéről gyakorlatilag nem állnak rendelkezésre érdemi információk.

Ezt a hiányt feltehetően csak akkor lehet majd megszüntetni, ha kialakul a kb. 2000 gazdaságból álló tesztüzemi hálózat.

A Földművelésügyi Minisztérium megbízásából az AKII 1995-től foglalkozik ezzel a feladattal. (Kovács, szerk.: 1998)

Az 1996-ban 50, 1997-ben 500 és 1998-ban közel 1200 gazdaságra kiterjedő reprezentatív adatgyűjtés az egyéni gazdaságokra (őstermelőkre és egyéni vállalkozókra) valamint társasvállalkozásokra egyaránt kiterjed. A jelzett feladat sikeres megoldása EU-integrációs törekvéseink agrárpolitikai vonatkozásai miatt is sürgető követelmény.

Az agrártámogatási rendszer által nyújtott kedvezmények alapvető feltétele, hogy be tudjunk kapcsolódni az EU-ban működő Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózatba (FARM Accountancy Data Network - FADN).

A FADN nem más, mint egy tesztüzemi hálózatra épülő, reprezentatív üzemi adatgyűjtő rendszer, mely elsősorban a gazdálkodás jövedelmezőségére vonatkozó információkat szolgáltat.

Tekintettel arra, hogy a hazai standard eredményközlési rendszer még a módszertani fejlesztés stádiumában van, az ezzel kapcsolatos elemzésekre nem vállalkozunk.

5.1. A vállalkozások eredményének alakulása

Mind a mezőgazdasági, mind pedig az élelmiszeripari vállalatok jövedelmi helyzete már a 80-as években kedvezőtlenül alakult. (L. a 25. táblázatot)

25. táblázat

A mérleget készítő gazdálkodó szervezetek jövedelmének alakulása

Évek	Vállalati eredmény, M Ft	
	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar
1981-1985 átlaga	23.391	11.848
1986-1990 átlaga	22.381	14.790
1989	24.308	17.054
1990	13.234	14.444
1991	-20.927	-1.611

Forrás: Udovecz, 1992:8

A vállalati eredmény a mezőgazdaságban 1986-1990. között öt év átlagában még nominál értékben is visszaesett s az élelmiszeriparnál is csak szerény növekedés mutatkozik.

1990-ben mindkét vertikumszakaszban jelentős jövedelem csökkenésre került sor, az 1991. évi adatok pedig katasztrofális időszak beköszöntését jelzik.

Az AKII munkatársa a következőképpen fogalmaz: " *A mezőgazdasági szervezetek nyeresége 1991-ben az 1990. évinek nem egészen a felére esett vissza, a veszteség pedig 31 milliárd Ft-ra ugrott. A vállalatok, vállalkozások 54 %-a, ezen belül a szövetkezetek közel kétharmada veszteséges volt.*" (Udovecz, 1992:8)

A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a jövedelemvesztés az élelmiszeripart is súlyosan érintette, de jóval kevésbé mint a mezőgazdaságot.

Az új számviteli törvény 1992. január 1-i hatálybalépésével az eredménykategóriák elnevezésében és tartalmában változások következtek be, ezért a 26. táblázat adatai az előző táblázat adataival közvetlenül nem hasonlíthatók össze.

A korábbi vállalati eredmény kategóriához tartalmilag a legközelebb az adózás előtti eredmény áll, ezért a 26. táblázatban az erre valamint az adózott eredményre vonatkozó adatsorokat közöljük.

26. táblázat

A kettős könyvvitelt vezető gazdálkodó szervezetek jövedelmének alakulása a 90-es években, Mrd Ft

Évek	Adózás előtti eredmény		Adózott eredmény	
	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar
1991	-15,4	-2,6	-16,1	-5,1
1992	-37,9	-12,0	-39,0	-16,4
1993	-14,9	+1,4	-16,4	-2,2
1994	+5,4	+5,5	+2,5	+0,5
1995	+20,1	+6,9	+16,1	+1,7
1996*	+16,5	+20,7	+13,4	+16,7
1997*	+16,2	+37,6	+12,9	+32,4

* Reprezentatív felvétel alapján számított adatok.

Forrás: AKII, 1996b:49,97 és AKII, 1998b:10,32

A kettős könyvvitelt vezető gazdálkodó szervezetek jövedelmi helyzete 1992-ben volt a mélyponton.

Az adózás előtti eredmény az élelmiszeriparban 1993-ban, míg a mezőgazdaságban csak 1994-től vált szerény mértékben pozitívvá.

Érdeemes némileg "mögé nézni" az előzőekben közölt adatoknak.

Ismeretes, hogy a vállalati beszámolókból az érvényes számviteli előírások szerint az egyes eredmény kategóriák a következőképpen épülnek egymásra:

Üzemi (üzleti) tevékenység eredménye

Pénzügyi műveletek eredménye

Szokásos vállalkozási eredmény

Rendkívüli eredmény

Adózás előtti eredmény

Adózott eredmény

Mérleg szerinti eredmény

A mezőgazdaság üzemi eredménye az 1992. évi mélypontot (- 19.048 Mrd Ft) követően jelentős mértékben javult és 1995-ben meghaladta a 35 Mrd Ft-ot.

A gazdálkodók alaptevékenysége egészében véve tehát jövedelmezőnek mutatkozik, az átlag mögött azonban régióként, gazdaságcsoportonként és különösen gazdaságonként igen jelentős szóródások vannak.

Az 1991-1995 közötti folyamatokat szemügyre véve megállapítottuk, hogy a társasvállalkozások jövedelemtermelő képességét komplex módon megjelenítő adózás előtti eredmény szempontjából a pénzügyi műveletek negatív szaldója igen jelentős mértékben rontja az üzemi tevékenység eredményét (A rendkívüli eredmény negatív, illetve pozitív egyenlege nem játszik meghatározó szerepet).

Ez közelebbről azt jelenti, hogy a mezőgazdaság 1991 és 1992. évi -15.439 MFt , illetve - 37.943 MFt értékű adózás előtti eredménye 80, illetve 40 %-ban a magas pénzügyi ráfordításoknak, mégpedig elsősorban az azok zömét kitevő kamatkifizetéseknek tudható be.

Az 1993. évi pozitív előjelű üzemi eredményt pedig szintén egyértelműen a magas kamatok rontották le.

Az élelmiszeripar vonatkozásában ugyancsak meghatározó jelentőségűek a kamatterhek az adózás előtti eredmény kialakítása szempontjából.

A két vertikumszakasz között azonban lényeges különbség, hogy az élelmiszer-feldolgozás tőke-ellátottsága jelentősen kedvezőbb, teherviselő képessége jóval nagyobb mint a mezőgazdaságé.

Az 1997-1998. évekre vonatkozó reprezentatív adatgyűjtésen alapuló AKII-adatok lényegében szintén alátámasztják, illetve megerősítik az előzőekben elmondottakat.

A mérleg szerinti eredmény alakulása a gazdasági szervezetek saját tőkéjének (tiszta vagyonának) növekedésére, illetve csökkenésére utal.

Mértékét döntő módon az adózás mértéke (adózott eredmény) és az osztalékfizetés alakítja ki.

A 90-es években a fentiek mértéke messze elmaradt a kamatkiadások mögött.

A mérleg szerinti eredmények alapján megállapítható, hogy a 90-es évek elején a mezőgazdasági társasvállalkozások közel 76 Mrd Ft, vagyonvesztést szenvedtek el.

Az élelmiszeriparnál szembeűnő, hogy a vagyonvesztés 1995-ig folytatódott. (Az 1996-1997. évekre vonatkozó reprezentatív felmérés adatai azonban már értéknövekedést mutatnak).

Ismeretes, hogy a mérleg szerinti eredmény az osztalékfizetéssel csökkentett adózott eredményből adódik.

Az osztalékfizetés az élelmiszeriparban a 90-es években mind mértékét, mind pedig az adózott eredményhez viszonyított arányát illetően messze meghaladta a mezőgazdaságban tapasztaltakat.

Az AKII által közölt adatbázis alapján végzett számítások azt mutatják, hogy a 90-es évek első felében a mezőgazdaságban kb. 9 Mrd Ft, míg az élelmiszeriparban több mint 40 Mrd Ft osztalék kifizetésére került sor. Ez pedig azt jelenti, hogy amíg az élelmiszer-gazdaság nyersanyagtermelő ágazatában az adózott nyereségnek mintegy 14 %-át tette ki az osztalék, addig a feldolgozó szférában ez az arány megközelítette a 40 %-ot.

Az 1996-1997. évek reprezentatív adatgyűjtése alapján végzett elemzéseink a két vertikumszakasz közötti eltéréseket - javuló jövedelmi viszonyok mellett - ugyancsak megerősítik.

5.2. A társasvállalkozások vagyoni, pénzügyi és jövedelmezőségi helyzete 1995-ben

Az alábbiakban az 1995. évre vonatkozó keresztmetszet vizsgálat alapján, először a társasvállalkozások gazdálkodási formáinak az egyes vertikumszakaszok saját tőkéjében

valamint adózás előtti eredményében való részesedését tekintjük át.

A második lépcsőben néhány kiemelkedően fontos mutatószám segítségével a tőkeellátottságra, illetve a jövedelmezőségi viszonyokra vonatkozóan vonunk le következtetéseket.

5.2.1. A saját tőke és az adózás előtti eredmény

Elgondolkoztató képet kapunk, ha az 1995. évi adózás előtti eredmény gazdálkodási formák szerinti megoszlását megvizsgáljuk és az adatokat összevetjük a saját tőke megoszlási viszonyaival.

Lássuk először a mezőgazdasággal kapcsolatos összefüggéseket (L. a 27. táblázatot).

Következtetéseinket az alábbiak szerint összegezzük.

Először: a saját tőkét illetően a szövetkezetek (1591) súlya egyértelműen meghatározó (65%), a gazdasági társasági körön belül pedig az egyébként szerény számú (132) részvénytársaság mintegy 50%-kal több tőkével rendelkezik mint a nagyszámú (2713) korlátolt felelősségű társaság.

27. táblázat

A saját tőke és az adózás előtti eredmény megoszlása 1995-ben a mezőgazdaságban gazdálkodási formák szerint, %

Megnevezés	Saját tőke	Adózás előtti eredmény
Jogi személyiségű gazdasági társaság összesen	34	55
Ebből:		
Korlátolt felelősségű társaság	13	36
Részvénytársaság	21	19
Szövetkezet	65	45
Egyéb szervezet	1	0
Összesen:	100	100

Forrás: AKII (1996b) alapján saját számítások

Másodszor: az adózott eredmény megoszlása a korábitól erősen eltérő képet mutat.

Ebben a vonatkozásban a gazdasági társaságok dominálnak (55 %), mégpedig döntő módon a korlátolt felelősségű társaságok révén. (36 %).

A szövetkezetek a maguk 45 %-os részesedésükkel 10 % ponttal maradnak a gazdasági társaságok mögött.

Harmadszor: az egyéb szervezetek (pl.: állami vállalatok) szerepe statisztikailag is alig mérhető.

Az élelmiszeriparral összefüggő adatokat a 28. táblázat összegezi.

28. táblázat

A saját tőke és az adózás előtti eredmény megoszlása 1995-ben az élelmiszeriparban gazdálkodási formák szerint, %

Megnevezés	Saját tőke	Adózás előtti eredmény
Jogi személyiségű gazdasági társaság	96	108
Ebből:		
Korlátolt felelősségű társaság	27	-81
Részvénytársaság	69	189
Szövetkezet	2	0
Egyéb szervezet	2	-8
Összesen:	100	100

Forrás: AKII (1996b) alapján saját számítások

Elemzéseink főbb megállapításait a következőképpen foglaljuk össze.

Először: ebben a nemzetgazdasági ágazatban mindkét vonatkozásban egyértelműen a gazdasági társaságok a meghatározó gazdálkodó szervezetek, a szövetkezetek szerepe minimálisnak tekinthető.

Másodsor: szembeutó, hogy a részvénytársaságok nemcsak a saját tőke közel 70 %-át tudhatják a magukénak, hanem a korlátolt felelősségű társaságok jelentős veszteségével (-5550 MFt) szemben számottevő eredményt (12.942 MFt) is produkáltak.

5.2.2. A gazdálkodás egyes főbb mutatói

Elemzéseinket és következtetéseinket a 29. és 30. sz. táblázatokból kiindulva végezzük el.

A táblázatokban szereplő mutatószámokat az alábbiak szerint számítottuk ki.

Természetesen a felsorolt mutatókon kívül számos más mutatószámot is elemezhetünk volna, de úgy gondoljuk, hogy néhány fontos megállapítást az itt közöltek alapján is tehetünk.

Saját tőke aránya:	$\frac{\text{Saját tőke}}{\text{Összes eszközállomány}}$
Likviditási ráta:	$\frac{\text{Forgóeszközök}}{\text{Rövid lejáratú kötelezettségek}}$
Eszközarányos jövedelmezőség:	$\frac{\text{Adózás előtti eredmény}}{\text{Összes eszközállomány}}$
Saját tőke jövedelmezősége:	$\frac{\text{Adózás előtti eredmény}}{\text{Saját tőke}}$
Árbevétel arányos jövedelmezőség:	$\frac{\text{Adózás előtti eredmény}}{\text{Értékesítés nettó árbevétele}}$

A számos eredménymutató közül azért választottuk az adózás előtti eredményt, mert ez fejezi ki leginkább a tényleges gazdasági teljesítőképességet.

A táblázatokban egymás mellett szerepeltetjük a mezőgazdasági és az élelmiszeripari adatokat, annak érdekében, hogy az olvasónak közvetlen összevetésre legyen lehetősége.

A 29. táblázatot szemügyre véve elsőként a saját tőke arányával kapcsolatosan fejtjük ki észrevételeinket.

Először: ez a mutatószám azt jelzi, hogy az összes eszközállományt illetően a gazdálkodó szervezet milyen mértékben támaszkodik saját erőforrásaira. Egyúttal azonban arra is utal, hogy az illető gazdálkodói csoportot milyen mértékű kötelezettségek terhelik.

Az utóbbiak közé sorolható többek között: a hitelállomány, a fizetendő TB-járulék, a más vállalkozásokkal és az adóhatóságokkal szembeni tartozások stb.

Másodszor: a mezőgazdaság egészében és azon belül az egyes gazdálkodói csoportokban jelentősen nagyobb arányszámokkal találkozunk mint az élelmiszeriparnál.

Ez első pillantásra kedvezőnek tűnik, de feltehetően az van mögötte, hogy a mezőgazdaság kevésbé hitelképes mint az élelmiszeripar, így kevésbé volt módja eladósodnia.

29. táblázat

Tőkeellátottsági mutatók a gazdálkodó szervezeteknél 1995-ben

	Saját tőke arány, %		Likviditási ráta	
	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar
Jogi személyiségű gazdasági társaság összesen	53,42	46,02	1,55	1,23
Ebből:				
kft.	39,12	34,80	1,26	1,11
rt.	69,09	52,79	2,22	1,30
Szövetkezet	77,99	64,66	2,68	1,65
Egyéb szervezetek	55,33	41,41	1,57	1,18
Együtt	67,22	46,13	1,99	1,23

Forrás: AKII, 1996b adatai alapján saját számítás

Harmadszor: a szövetkezetek arányszámai jobbak a gazdasági társaságok átlagánál, az utóbbiakon belül pedig feltűnően alacsonyok a minden bizonnyal tőkeszegény kft.-ék adatai.

A likviditási ráta általában a vizsgált gazdálkodói szervezetek fizetőképességére utal, melyet a pénzügyintézetek a hitelkérelmek elbírálásánál figyelembe szoktak venni.

Az élelmiszeriparhoz viszonyított kedvezőbb mezőgazdasági adatok azonban csalókák, hiszen mögöttük a mezőgazdaság korlátozott hitelképessége húzódik meg.

A mezőgazdaságon belül a szövetkezetekre vonatkozó s a gazdasági társaságokhoz viszonyított "kedvező" helyzet szintén a fentiekkel magyarázható.

A kft.-ék alacsony likviditási rátája minden bizonnyal azzal függ össze, hogy kisebb tőkeerejüknel fogva fokozott mértékben vannak ráutalva hitelek igénybevételére, továbbá a TB-járulékok, stb. tekintetében fennálló fizetési hajlandósággal is lehetnek gondok.

A jövedelmezőségi mutatókat tartalmazó 30. táblázat vizsgálatára áttérve, az alábbi fontosabb következtetésekre jutottunk.

Először: az eszközarányos jövedelmezőség, illetve a saját tőke jövedelmezősége azt mutatja meg, hogy a gazdálkodó szervezet 100 Ft értékű lekötött összes eszközállományával, illetve saját tőkéjével hány Ft adózás előtti eredményt tud produkálni.

30. táblázat

Jövedelmezőségi mutatók a gazdálkodói szervezeteknél 1995-ben

	Saját tőke jövedelmezőség, %		Árbevétel arányos jövedelmezőség, %		Eszközarányos jövedelmezőség, %	
	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar
Jogi személyiségű gazdasági társaság összesen	9,06	2,22	4,50	0,77	4,84	1,02
Ebből:						
kft.	15,67	-5,86	4,38	-1,51	6,13	-2,04
rt.	5,01	5,44	4,84	2,21	3,46	2,87
Szövetkezet	3,92	-0,29	4,33	-0,25	3,06	-0,19
Egyéb szervezetek	0,00	-7,14	-0,88	-2,00	-1,03	-2,96
Együtt	5,60	1,98	4,33	0,69	3,77	0,92

Forrás: AKII, 1996b adatai alapján saját számítás

Másodszor: a közölt adatok arra engednek következtetni, hogy az eszközhatékonyság a nyersanyagtermelő fázisban magasabb, mint a feldolgozás szintjén.

Harmadszor: a mezőgazdaságon belül a gazdasági társaságok hatékonyabban működnek, mint a szövetkezetek, s különösen magas -az átlag mintegy négyszerese - a kft.-ék eszközhatékonysága.

Nem bizonyítható, csupán valószínűsíthető, hogy az utóbbi vállalkozói körben előtérben vannak azok a tevékenységek, amelyeket a volt ÁG-ok, illetve TSZ-ek vezetőiből, szakembereiből álló csoportok működtetnek.

Negyedszer: szembetűnő, hogy az élelmiszeripar esetében viszont éppen a kft.-ék igen alacsony hatékonysággal működnek. (A szövetkezetek és az egyéb szervezetek szerepe minimális).

Ezen gazdálkodó szervezeteknél, valószínűleg, a túlzott decentralizáltságból fakadó méretgazdaságossági problémák szolgálhatnak elsősorban magyarázatul.

Az árbevétel arányos jövedelmezőség mutatója azt fejezi ki, hogy az adott társas vállalkozói kör 100 Ft értékesítés nettó árbevételében hány Ft adózás előtti eredményt realizált.

Ezt a mutatót tekintjük a legátfogóbb, legáltalánosabban használt jövedelmezőségi mutatónak.

Néhány főbb következtetésünket az alábbiakban foglaljuk össze.

Először: az 1995. év adatai alapján a mezőgazdasági vállalkozások 100 Ft értékesítési nettó árbevételükben kb. 4 Ft, míg az élelmiszeripari cégek nem egészen 1 Ft eredményt realizáltak.

Másodszor: a mezőgazdaságon belül a kft.-ék, rt.-ék és a szövetkezetek árbevétel arányos jövedelmezősége igen kiegyenlítettten alakul.

Harmadszor: az élelmiszeripari kft.-ék és rt.-ék ezen mutatóval mért eredményessége szintén jóval kevésbé szóródik, mint az eszközigényességi mutatóik.

Negyedszer: az árbevétel arányos és az eszközarányos jövedelmezőségi mutatók eltérő szórásának közvetlen magyarázatát adja, hogy az egyes gazdálkodó szervezetek eszközállományainak értéke jóval differenciáltabban alakul mint árbevételeik.

Ugyanakkor arra is utalnunk kell, hogy az eszközértékek tekintetében fokozott óvatosságra kell törekednünk, hiszen a vállalkozások sok nullára leírt tárgyi eszközt működtetnek. Megjegyzendő továbbá, hogy a könyvszerinti eszközértékek sem tükrözik általában a tényleges piaci értékeket.

6. A HAZAI AGRÁR-KÜLKERESKEDELEM FŐBB JELLEMZŐI

E témakör külön fejezetben történő tárgyalását az indokolja, hogy az agrárexportnak számottevő szerepe van külkereskedelmünkben.

A viszonylag szerény importhányad mellett ugyanis évtizedek óta jelentős külkereskedelmi aktívummal zár a vertikum, ami a külkereskedelmi mérleg kiegyensúlyozottságát közvetlenül, a fizetési mérlegét pedig közvetve kedvezően befolyásolja.

A rendszerváltást megelőző időben a dollár relációjú exportban különösen magas volt (40 % körül mozgott) az élelmiszerek, italok és dohányárak részesedése.

Az energia- és a nyersanyagszállításokért a Szovjetunió is főként húst, gabonát, konzerveket stb. kért cserébe.

Az alábbiakban először az export-import forgalom, majd a piacszerkezet alakulását tekintjük át.

A továbbiakban az agrár-külkereskedelem vállalati szerkezetének változásairól, az exporttámogatási rendszer továbbfejlesztésnek kérdéseiről, valamint élelmiszer termékeink várható versenyképességéről adunk áttekintést.

A fejezet kimunkálása során döntő módon az AKII, a KSH és az ISM kiadványaira támaszkodtunk

6.1. A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek export-import forgalmának alakulása

Elemzéseinket a makro-, a mezo- és a mikroszerkezet változásaira egyaránt kiterjesztjük.

6.1.1. Az élelmiszer-gazdaság részesedése a nemzetgazdaság teljes külkereskedelméből

Elemzéseink kiindulópontjául a 31. táblázat szolgál, melynek alapján megállapíthatjuk, hogy egészen a 90-es évek közepéig a vertikum részesedése az exportból stabilan 20 % felett volt, míg az importból való aránya 8 % alatt maradt.

A gépipari termelés és export rendkívül dinamikus növekedése következtében a legutóbbi években az élelmiszerexport aránya 20 %-a alá esett, ugyanakkor az összimportból való részesedése is csökkent.

A **KSH** (1998b) adatai szerint 1997-ben a kivitel áruszerkezetéből-vámszabadterületekkel együtt - az élelmiszerek már csak 13 %-kal, míg az importból 4 %-kal részesedtek.

31. táblázat

**Az élelmiszer-külkereskedelem részesedése a nemzetgazdasági
export-import forgalomban, %**

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Export	24	26	25	22	21	22	18	15
Import	8	5	6	6	7	6	5	5

Megjegyzés: a 1996 és 1997. évi adatok a vámszabadterületekkel nélkül értendők
Forrás: **EC**, 1998: 37

Pozitív jelenségnek kell azonban tekinteni, hogy az összexporton belül nő a feldolgozott termékek aránya.

Évenkénti ingadozással ugyan, de az élelmiszeripari termékek aránya meghaladja a 70 %-ot, míg a mezőgazdasági termékek és élőállatok nem egészen 30 %-át teszik ki az összes élelmiszerexportnak.

Az infláció miatt a vertikum exportteljesítményének forint alapon történő növekedését nincs értelme vizsgálni.

Egy EU dokumentum alapján azonban módunkban áll az ECU-ben számított 1990 és 1997. évi import teljesítmények összevetése. (**EC**, 1998:37)

Ennek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a 90-es években a mezőgazdaság és az élelmiszeripar együttes export teljesítménye 37 %-kal, míg az import 76 %-kal nőtt.

Az export-import egyenleg pedig 1997-ben - a jelzett kedvezőtlen tendencia ellenére - 269 ezer ECU-vel haladta meg az 1990. évit.

Ennek értékeléséhez szorosan hozzátartozik, hogy a 90-es években az ország külkereskedelmi mérlege minden évben veszteséges volt, 1993 és 1997 között 2,1-3,9 Mrd USD mértékben. (**KSH**, 1998a)

Az igen kedvezőtlen 1993. és a gyenge 1994. év kivételével élelmiszerexportunk értéke a 90-es években mindig meghaladta a 2 Mrd ECU-t.

KSH adatok szerint 1995-ben a nemzetgazdaság egészét illetően 5 %-kal haladta meg az export volumene az 1990. évit, míg az élelmiszer-gazdaság teljesítménye kb. 3 %-kal kisebb volt a bázisidőszaknál. (**KSH**, 1996d)

Az importot illetően a volumenindexek azt mutatják, hogy az élelmiszerbehozatal dinamikája (117 %) messze elmaradt a nemzetgazdasági átlagtól (131 %).

Ami az utóbbi két évet illeti, az élelmiszerexportban az 1996. évi visszaesést 1997-ben jelentős exportnövekedés követte, ami sajnos az import ismételten gyorsabb felfutásával járt együtt.

A fentiek figyelembevételével azt mondhatjuk, hogy a vertikum exportteljesítménye 1997-re érte el az 1990. évit (102 %).

Ugyanakkor több mint elgondolkoztató, hogy az élelmiszerimport volumene viszont időközben 30 %-kal nőtt.

6.1.2. Az ágazat mezoszerkezete

E terület specialistái számára is nehézséget okoz, hogy a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek statisztikai besorolása a 90-es évek közepén alapvetően megváltozott. (Wagner, 1998).

Az agrárexport főcsoportok szerinti elemzése alapján kitűnik, hogy 1996-ban az 1991. évi bázishoz képest csökkenés következett be az alábbi termékcsoportokban:

- élőállatok (76 %),
- hús, vágási termékek (84 %),
- tejtermékek (64 %),
- zöldségfélék (86 %),
- gyümölcs, dió (66 %),
- gabonafélék (66 %),
- cukor, cukorárúk (59 %).

A fentiekkel szemben növekedés mutatkozott a következő termékcsoportokban:

- olajos magvak és takarmányok (123 %),
- zöldség és gyümölcs készítmények (idesorolták a fűszerpaprikát is) (143 %),
- ital, szesz, ecet (286 %),
- állati eredetű élelmiszerkészítmények (idetartozik a szalámi, a szárazkolbász, a sonkakonzerv stb.) (107,9),
- dohány és dohánytermékek (834 %).

A fenti adatokhoz néhány megjegyzés kívánkozik:

Először: a gabonafélék exportja az 1991-1996 közötti időszakban szélsőségesen ingadozott (1993-ben 107 M USD, 1995-ben 472 M USD).

Másodszor: számottevő növekedést ott tapasztalhatunk, ahol az adott feldolgozóipari szakágazatban erős, illetve meghatározó a külföldi tőke jelenléte. Ezen megállapítás a cukor áru-főcsoportra nem vonatkozik, mintegy bizonyítékul szolgálva arra, hogy a külföldi tőke itt elsősorban piacszerzésre törekedett.

Érdeklődésre tarthat számot, hogy 1991-1996. évek átlagában mely főcsoportok játszottak fő szerepet az élelmiszerexportban.

A 100 M USD feletti exportot teljesítők részaránya az alábbiak szerint alakult a vizsgált időszakban (százalék):

- hús, vágási termékek:	22
- zöldség- és gyümölcskészítmények	11
- gabonafélék	10
- ital, szesz, ecet	9
- élő állatok	6
- állati eredetű készítmények	6
- zöldségfélék	6
- olajos magvak és takarmányok	5
- gyümölcs, dió	4

6.1.3. A mikroszerkezet átalakulása

Az 50 legnagyobb exportvolumenű termék 1991. és 1995. évre vonatkozó listáit összehasonlítva kitűnik, hogy az utóbbin "... összesen 30 új, vagy hasonló, de más néven (más kizserelésben) szereplő terméket találunk. A termékek háromötöde tehát kicserélődött. ... ez már majdnem biztos jele a magyar exportban végbement struktúra- és termékváltásnak." (Wagner, 1998:21)

Az első tizenöt terméket, azaz a nagy exportcikkekét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy öt terméknek sikerült megőriznie pozícióját: az élelmezési búzának, a kukorica vetőmagnak, a takarmánykukoricának, a darabolt sertéshúsnak és a téliszaláminak.

Az 1995. évi listán előkelő helyen szerepel a cigaretta, továbbá olyan hagyományos exporttermékeink, mint az ipari napraforgó, a hízott libamáj, a palackozott szőlőbor, a tartósított uborka és a téliszalámi.

Ha 1991 és 1996 között az 50 legfontosabb exporttermék listáját megnézzük, akkor 16 olyan terméket találunk, amely minden évben előfordult. Ezek az ún. "stabil termékek" ezen időszak alatt az összes agrárexport kb. 28 %-át tették ki.

Ezek körül kiemelkedik az étkezési búza, évi átlagban több mint 100 M USD értékkel.

A többi termék exportbevétel szerinti rangsora az alábbiak szerint írható fel:

50-100 M USD (nyers napraforgóolaj, darabolt sertéshús, bontott vágócsirke).

40-50 M USD (téliszalámi, kukorica vetőmag, vágott házinyúl).

30-40 M USD (hízott libamáj, sűrített gyümölcsle, palackozott szőlőbor, toll., expressz pecsenyebárány).

10-30 M USD (tartósított uborka, bontott vágóliba, hordós szőlőbor, zsíros félkemény és kemény sajt).

Összegezőképpen: *"...az exportszerkezet erős változáson ment keresztül. A piaci igények megváltozása miatt több régi - elsősorban alacsony feldolgozottságú - tömegcikk eltűnt a keleti piac átalakulásával együtt, vagy csak megváltozott formában, vagy kiszerelésben tudta a piacon felvenni a versenyt. Pozitív tendenciának tekinthető, hogy a kistermékekből nagyobb exportcikké változott termékek stabil helyet szereztek a fontosabb exporttermékek listáján."*
(Wagner, 1998:25)

Az utóbbi folyamat azon kisexportőrök munkájának eredménye, akik elsősorban ezen kis volumenű termékek forgalmazására törekednek.

6.2. A magyar agrárexport regionális szerkezetének változásai

Az élelmiszer-gazdasági külkereskedelem strukturális átalakulásával, ezen belül a regionális átrendeződés kérdéseivel a közelmúltban több tanulmány (Kartali, 1993; Kartali et al., 1995; Kiss, 1998; Wagner, 1997 és 1998) is foglalkozott.

Elemzéseink alapjául a .32. táblázat szolgál, mely a hazai agrárexport relációs struktúrájának változásait rögzíti.

A legfontosabb következtetéseinket az alábbiakban összegezzük.

Először: az EU-ba irányuló agrárexportunk részesedése a 90-es években - ingadozásokkal ugyan -, de egyértelműen növekedett.

Másodszor: az EFTA-országok részarányának erőteljes visszaesése annak tudható be, hogy Ausztria, Finnország és Svédország 1995. január 1-től az Európai Unió tagja lett.

Harmadszor: a kelet- és közép-európai országok 1995-1996. évi "felértékelődése", és az "egyéb" kategóriába sorolt országok háttérbe szorulása tekintetében megoszlik a szakértők véleménye.

32. táblázat

A magyar agrárexport relációs struktúrája, %

	EU	EFTA	Kelet- és közép-európai országok	Egyéb
1989	34,6	10,5	29,1	25,8
1990	36,7	10,4	30,0	22,9
1991	43,8	11,3	27,9	17,0
1992	41,9	11,3	33,6	13,2
1993	44,8	12,4	29,6	13,2
1994	43,8	11,2	30,6	14,4
1995	43,3	2,2	45,4	9,1
1996	47,3	2,1	42,8	7,8

Forrás: **Kiss**, 1998:10

A magunk részéről úgy gondoljuk, hogy ez a magas részesedés a fizetőképes kereslet oldaláról nem kellően megalapozott.

A "keleti piac" jelentőségét nem lebecsülve figyelmünket a továbbiakban elsősorban az EU-val kapcsolatos kérdésekre fordítjuk.

Az Európai Unió

A táblázatban felsorolt régiók közül a 90-es években egyértelműen legfontosabb agrárkereskedelmi partnerünk volt.

1989-1996 között az odairányuló exportunk közel megkétszereződött (178 %), míg importunk sajnos jóval gyorsabban növekedett. (366 %).

Az export/import arány a korábbi kb. 1:7-ről mára 1:3-ra csökkent, ennek ellenére a kiviteli többlet a 648 M USD-ről 940 M USD-ra nőtt.

Az ideirányuló export közel 80-90 %-át öt szakágazat termékei adják: élőállatok, feldolgozott hústermékek, baromfiipari áruk, tartósítóipari cikkek és egyes növénytermesztési termékek.

1996-ban az öt legnagyobb exportcikk sorrendben a következő volt: pecsenyebárány, téliszalámi, darabolt sertéshús, napraforgómag, cigaretta (!).

Úgy tűnik, hogy hosszabb távon is biztos piaca van a téliszaláminak, a hízott libamájnak, a tollnak, a sűrített gyümölcslének, a pecsenyebáránynak, és egyes feldolgozott baromfitermékeknek.

A magyar agrárexportban Németországé a vezető szerep, Ausztria és Olaszország felváltva a 3. és a 4. helyen áll.

Kelet-és közép-európai országok

Ezen országcsoporton belül meghatározó szerepe van a volt Szovjetunió utódállamainak, ezen belül Oroszországnak, mely agrárkivitelünk szempontjából stabilan a 2. országnak számít.

E régiót tekintve kivitelünkben az átlagosnál nagyobb részarányt foglalnak el az agrártermékek. Figyelembe kell venni, hogy a külkereskedelmi ügyletek lebonyolítása e térségben a szokásosnál nagyobb kockázatokkal jár, többek között a fizetőképesség labilis volta miatt.

Nem véletlen, hogy ezen térséget illetően előtérbe került a közvetítő valamint a barter kereskedelem. **(Kartali, 1993)**

A közvetítő kereskedelemben az élenjáró közvetítők Ausztria, Hollandia és Svájc, míg a célországok között a Szovjetunió és Jugoszlávia utódállamai állnak az első helyeken. **(Kartali et al., 1995)**

Az exportszerkezet 90-es évekbeli módosulásának fő jellemzője, hogy a tartósítóipari, valamint a szesz- és italipari termékek az 1990-1991 évi piacvesztés után 1992-től fokozatosan visszaszerezték korábbi pozíciójukat és ezáltal a zöldség és gyümölcs készítmények mellett vezető szakágazattá váltak a kivitelben.

Sajnos a baromfi és a húsiparnak az expanziója kevésbé volt sikeres. **(Wagner, 1998)**

A CEFTA-országokkal (Cseh Köztársaság, Szlovák Köztársaság, Románia, Lengyelország, Szlovénia) kötött, és 1996-tól hatályba lépett megállapodás értelmében a tagországok a gazdasági liberalizációra törekednek. Ennek keretében a magyar agrárexport termékeinek kb. 80 %-ára terjednek ki a kedvezmények, melyek jelentős vámcsökkenést jelentenek.

Hazánk és a többi CEFTA-ország közötti agrárkereskedelem nem konfliktus mentes, annak ellenére, hogy ezek az országok hagyományosan, már csak földrajzi fekvésüknél fogva is felvevő piacai a magyar agrártermékeknek.

Jellemző, hogy az ideirányuló exportunk szerkezete igen differenciált.

Külön gondot jelent, hogy Magyarország valamint a nagy agrártermelő- és exportáló CEFTA-ország, Lengyelország élelmiszer-gazdasági termelési szerkezete nem komplementer, hanem inkább kompetitív.

Az export regionális szerkezetének változása arra utal, hogy az európai piacok aránya a korábbinál is magasabb, a koncentráció foka meghaladja a 90 %-ot.

Ami az importot illeti, az európai dominancia itt is egyértelműen megfigyelhető, noha kisebb mértékben mint az export esetében. Az Európán kívüli területek közül elsősorban a Dél-Amerikából érkező agrártermékek (fehérjetakarmányok, déligyümölcsök, kávé stb.) súlya jelentős.

6.3. A magyar agrárkülkereskedelem vállalati szerkezetének alakulása

E témakör áttekintése során **Wagner** (1997, 1998) tanulmányaira támaszkodunk.

Ismeretes, hogy egészen a 80-as évek végéig a külkereskedelem alapvetően állami monopólium volt és ez alól nem volt kivétel az agrárkülkereskedelem sem.

Az 50-es évek elején hozták létre a három nagy élelmiszer-külkereskedelemmel foglalkozó vállalatot - az AGRIMPEX-et, a TERIMPEX-et (melynek később a HUNGAVIS lett a másik jogutódja) és a MONIMPEX-et. Ezekhez csatlakozott később 1955-ben a MAVAD és 1957-ben a HUNGAROFRICT.

Ezekre a vállalatokra az alábbiak voltak a jellemzők:

- döntő részben állami forrásokból jöttek létre,
- a termeléstől elkülönített szervezetként működtek,
- sajátos termék-profillal rendelkeztek.

Az 1968. évi gazdasági reform a külkereskedelem terén is a szerződéses formákkal váltotta fel a kötelező szállítási szerződéseket, de szervezeti téren alig jelentett változást.

Mindenesetre a 60-as évek végétől, a 70-es évek elejétől sor került néhány önálló és eseti külkereskedelmi jog megadására. (pl.: Bábolnai ÁG, Hűtőipar stb.)

Az agrárkülkereskedelmi tevékenység koncentráltságára jellemző volt, hogy az említett nagy szakosított külkereskedelmi vállalatok 1978-ban az összexport 96 %-át (!) bonyolították le.

Wagner (1998) Kartali és Orbánné munkásságára hivatkozva közli, hogy még egy évtized múlva is ezen vállalatok bonyolították le az élelmiszer-gazdasági export több mint 70 %-át.

1987-ben került bevezetésre az ún. "alanyi külkereskedelmi jog" fogalma, melynek törvényi alátámasztása csak 1990-ben született meg.

Az áruk, szolgáltatások és anyagi értéket képviselő jogok kivitelével és behozatalával kapcsolatos tudnivalókat a többször módosított 112/1990. (XII. 23.) Kormányrendelet tartalmazza.

Az 1988. január 1-vel bevezetett alanyi külkereskedelmi jogosultság eredményeképpen rövid időn belül sokezer kisebb-nagyobb vállalkozás kezdett export és import tevékenységgel foglalkozni.

Papíron ma kb. százezer cég, vagy vállalkozó jegyeztette be magát a Magyar Nemzeti Banknál. Az előbbieket fele az, amely ténylegesen folytat is külkereskedelmi tevékenységet, de "csak" 5-10 ezerre becsülhető azok száma, ahol rendszeres export-import tevékenység folyik.

Az újonnan létrejött vállalkozások többféle típusba sorolhatók: a korábbi nagy külkereskedelmi vállalatok privatizált egységei, az önerőből létrehozott kereskedelmi vállalkozások, a korábban elsősorban belföldre termelő és szolgáltató vállalkozások külpiazi orientálódása (mezőgazdasági és élelmiszeripari vállalatoknál gyakori), regionális szövetkezeti értékesítési szervezetek, korábban is exportra termelő szervezetek (pl.: élelmiszeripari vállalatok), melyek "önállósítják" magukat, közvetítő kereskedők stb.

Megjegyezzük, hogy a nagy multinacionális szervezetek megjelenése az élelmiszeriparban és az élelmiszer-kereskedelemben értelemszerűen a külföldi tőke jelentős térnyerését eredményezte a hazai tőkével szemben.

Erről a folyamatról igen pontos és részletes elemzés található **Wagner (1998)** már idézett munkájában.

A 33. táblázat adatai első pillantásra igen nagyfokú decentralizációra utalnak. (A közlések a saját számlás exportbevétel alapján történnek).

Az alaposabb vizsgálat azonban azt mutatja, hogy a hús-, a tejipari és a baromfiipari export forgalom meghatározó részét általában továbbra is kevésszámú vállalkozás tartja kezében.

A koncentráció szélsőséges példája a növényolajipari, ahol a termékek exportjának 96-97 %-át a CEREOOL Rt. bonyolítja le.

Viszonylag jelentős a kisebb vállalkozások exportrészesedése a tartósítóipar területén, ahol korábban is decentralizáltabb termelés folyt.

Hasonló a helyzet az italexport tekintetében is, ahol igen nagyszámú az ún. kisexportőrök száma. (1996-ban a 770 vállalkozás 3/5-e az összexport kb. 1 %-át forgalmazta).

A cukoripar sajátos képet mutat, hiszen az exportban részvevő vállalatok száma először csökkent a 90-es évek elejéhez képest, majd később növekedett ugyan, de a cukorexport igen nagy mértékben továbbra is koncentrált maradt. (Lényegében 4 vállalat uralja ezt a piacot).

33. táblázat

Az egyes ágazatok exportjában résztvevő vállalatok száma

	1989	1996
Élelmiszeripari termékek		
Húsipari termék	99	439
Baromfi- és tojás-feldolgozóipari termékek	49	330
Tejipari termékek	38	127
Tartósítóipari termékek	232	851
Malomipari, összetett-, takarmánytermékek	67	385
Cukoripari termékek	22	54
Növényolajipari termékek	16	140
Sütő-, tészta- és édesipari termékek	128	383
Szesz-, ital- és keményítőgyártás termékei	120	770
Dohányipari és egyéb élelmiszeripari termékek	65	505
Mezőgazdasági termékek		
Növénytermelési termékek*	233	1697
Kertészeti termékek*	179	1697
Élőállatok és állati termékek	213	308
Erdészeti termékek	125	522

* 1996-tól a növényi és kertészeti termékeket exportáló vállalatok a statisztikában azonos szakágban szerepelnek

Forrás: **Wagner**, 1997:25

A mezőgazdasági termékek exportjának vállalati szerkezetével kapcsolatos kép ugyancsak változatos.

A gabona és az olajosmagvak exportjában észrevehető decentralizáció zajlott le, a tömegtermék exportot azonban továbbra is a régi exportőrök uralják.

Amíg 1994-ben mintegy 200 cég exportált gabonát, a szakértők szerint belátható időn belül a számuk radikálisan csökkeni fog (8-10 cégre), mert csak azok a vállalkozások fognak fennmaradni, amelyek tőkeerősek és megfelelő tárolókapacitással rendelkeznek.

A kertészeti termékek vállalati exportját a teljes decentralizáltság jellemzi.

Az élőállatok és állati termékek exportja már a 90-es évek elején "több kézben" volt, s az első 5 vállalat részesedése 30 % körül mozog. Sajátos jelenség, hogy az exportban közreműködő vállalkozások száma a jelentős felfutás után 1994-et követően kb. a felére esett vissza. A kisebb exportőrök súlya itt lényegesebb kisebb mint a kertészeti termékeknél.

Végezetül megjegyezzük, hogy a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek exportjának vállalati szerkezetében a korábbi évek sokszínűségéhez képest előtérbe kerülnek azok a vállalkozások, amelyek egy, vagy két ágazatra, azaz saját termékeik értékesítésére specializálódnak.

6.4. Élelmiszer-gazdasági termékeink versenyképessége

Mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeink nemzetközi versenyképességének növelése egyike legfontosabb célkitűzéseinknek. Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy e témával az elmúlt években számos tanulmány foglalkozott [**Mészáros-Spitálszky**, 1995; **Harza** (szerk.), 1995; **Udovecz**, 1997; **Alvincz et al.**, 1998; **Kartali et al.**, 1998; **Bogenfűst et al.**, 1998; **Erdészné et al.**, 1998].

Az ISM Mezőgazdasági Témabizottsága megbízásából a mezőgazdasági termékek és a feldolgozott élelmiszerek hazai és nemzetközi versenyképességét több megközelítésben vizsgálták:

- az alapvető fizikai értékek: átlaghozamok, minőségi és beltartalmi paraméterek, kihozatali mutatók, stb. alapján (**Bogenfűst et al.**, 1998),
- a bel- és a külföldi közgazdasági feltételrendszer figyelembevételével (**Erdészné et al.**, 1998),
- a piacra jutás konkrét intézményi és infrastrukturális feltételeinek áttekintésével (**Kartali et al.**, 1998)

Az agrártermékek versenyképességét többoldalú közelítéssel vizsgálták az AKII munkatársai. (**Mészáros-Spitálszky**, 1995).

Az agrárexporttal kapcsolatban négy fő gazdaságpolitikai cél merülhet fel:

- a nagyobb devizatömegre (devizabevételtre),
- a jobb exportgazdaságosságra,
- a nagyobb mérvű foglalkoztatásra,
- a támogatással a versenyképesség javítására irányuló törekvés.

A devizatömeg növelése akkor kerül előtérbe, ha a nagyobb értékű export révén a külkereskedelmi mérleg javítása a fontos. A 90-es években a külső adósságtörlesztés kényszere miatt ez állt előtérben.

Az exportgazdaságosság javítása adott exportárualap mellett rövid távon csak az előző cél, azaz a devizatömeg rovasára valósítható meg. Hosszabb távon - megfelelő termelés - és exportszerkezet-változás révén azonban a két célkitűzés összhangba hozható.

Az export hozzáadottérték-tartalmának növelése révén elérhető, hogy minél több belföldi élömunka értékesüljön az agrárexportban, azaz az agrárexport ilyen módon fokozott mértékben járul hozzá a lakosság foglalkoztatásához.

Gazdaságpolitikai szempontként merülhet fel az exporttermékek támogatottságának vizsgálata, hiszen minél kisebb támogatással versenyképes adott termék, annál kisebb terhet jelent a költségvetés, illetve az adófizetők részére.

A felsorolt részmutatók számításához a nemzetközi gyakorlatban különböző egyezményes tartalmú képleteket használnak, melyek súlyozásával ún. komplex versenyképességi mutatók is képezhetők.

Kartali és munkatársai (1998) vizsgálataik legfontosabb megállapításait az alábbiak szerint összegezik.

Először: a magyar agrárium által az európai piacra szállított termék vonatkozásában a kínálati pozíció a jellemző. Különösen erős konkurencia mutatkozik a gabona, a hús, a bor, az üdítők és minden élvezeti cikk esetében.

Ezzel szemben viszonylag gyenge a konkurencia a kukorica, a méz, a málna piacán.

Másodszor: termékeink zömének (60-70 %-ának) versenyképessége elfogadható, vagy rövid távon azzá tehető. A szakértők ezen véleményüket a termékek minőségére, illetve a versenytársakétól elmaradó előállítási költségeire vonatkoznak.

Felhívták ugyanakkor a figyelmet arra, hogy az előzőekben felsorolt versenyképességbeli előnyöket jelentős mértékben felemésztik a piacrajutással kapcsolatos előnytelen körülmények:

- a piaci kapcsolatokban túlságosan nagy az esetlegesség, azaz alacsony a stabil vevőkör részesedése,
- a termékpályákon túl sok a piaci szereplő, akiknek a tőke- és alkuereje többnyire kicsi,
- szinte minden jelentős vertikumban (gabona-, malom- és sütőiparban, a hús- és baromfiiparban, a növényolajiparban, stb.) alacsony a fogyasztói kiszérelés aránya,
- a termelők, feldolgozók nem rendelkeznek saját vagy általuk ellenőrzött elosztó hálózattal (bizonyos kivételként a tejipar említhető),
- a piacra jutás infrastrukturális feltételei gyakran szegényesek. (pl.: korszerűtlen és elégtelen szállítóképesség, tárolási technológia, laboratóriumok).

Harmadszor: mind a marketingszemlélet, mind pedig annak szervezeti és módszertani téra elmarad a kívánatostól, mely többek között az alábbiakban mutatkozik meg:

- a differenciált relációs politika (pl.: gabona, hús) hiányában,
- a jó minőségi paraméterek (pl.: liszt, gyümölcsle, nyúl stb.) kiaknázatlanok maradnak,
- a termelői márkanevek hiánya (termékeink egyre nagyobb hányada kereskedelmi hálózatok márkaneve alatt kerül piacra),
- alacsony szintű reklámtevékenység.

Negyedszer: néhány termékpálya (pl.: bor, édesipar, szeszipar) esetében a hazai termékek piacrajutási esélyeit a feketegazdaságból, illetve a fekete-kereskedelemből származó termékek konkurenciája, a velük szemben tanúsított erélytelenség rontja.

Az agrártermék állami támogatása, különös tekintettel az exporttámogatásra ma a fejlett piacgazdaságokban többé vagy kevésbé, de bevett gyakorlatnak számít.

Igen szemléletesek a 34. táblázat adatai, melyekből a vizsgált évtizedet illetően két fontos következtetés adódik.

Először: Az EU mezőgazdaságának támogatottsága végig jelentősen meghaladta a hazai agrárszektor támogatottságát.

Másodszer: amíg az EU-ban a támogatottság szintje alig változott, addig a magyarországi adatok igen jelentős csökkenést mutatnak.

Magyarországon a 90-es években hosszú ideig a mezőgazdasági és az élelmiszeripari termékek exporttámogatási rendszere a normatív támogatásokra épült.

34. táblázat

Az agrártámogatások mértékének alakulása az EU-ban és hazánkban, %

Megnevezés	1986-88	1993-95	1994	1995*	1996**
EU	48	49	49	49	43
Magyarország	23	23	29	16	11

* Előzetes adat

** Becsült adat

Forrás: **Alvincz**, 1998:30

Az 1995. január 1-ig érvényes rendszerben az exporttámogatás mértékét %-os formában határozták meg, alapja a külföldi vevő által a szerződés szerint fizetendő vételárnak a számla kiegyenlítésekor érvényes hivatalos MNB-árfolyamon forintra átszámított értéke, illetve forintban történő fizetés esetén annak forintértéke volt.

A magas inflációs ráta, a többé-kevésbé folyamatos forintleértékelési politika miatt a magasabb termékárak automatikusan növelték az exporttámogatások nominál Ft-értékeit is, ami visszaélésekre adott alkalmat.

1995. január 1-től ezért új támogatási rendszert léptettek életbe, melynek főbb jellemzői a következők voltak.

Először: részben megmaradt a korábbi bevételarányos forma, azzal a módosítással, hogy az e körben tartott termékeknél a támogatás alapja a külföldi vevő által a szerződés szerint fizetendő vételárnak USD-re átszámított értéke lett.

Másodszor: a termékek jelentős hányadánál a támogatás alapja a kiszállított mennyiség (csökkentve a visszáru mennyiségével) lett, mértéke pedig a mennyiségi egységre vetített fix összegű egész évre meghirdetett, normatív összeg.

A fenti intézkedések egyrészt az inflációs hatásokat igyekeztek mérsékelni, másrészt a jobb ármunkát akarták kikényszeríteni.

1997-től az exporttámogatások terén lényeges változások kezdtek kibontakozni. Egyrészt nominálértékben is csökkent az ilyen célú költségvetési eszközök értéke, másrészt fokozatosan visszaszorultak a normatív jellegű támogatások és előtérbe került a pályázati rendszer.

Itt ragadjuk meg az alkalmat, hogy röviden kitérjünk a GATT-WTO-egyezmény agrártámogatásokkal kapcsolatos rendelkezéseinek rövid ismertetésére.

Ezt az egyezményt ugyanis mind az EU, mind hazánk aláírta, így mind a belföldi támogatásokra, mind pedig az export és import szabályozásra vonatkozó előírásokat messzemenően figyelembe kell venni.

Az e témával foglalkozó AKII tanulmányok (**Mészáros-Orbánné**, 1994; **Tanka**, 1998) alapján a külgazdasági forgalommal kapcsolatos legfontosabb tudnivalók a következők.

Az agrárimport szabályozása tekintetében a GATT-megállapodás egyrészt megszüntette az összes nem vámjellegű intézkedést (korlátozást), másrészt a korábban alkalmazott import-korlátozásokat át kellett alakítani vámmá.

A korábbi védelem szintjét az ún. vámegyenérték fejezi ki, melynek kiszámítása az 1986-1988 közötti átlagos belföldi és külpiaci ár különbségként került megállapításra.

A ránk háruló legfontosabb kötelezettség, hogy *"...1995 és 2000 között a vámegyenértéket - mint a kiszámított importvédelem szintjét - átlagosan 36 %-kal, de vámsoronként legalább 15 %-kal csökkenteni kell."* (**Tanka**, 1998:13)

Az Egyezmény keretében bizonyos piacrajutási kötelezettséget is vállaltunk egyes kedvezményes importmennyiségek tekintetében, annak függvényében, hogy az 1986-1988 közötti időszakban az adott terméknél a belföldi fogyasztás mekkora hányada származott importból.

Az exporttámogatások vonatkozásában ugyancsak jelentős korlátozásoknak vetettük alá magunkat.

Először: az exporttámogatásokra fordított költségvetési kiadásokat 6 év alatt, 1995 és 2000 között 36 %-kal csökkentjük.

Másodszor: ugyanezen időszak alatt a támogatott export volumenét 21 %-kal mérsékeljük.

Mentes az utóbb említett volumen csökkentési kötelezettség alól a valódi élelmiszersegély formájában megvalósuló export, továbbá a feldolgozott termékek exportja is. Említésre méltó továbbá, hogy csak a támogatott agrártermékekre vonatkozik a volumen csökkentésre irányuló előírás.

Időközben kiderült, hogy az exporttámogatás csökkentésére vállalt kötelezettségeket Magyarország több oknál fogva nem tudja vállalni. A GATT utódszervezetével, a WTO- val lefolytatott nehéz és hosszadalmas tárgyalásokat követően 1997 júliusában 2000-ig haladékot kaptunk ezzel kapcsolatos kötelezettségeinek teljesítésére.

Megjegyzendő, hogy a GATT-WTO-megállapodás 2. melléklete tartalmazza a belföldi támogatási csökkentések alóli hosszú távú mentesség egyes körülhatárolt területeit. (pl.: tudományos kutatás, belföldi élelmiszersegély, szaktanácsadás, környezetvédelem stb.).

7. AZ EURÓPAI UNIÓ (EU) AGRÁRPOLITIKÁJÁNAK FŐBB VONÁSAI

E fejezet keretén belül az EU agrárpolitikájának múltjáról, jelenéről és jövőjéről adunk egy rövid áttekintést.

Ezt megelőzően azonban szükségesnek tartjuk, hogy az EU kialakulását vázlatosan ismertessük.

7.1. Az EU kialakulása

Az európai integráció terén az első lépés az Európai Szén- és Acélközösségről (MONTAN-UNIÓ) szóló szerződés volt, mely 1952 júliusában lépett hatályba.

Az Európai Gazdasági Közösség (European Economic Community, EEC) továbbá az Európai Atomenergia Közösség (EURATOM) létrehozásáról szóló egyezményeket az alapítók Rómában 1957. márciusában írták alá és azok 1958. január 1-vel léptek életbe.

A fenti három közösség fúziójának eredményeképpen 1967. július 1-től létrejött az Európai Közösségek első közös brüsszeli bizottsága.

1993. november 1-től lépett életbe a Maastrichti Szerződés, és ettől fogva az Európai Unió az egész integráció, az Európai Közösség (EK) pedig az Európai Gazdasági Közösség (EGK) hivatalos neve.

A Maastrichtban elfogadott megoldás szerint: *"...az új Unió első pillére az Európai Közösség, a második pillér a kül- és biztonságpolitikai együttműködés, a harmadik pillér az igazság- és belügyi együttműködés lett."* (Kende-Valki, 1996:64)

A "Maastrichti Európai Uniói Szerződés" elnevezésű dokumentumot lényegében két szerződésnek kell tekintenünk. Az ugyanis egyrészt részben módosította az EGK szerződést és annak elnevezését EK szerződésre változtatta, másrészt pedig az eddigi rendszer mellé egy új szerződést is létrehozott "uniós" tartalommal.

Ebből következik, hogy: *" A jelenlegi hatályos helyzetnek megfelelően tehát lényegében négy közösségi szerződésről beszélhetünk: Az Európai Uniói Szerződésről, az Európai Közösségi Szerződésről, az Európai Szén- és Acélközösség Szerződéséről és az EURATOM Szerződésről"*. (Kecskés, 1994:47)

Témánk szempontjából az Európai Közösségi Szerződéssel kapcsolatos változások érdekesek számunkra, ezért a következőkben ezekre összpontosítjuk figyelmünket, hiszen az agrárpolitikai változások itt követhetők nyomon.

A Pénzügyi és Politikai Unió kérdéseivel e helyen nem foglalkozunk.

A fentiekből az is következik, hogy jogi értelemben véve nem az Európai uniónak, hanem az Európai Közösségnek van agrárpolitikája. A fejezet címét azonban ennek ellenére az általános szóhasználatnak megfelelően választottuk meg, és a továbbiakban is az EU agrárpolitikájáról beszélünk.

7.2. A Közös Agrárpolitika (Common Agricultural Policy, CAP) kibontakozása és fejlődése a 80-as évek végéig

Az Európai Közösség Alapító szerződése (Római Szerződés) elsődlegesen nemzetközi gazdasági, kereskedelmi természetű szerződés, mely az európai közös piac megteremtésére irányult, ugyanakkor több szociális jellegű célkitűzést is tartalmazott.

Lényegét tekintve egy keretszerződés, minthogy: "Kitűzött céljait csupán mint széleskörű általános elveket fogalmazza meg, és a Közösség intézményeire, azaz főként a Bizottságra és a Tanácsra bízta, hogy azok - a Parlammal való konzultáció után - a joghézagokat másodlagos jogalkotással, azaz rendeletekkel és irányelvekkel szüntessék meg." (Kecskés, 1994:22)

A Római Szerződés többek között közös agrárpolitika bevezetését is előírta.

A CAP célkitűzéseit a Római Szerződés 39. cikkelye az alábbiak szerint rögzítette (Tracy, 1994:227):

- a mezőgazdaság termelésének növelése a technológiai haladás elősegítésén és a mezőgazdasági termelés racionális fejlődésének biztosításán, valamint a termelési tényezők, köztük különösen a munkaerő optimális kihasználásán keresztül,
- ezáltal egy igazságos megélhetési szint biztosítása a mezőgazdasági népesség számára, méghozzá elsősorban a mezőgazdaságban foglalkoztatott személyek egyéni jövedelmének növelésén keresztül,
- a piac stabilizálása,
- megfelelő színvonalú élelmiszerkínálat biztosítása,
- annak biztosítása, hogy a kínált mennyiség elfogadható áron jusson el a fogyasztókhoz.

1958. júliusában az olaszországi Stresában rakták le a CAP alapjait.

A közös agrárpolitika első szabályozási rendjéről, annak finanszírozásáról 1962-ben született döntés.

1964-ben létrehozták az Európai Orientációs és Garanciális Alapot (angol rövidítése: EAGGF, francia rövidítése: FEOGA).

Ennek Garanciális Részalapja az export szubvencionálást valamint a belső piaci intervenciós támogatásokat - jellemzően ártámogatásokat - szolgálta, míg az orientációs Részalap a szerkezet-átalakítást, kezdetben elsősorban a méretgazdaságosság növelését célozta.

Az 1960-as évek végére az EGK a legtöbb terméke esetében olyan védekező és támogató rendszert épített fel, amely lényegében elszigetelte a világpiactól a belső piacot.

Ezen rendszer fő elemei - a mennyiségi korlátozások és a vámok kiterjedt érvényesítése mellett - az alábbiak voltak:

- az intervenciós árak, amelyeken az intervenciós ügynökségek készek voltak felvásárolni a termékeket, és amelyek ezért a hazai piaci árak minimumai is voltak,
- a küszöbárak, amelyek gyakorlatilag az érvényes minimális importárak,
- a változó lefölözések, melyek az importár szintjét a küszöbár szintjére emelik,
- az exporttámogatások (hivatalosan "visszatérítések"), melyek az exporttermékek árainak az exportpiacok áraira való csökkentését fedezték.

Elsőként 1962-ben a gabonapiaci rendtartás kidolgozására került sor, a három "gabona alapú" piac- a sertés-, a baromfi- és a tojás- esetében a gabonapiaci rendtartással egyidejűleg lépett életbe a szabályozás.

A többi termék közös piaci szervezeteit és szabályozását a későbbi években dolgozták ki.

A legtöbb esetben ezek tartalmazták az "alapmodell" fő vonásait -azaz az importlefölözéseket, az intervenciót és az exporttámogatásokat-, ugyanakkor a termék és a piac jellegétől függő módosításokkal: az EK farmerei elsősorban a határok védelmén és az ártámogatásokon keresztül jutottak előnyökhöz a világpiaci versenytársakkal szemben.

Említést érdemel továbbá, hogy néhány termék - olajosmagvak, az olívaolaj és a durumbúza - esetében az ún. földalapú, azaz közvetlen támogatás került bevezetésre.

A mezőgazdasági termelés a termelékenység növekedése miatt folyamatosan nőtt, s ezt a folyamatot a 80-as évek elejéig az áremelkedések is ösztönözték. (A közös "intézményesített" árak ECU-ben kifejezett értékét ekkor befagyasztották, vagy "nominális" értelemben csökkentették, ami reálértelemben jelentős csökkenést eredményezett). Ugyanezen időszakban az EGK-en belüli élelmiszer-fogyasztás csak viszonylag szerény ütemben növekedett.

A fenti folyamatok eredményeként egyre súlyosabb problémaként jelentkezett mind több terméknel a tartós túltermelés ténye és egyre erőteljesebb kritika érte a CAP-ot.

Az utóbbi teljesen érthető, hiszen a növekvő agrártámogatások költségeit főleg a fogyasztók viselték, akik a világpiacon magasabb árakat kényszerültek fizetni az élelmiszer termékekért.

A "kötségvetési fegyelem" érdekében az EGK (1993. november 1-től EK) költségvetésének plafonja 1999-ben nem haladhatja meg a Közösségi GDP 1,27 %-át, a mezőgazdasági támogatások összegének növekedését pedig 1988-tól kezdődően a GNP EK-n belüli növekedésének 74 %-ára korlátozták.

Az Európai Közösség évi költségvetésének korábban kb. 2/3-ára rúgtak, míg napjainkban mintegy felét teszik ki az agrártámogatások.

Az 1992. évi CAP-reformot megelőző évben a FEOGA közel 40 Mrd ECU-vel gazdálkodott, ezen belül a Garanciális Részalap részaránya meghaladta a 90 %-ot, míg az Orientációs Részalap aránya a 10 %-ot sem érte el.

Az egyes növényi és állati termékek támogatási igényét szemlélteti a 35. táblázat.

35. táblázat

**Egyes főbb termékek, illetve termékcsoporthoz részesedése
a Garanciális Részalapon belül, %**

Növényi termékek:	
- cereáliák	21
-olajok és növényi zsírok (olívaolaj nélkül)	8
- olívaolaj	6
- cukor	6
Állatok és állati termékek:	
- tej és tejtermékek	16
- marha- és borjúhús	11
- juh- és kecskehús	5

Forrás: EC, 1992:T/87

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a növénytermesztés tekintetében elsősorban a cereáliák, míg az állattenyésztés vonatkozásában a szarvasmarha-tenyésztéssel összefüggő kiadások terhelték a Közösség költségvetését.

A CAP-reformot közvetlenül megelőző időszakban az önellátás foka ugyanakkor búzából 136 %-os, cukorból 128 %-os, míg teljesértékű tejporból 270 %-os (!) volt, míg sertés-, marha- és borjúhúsból 4-13 %-kal többet termeltek évente, mint amekkora a belföldi kereslet volt.

A 90-es évek elején az akkori 12 EGK ország polgárai - a különböző lefölözésekből adódó bevételeket kiadást csökkentő tételként figyelembe véve - évente fejenként átlagosan 100 ECU-vel járultak hozzá a közös agrárkiadások támogatásához.

7.3. Az 1992. évi új agrárpolitika

Az Európai Gazdasági Közösség hosszadalmas és többnyire eredménytelen próbálkozásokat követően 1992-ben olyan intézkedéseket hozott, amelyek valódi mérföldkövet jelentettek a CAP történetében. (EC, 1993a)

A reform lényege abban ragadható meg, hogy az ártámogatási politikáról a farmerek közvetlen támogatására helyezi a hangsúlyt, anélkül, hogy az ártámogatást megszüntetné.

A reform három egymást követő gazdasági év során került bevezetésre, a farmerek pedig a csökkenő ártámogatás és más termelést korlátozó intézkedések kompenzációjaként jövedelem kiegészítésben részesülnek.

Az új agrárpolitika alapvető célkitűzései öt pontban foglalhatók össze:

- az agrárpiacon jobb egyensúlyának megteremtése, egyrészt a hatékonyabb termeléskorlátozás, másrészt az intenzívebb keresletnövelés révén,
- az európai mezőgazdaság versenyképességének fokozása mind a belföldi, mind pedig a külső piacon a jelentős árcsökkenések révén,
- az extenzív termelési eljárások előtérbe helyezése a környezet védelme és a mezőgazdasági termékfeleslegek csökkentése érdekében,
- a támogatások bizonyos mértékű átcsoportosítása a gyengébb gazdaságok javára,
- folyamatos foglalkoztatás biztosítása viszonylag jelentős számú farmer számára, ennek érdekében a termelési tényezők, elsősorban a termőföld bizonyos mobilitásának ösztönzése, hogy hatékonyabb termelési struktúra jöjjön létre.

A CAP-reform sokrétű célkitűzéseit egy átfogó, hatékony és konzisztens eszközrendszerrel kívánták megvalósítani.

Az előzetes elképzelések szerint a cereáliák árának 30 %-os árcsökkenése a sertés- és a baromfityényszító farmerek termelési költségeit jelentősen, a szarvasmarha-tenyésztőket kevésbé fogja mérsékelni.

Az alacsonyabb cereáliaárak függvényében a marha- és borjúhúsárak 15 %-os, a vaj árának 5 %-os csökkentését irányozták elő.

Az AKII szakértője, **Tanka** az 1992. évi CAP-reform várható hatását illetően a következőket írja: "A piaci reform (a piaci és a támogatási rendszer) a nagy kultúrák (gabonafélék, olajmagvak, fehérjehordozók) értékesítési feltételeinek gyökeres átalakítására irányul; kisebb mértékű a módosítás a tömegtakarmányokra alapozott állattenyésztésben (vágómarha, vágójuh); valamelyest befolyásolja a tejtermelést; közvetve hat az abrakra alapozott állattenyésztő ágazatokban (vágósertés, vágóbaromfi, tojás); nem változtatja a cukor, a bor, a zöldség-gyümölcsök piaci szabályozását." (Alvincz et al., 1998:22)

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a zöldség- és gyümölcsstermesztés piacsabályozási reformjára valóban csak később, 1996-ban került sor.

A kínálat addiginál hatékonyabb befolyásolásának érdekében, a korábban önkéntesen választható (és megfelelően ellentételezett) földkivonást (set-aside) kötelezővé tették. Ez közelebbről azt jelenti, hogy - kivéve a 92 tonnánál kevesebb gabonát termelőket - azok a farmerek, akik a jövedelem kompenzációban részesülni akarnak, a gabonafélékkel, olaj- és fehérjenövényekkel bevetett területük évente változó hányadát (5-15 %-át) ugaroltatni kényszerülnek.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ugyanezen farmerek ugaroltatási prémiumra jogosultak, sőt, ezeken a területeken lehetőség nyílik olyan nem élelmiszer célú termelésre, mint pl.: megújuló energiaforrások, biomassa termelése, bioüzemanyag és ipari nyersanyagok (pl.: rostonövények, gyógynövények, biológiailag lebontható műanyagok alapanyagai stb.).

Az extenzív módszerek elterjesztése érdekében egyébként a kompenzációs kifizetések nem a tényleges termelési színvonalhoz, hanem a reformot megelőző 3 év átlagához kapcsolódnak.

Az állattenyésztési termékek jövedelem kompenzációját a takarmányterület egy hektárjára jutó ún. "nagyállategység" bizonyos számához kötötték, azzal, hogy 1993 és 1996 között a hektáronkénti 3,5 állategységről 2,0 állategységre csökkent a felső határ.

A piacsabályozási reformhoz 1992-ben ún. kísérő intézkedéseket is csatoltak.

Ezen intézkedések három csoportba sorolhatók.

Először: Új pénzügyi ösztönzők segítik a farmerek azon elhatározását, hogy földjük egészét, vagy annak egy részét erdősítsék.

A mezőgazdasági termőföld erdősítése esetén igénybevehető telepítési támogatás:

- az eukaliptuszfélék esetén 2000 ECU/ha, a fenyőféléknél 3000 ECU/ha, míg a keményfafajoknál 4000 ECU/ha,
- ültetvények ápolási költségeire 5 év időtartamra, az ültetvény jellegétől függően évi 150-500 ECU/ha támogatást lehet igényelni,
- a mezőgazdasági üzemek erdőterületének fejlesztésére (erdősávok létesítése, erdészeti utak feltárása, tűzvédelem stb.) ugyancsak lehet támogatást igénybe venni.

Az erdősítési programok a tagországok országos és/vagy regionális projektjei alapján mennek végbe. A tagországoknak joguk van övezeti erdősítési programokat ajánlani, amelyekben a célok, a javasolt erdősítési módszerek és a telepítendő fafajok választéka egyaránt rögzítve vannak.

Másodszor: az 55 éven felüli farmerek, továbbá alkalmazottaik korábbi nyugdíjba vonulását elősegítő nyugdíjrendszer - önkéntes alapon működve - számos farmer számára bizonyulhat előnyösnek, különösen azokban a tagországokban, ahol a kevésbé életképes birtokok nagy súlyt képviselnek. Ezt az ösztönzőt úgy kell tekinteni, mint a strukturális alkalmazkodás egyik formáját, melynek során a felszabaduló földterületek más meglévő farmok növelésére és így életképességük fokozására használhatók fel, vagy pedig általuk környezet- illetve természetvédelmi célok elégíthetők ki.

Harmadszor: egy ambiciózus agrár-környezetvédelmi program indítására is sor került, melynek során a farmereket kevésbé szennyező és környezetbarátabb termelési eljárásokra igyekeznek ösztönözni, továbbá a tájvédelmi és a természeti erőforrások megóvását szolgáló erőfeszítéseket is honorálni kívánják. (L. a 36. táblázatot)

Az egyes környezetvédelmi programok általában 5 éves időtartamúak (kivéve a környezetvédelmi célú 20 éves területpihentetést), s a programok költségeinek 50-75 %-át vállalja a Közösség.

Az EU által nyújtott maximális agrár-környezetvédelmi célú prémiumok

A vállalt feladat	Specifikáció	Az EU által vállalt évi maximális részfinanszírozás (ECU)
A növénytermesztés extenzifikálása és az organikus termelés	a KAP intézményrendszerébe bevont egynyári növények	181,1/ha
	egyéb egynyári növények és legelők	301,9/ha
	olajfa ültetvények	483/ha
	citrusfélék	1208/ha
	egyéb ültetvények és szőlők	845,3/ha
Az állattenyésztés extenzifikálása		253,6 az állatállomány egy állategységgel való csökkenése esetén
Veszélyeztetett állat-fajták tenyésztése		120,8 tenyésztett állat egységenként
Az elhagyott földek gondozása		301,9/ha
Hosszú távú (20 éves) földkivonás		724,5/ha
Genetikai erózióknak kitett növényfajták termesztése		301,9/ha
Szakképzés		3019/fő

Forrás: Cammarata, 1997:26

7.4. Szerkezetátalakítás és vidékfejlesztés

Amint arra korábban már utaltunk az agrárpolitikai stratégiák elsősorban az ártámogatásokra koncentráltak és kevés figyelmet szenteltek a szerkezetátalakítási programoknak.

Az 1960-as évekig "... a szerkezeti problémák megoldására törekvő intézkedések főként az elaprózott táblákból álló farmgazdaságok tagosítására irányultak." (Tracy, 1994:230)

Az EK közös strukturális politikájának kialakítását jóval a közös piaci szervezet működésének beindulása után kezdeményezték, melynek kezdeti indokát a mezőgazdasági túltermelési válság első jelei szolgáltatták.

1968-ban a Bizottság ki is adta a "Memorandum a mezőgazdaság reformjáról" c. nyilatkozatot, mely **Mansholt**-tervként vált közismertté.

Ebben a dokumentumban világos kifejtést nyert a túltermelés problémája valamint az, hogy alapvető változtatásokra lenne szükség.

A javaslatok között szerepelt az ártámogatások leépítése, "modern termelési egységek" létrehozásának szelektív beruházási támogatásokkal való ösztönzése, kb. 5 millió mezőgazdaságban dolgozó személy korai nyugdíjazás vagy átképzés útján való leépítése, a tejló tehénállomány 3 millió db-bal történő csökkentése.

A terv a társadalmi fogadókészséget illetően megelőzte korát s így élénk és hosszas viták után elutasításra került. Helyette három direktíva került elfogadásra, melyek a mezőgazdasági beruházások, a mezőgazdaságot elhagyók és a továbbképzést igénylők támogatására irányultak, de többszöri kiterjesztésük és módosításuk is csak szerény eredménnyel járt.

Az áttörés 1988-ban következett be, amikor az ún. Strukturális Alapok reformjára, az "integrált megközelítés" előtérbe helyezésére került sor.

Ezek az Alapok a következők voltak: Az Európai Regionális Fejlesztési Alap, az Európai Szociális Alap, a FEOGA "orientációs részalapja".

A reform öt alapelve a következőket tartalmazta (Alvincz et al., 1998:26):

- a) Az öt (később hat) kiemelt célkitűzés meghatározása, az ezen prioritásokra történő összpontosítás.
- b) A programozottság: egyedi támogatások helyett programokhoz kötött, meghatározott futamidejű és keretű támogatások.
- c) Partneri viszony: az érdekeltek közötti folyamatos együttműködés.
- d) Szubszidiaritás (felelősség-megosztás, decentralizáció): ott kell dönteni, ahol az a legcélszerűbb.
- e) Kiegészítő szerep: a közösségi támogatás csupán kiegészíti, de nem helyettesíti az egyéb forrásokat.

A mezőgazdaság szempontjából az 1., az 5/b. és az 5/a. célkitűzések fontosak elsősorban.

1. Célkitűzés: azon régiók fejlesztése és szerkezeti átalakítása, amelyek fejlődése elmaradott. Utóbbinak az a kritériuma, hogy az adott területen az 1 főre jutó GDP az előző 3 évben kevesebb legyen, mint a Közösségre jellemző átlagos érték 75 %-a. Idetartozik Görögország, Portugália és Írország egész területe, Spanyolország nagyobb része, Olaszország déli része, a keletnémet tartományok, Burgeland stb.

Ezekben a régiókban pl.: a Regionális Fejlesztési Alapból a munkahelyteremtést és az általános infrastruktúra-fejlesztést, a FEOGA Orientációs Részalapjából a vidéki infrastruktúra-fejlesztést, helyi kezdeményezéseket támogatják.

A Szociális Alapból nyújtott támogatások általában indirekt formában valósulnak meg.

5/b. célkitűzés: a vidéki területek fejlesztésére irányul azokon a területeken, ahol a gazdasági fejlettség alacsony szintje a jellemző. Az előbbi " fő" kritérium mellett van még három másik kritérium is, melyek közül kettőnek a fennállása szükséges a támogatás elnyeréséhez.

Az említett kritériumok a következők:

- a mezőgazdaságban foglalkoztatottak magas aránya,
- a mezőgazdaságból származó jövedelmek alacsony szintje,
- és az alacsony népsűrűség és/vagy jelentős elnéptelenedési tendencia.

A gyakorlatban minden olyan tagállam, amely nem érintett az 1. célkitűzés alapján, kapott egy 5/b körzetet.

E célkitűzés keretében - szerény pénzügyi keretek mellett - a mezőgazdasági termelés diverzifikálására, a kis- és középvállalkozások valamint a turizmus fejlesztésére, környezetvédelemre és az előzőekhez kapcsolódó szakképzésre vehető igénybe támogatás.

Forrása: az Európai Regionális Fejlesztési Alap, Európai szociális Alap, FEOGA Orientációs Részalap.

5/a. célkitűzés: az előzőektől eltérően ez nem régiók szerinti megközelítés, hanem olyan célkitűzések megvalósítását segítik elő, amelyek a mezőgazdaság szerkezeti alkalmazkodásának a felgyorsítását szolgálják. (A farmokon az értékesítés és a feldolgozás területén történő fejlesztések, kezdő fiatal gazdálkodók támogatása, kedvezőtlen adottságú területek gazdálkodóinak támogatása, stb.) Forrás: FEOGA Orientációs Részalapja.

Megjegyezzük, hogy 1996. évre vonatkozó adatok szerint a Strukturális Alapok felhasználása tekintetében az 1. célkitűzés 67 %-kal az első helyen állt, az 5/b. és a 5/a. célkitűzésekre 5-5 %-nyi támogatási összeg jutott.

A fentiek mellett megemlítjük, hogy a Maastrichti Szerződés keretében létrehoztak egy ún. "Kohéziós Alapot", mely a legalacsonyabb jövedelemszinttel rendelkező országok (Görögország, Írország, Portugália , Spanyolország) gazdasági felzárkóztatását segíti elő. Ebből az Alapból elsősorban a közlekedési infrastruktúra fejlesztésére és környezetvédelmi célokra lehet forráshoz jutni.

Fontos megjegyezni, hogy a szerkezetátalakítási politikák megvalósításánál - szemben a piaci támogatásokkal - a Közösség csak társfinanszírozóként szerepel.

A kösségi hozzájárulás általában nem haladja meg az 50-75 %-ot, kivételt képeznek a "Kohéziós Alapból" folyósított támogatások, ahol a "legelmaradottabb" körzetekben ennek aránya a 80-85 %-ot is elérheti.

Végezetül figyelemre méltó, hogy amíg a 70-es évek közepén a Strukturális Alapok részesedése a közösségi kiadásokon belül a 10 %-ot sem érte el, addig ez az arány a 90-es évek első felében már meghaladta a 30 %-ot és a jövőben várhatóan tovább fog nőni. (**Dorgai et al.**, 1997)

7.5. Várható változások a Közös Agrárpolitikában

Az EU mezőgazdaságának néhány főbb jellemző mutatószámát a 37. táblázat tartalmazza.

A 37. táblázatból egyértelműen kiderül, hogy az agrárgazdaság nemzetgazdasági súlya az EU-tagországokban általában jóval kisebb mint hazánkban, ugyanakkor az egyes országok között lényeges eltérések vannak a különböző mutatószámokat illetően.

A közép-kelet-európai országok teljes jogú integrációja ezt a heterogenitást tovább fogja növelni.

Az EU-nak a közeljövőben két jelentős külső kihívással kell szembenéznie:

- a közeledő nemzetközi kereskedelmi tárgyalásokkal, melyek közül kiemelkedő jelentőségű az 1999. évi WTO-forduló,

- valamint az Unió várható kiterjesztése, melynek során jelenleg 10 társult ország vár a "végső bebocsátásra". (Ezek közül az első körben - remélhetőleg 2002. január 1-vel - a Cseh Köztársaság, Lengyelország és Magyarország kerül majd felvételre).

A fentiek során a mezőgazdasággal összefüggő kérdések jelentős szerepet játszanak, így nem véletlen, hogy az 1998. márciusában közzétett, az EU jövőjével foglalkozó AGENDA 2000 dokumentumban az agrárpolitikai problémák reflektorfénybe kerültek.

(**European Council**, 1997a,b)

37. táblázat

Az EU mezőgazdaságának néhány főbb mutatója a 90-es évek közepén

Ország	Gazdaságok átlagos terü- lete, * ha	Az aktív kere- sőbből való részesedés, ** %	A GDP-ből való részesedés, %	A beruházá- sokból való ré- szesedés, %	Az importból való részesedés, %	Az export- ból való részesedés, %	Élelmiszerekre fordí- tott kiadás a lakossági összfogyasztásban, ** * %
Belgium	17,7	2,7	1,3	1,5	12,9	11,9	17,3
Dánia	37,0	4,4	2,6	3,6	15,8	28,1	20,8
NSZK	28,1	3,3	0,8	1,5	11,5	5,7	15,1
Görögország	4,3	20,4	7,3	3,8	17,9	33,1	36,4
Spanyolország	17,9	9,3	3,0	:	15,6	15,8	20,0
Franciaország	35,1	4,9	2,0	2,6	11,4	14,5	18,3
Írország	26,9	11,1	4,8	8,4	9,8	20,3	35,2
Olaszország	5,9	7,5	2,7	5,8	15,3	7,1	20,2
Luxemburg	42,3	3,7	0,9	1,5	12,9	11,9	18,2
Hollandia	16,8	3,7	2,9	3,5	15,1	22,8	14,8
Ausztria	12,9	7,3	1,1	:	8,2	6,5	19,0
Portugália	8,1	11,5	2,0	2,1	16,5	8,3	30,2
Finnország	14,0	7,7	1,1	3,8	8,6	7,8	23,0
Svédország	36,5	3,0	0,4	1,5	7,9	5,8	19,9
Egyesült Királyság	67,1	2,1	1,0	1,8	11,4	7,3	20,6
15 EU ország együtt	16,4	5,3	1,7	2,9	11,8	8,2	19,7
USA	206,7	2,3	1,8	:	6,8	12,7	11,4
Japán	1,4	6,4	1,6	:	23,9	0,6	19,9

* Mezőgazdaságilag művelt terület

** Mezőgazdaság, erdő- és vadgazdálkodás, halászat

*** Élelmiszerek, italok és dohányárak

Forrás: EC 1997: Basic data T/25

E Dokumentum részletesen elemzi az 1992. évi CAP-reform eredményeit és hibáit, melyek egyenlegét egyértelműen pozitívan értékeli: "*Az 1992-ben megkezdett reform folyamatot folytatni, mélyíteni, adaptálni és véglegesíteni kell.*" (FM, 1998:3)

Az agrárpolitikai reformok továbbvitelét a Közösség mezőgazdaságának belső viszonyai is messzemenően indokolják a fent említett külső kihívások mellett.

Lássuk, hogy az 1992. évi reformok milyen eredményeit és negatívumait emel ki az Európai Bizottság. (FM, 1998)

Az elért eredményekről

A hivatkozott Dokumentum más EU-forrásokkal összhangban a legfőbb eredménynek azt tartja, hogy javult az EU mezőgazdaságának belföldi és külföldi versenyképessége, csökkentek több termékcsoporthoz az intervenciós készletek (pl.: a gabonafélék esetében), és számottevően növekedett az egy főre jutó mezőgazdaságból származó jövedelem.

A pozitívumok közé tartozik továbbá a környezetbarát szemléletmód kiterjedése, a biotermelés és más környezetkímélő termelési eljárások iránti érdeklődés számottevő növekedése.

A negatív jelenségek

A reform során eszközölt árcsökkentések ellenére az unióbeli mezőgazdasági árszint még mindig túlságosan magas, ami magában rejti azt a veszélyt, hogy ismét jelentős termésfeleslegek halmozódnak fel.

A magas árszint mind a nyers, mind pedig a feldolgozott élelmiszertermékek versenyképességét továbbra is veszélyezteti, ami a foglalkoztatásra is kedvezőtlenül hathat.

További kedvezőtlen tapasztalat, hogy - az előzetes tervekkel szöges ellentétben - a támogatások sok esetben olyan régiókra és termelőkre koncentráálódtak, amelyek illetve, akik nem tartoztak a leghátrányosabb helyzetűek közé. Mindez gyakran a társadalmi-gazdasági fejlettség nemkívánatos differenciálódásához vezetett.

A támogatási rendszer sajátosságaiból - pl.: a kötelező ugaroltatásból - adódóan egyes körzetekben és gazdaságokban jelentősen nőtt a termelés intenzitása, mely helyenként súlyos környezetkárosítással, esetenként pedig az állategészségügyi helyzet romlásával járt együtt.

Teljesen értelemszerű, hogy az AGENDA 2000 agrárpolitikai elképzeléseinek kidolgozásánál a fentieket messzemenően figyelembevették.

Mielőtt az utóbbiak ismertetésére kitérnénk, hangsúlyozni kell, hogy a tervezett változtatások egy európai mezőgazdasági modell kialakítását célozzák.

Az Európai Bizottság értelmezése szerint ugyanis: "Az alapvető különbség az európai modell és a főbb versenytársaink között az európai mezőgazdaság többfunkciós szerepéből, azaz a gazdaságban, a környezetvédelemben, a társadalomban, valamint a táj megóvásában játszott szerepéből fakad, és ezért fontos, hogy egész Európában fenntartsuk a mezőgazdasági tevékenységet, és biztosítsuk a gazdálkodók jövedelmét." (FM, 1998:6)

A modell fő elemei az alábbiak:

- a versenyképes, de nem túltámogatott - mezőgazdasági szektor,
- környezetbarát, megfelelő minőségű termékeket előállító termelési módszerek,
- a sokszínű és gazdag hagyományokkal rendelkező mezőgazdaság, melynek nemcsak a végtermék-előállítás a célja, hanem megőrzi és ápolja a vidék képét, a vidéki települések mozgalmas és érdekes életét, valamint megőrzi és megteremti a munkalehetőségeket,
- az egyszerűbb és érthetőbb agrárpolitika, mely világos hatásokat húz a közösen, illetve a tagállamok által meghozandó döntések közé,
- az olyan agrárpolitika, amely a társadalom számára világossá teszi, hogy a gazdálkodók számára nyújtott támogatások összhangban vannak azok szolgáltatásaival.

A javasolt reformok fő irányai

Először: a folyamatos versenyképességet további jelentős árcsökkenésekkel kell biztosítani. Ezek negatív hatását a közvetlen kifizetések eszközével tervezik ellensúlyozni, ez azonban az 1992. évvel szemben degresszív mértékű lenne.

Másodszor: a közvetlen kifizetések egy része a "nemzeti boríték" formájában valósulna meg. A tagállamok jogosultak lennének - meghatározott közösségi kritériumok betartása mellett - ezek szétosztására. Ennek során bizonyos foglalkoztatási szempontok is érvényesíthetők.

Harmadszor: új vidékfejlesztési rendelet kerül kidolgozásra, melynek során a tagállamok prioritásait a korábnál jobban érvényesíthetik. A vidékfejlesztés a CAP

második pillérévé válik, ugyanis a mezőgazdasági kiadások a jövőben jobban szolgálják majd a területfejlesztést és a természetvédelmet.

Negyedszer: az agrár-környezetvédelmi forrásokat megnövelik, egyúttal a tagállamokat kötelezik a környezetvédelmi előírások betartására, a mulasztások szankcionálására, beleértve a direkt kifizetések szankcionálását illetve megvonását is.

Az egyes termékcsoporthoz vonatkozó konkrét elképzelések

A piacsabályozással összefüggő új rendelkezések a korábbiakhoz hasonlóan elsősorban a szántóföldi növénytermesztést, a marha- és borjúhús termelést, továbbá a tejtermékeket érinti.

Szántóföldi növények

A gabonafélék intervenciós árát 2000-ben, egy lépésben 20 %-kal javasolják csökkenteni, miközben a közvetlen kifizetéseket 54 ECU/t-ról 66 ECU/t-ra emelik.

Az olajnövények és az olajlen esetében a kifizetéseket szintén az említett szintre emelik.

A fehérjenövények az egyéb szántóföldi növényekhez viszonyított nyereségességük biztosítása érdekében ugyancsak emelt szintű közvetlen támogatást kapnak.

A kötelező területpihentetés (set-aside) megmarad, de szokásos mértéke "0" lesz.

Az önkéntes területpihentetés továbbra is megengedett lesz, s az elképzelések szerint a Közösség szántójának minimum 10 %-ára lenne célszerű kiterjeszteni.

Utóbbinak mértéke a Tagállamok döntésétől függne, s a hektáronkénti kompenzáció - 5 éven keresztül - megegyezik majd a szántóföldi növények után járó közvetlen kifizetések összegével.

Az elképzelések szerint mind a területpihentetés évi mértéke, mind pedig a térítés összege a piaci viszonyok függvényében változna.

Megjegyzendő, hogy a silógabonákra is vonatkozik továbbra is a közvetlen kifizetések rendszere, ami jelentős megtakarításokat fog eredményezni a tej- és marhahústermelőknek.

Végül egyértelműen megfogalmazást nyert, hogy a kistermelők továbbra is mentesülnek a kötelező területpihentetés alól, amennyiben az adott évben annak mértéke a "0" -tól eltérő lesz.

A szarvasmarha-tenyésztéssel kapcsolatos új elképzelések

E területen is számos változtatás lett előirányozva, mind a hústermelés, mind pedig a tejtermékek vonatkozásában.

Marha- és borjúhús szektor

Az új szabályozási javaslat az intervenciót -a sertéshús esetében már alkalmazott - magántárolási rendszerrel kívánja felváltani, miközben a tényleges piactámogatási szint 2.730 ECU/t-ról 3 év alatti (2000-2002) 30 %-os csökkentésével számol.

Az érintett termelők életszínvonalának megóvása érdekében a hímváru szarvasmarhák és a borjas tehének után járó közvetlen támogatások összegét növelik. Az üszők - meghatározott százalékban - jogosultak lesznek a borjas tehén prémiumra.

Az eddigtől eltérően a tejelő tehének után is igényelhető majd a prémium.

Az állatok számát, mely mellett az említett prémiumok igénybe vehetők, a takarmánytermő terület 1 hektárjára vetítve 2 nagyállat egységben (n.á.e.) maximálják.

Azok a termelők, akik az állománysűrűséget hektáronként 1,4 n.á.e. alá szorítják és extenzív termelési módszereket alkalmaznak (pl.: legeltetés állattartás), külön prémiumban részesülhetnek.

A tejtermékek

A belső piaci szabályozás továbbra is a vaj és a sovány tejpor intervencióján és közraktározásán, ezenfelül a magántárolásért járó támogatáson és bizonyos marketing intézkedéseken alapul.

A tejszektorban a versenyképességet a vaj és a sovány tejpor intervenciók árának négy lépésben történő, 15 %-os csökkentésével javasolják elősegíteni.

Heves viták után úgy döntöttek, hogy a tejkvóta mennyiségét 2 %-kal növelni fogják. A kiegészítő kvóta szétosztásánál a fiatal, kezdő farmereket és a hegyvidéken gazdálkodókat előnyben kívánják részesíteni.

Az AGENDA 2000-ben megerősítésre kerültek a zöldség- és gyümölcsstermelés terén 1996-ban elfogadott reformintézkedések. Utóbbiak a termelőszervezetek

versenyképességének növelésére, a szerkezeti változtatásokra és a környezetvédelmi szempontok előtérbe helyezésére irányulnak.

A dohány és az olívaolaj esetében, az ártámogatásról a közvetlen kifizetések felé történő elmozdulást szorgalmazó nézetek láttak napvilágot.

A közeljövőben sor kerül a borpiac újraszabályozására is.

A struktúrapolitika megújítása

Az AGENDA 2000 egy új vidékfejlesztési rendelet megalkotását irányozza elő.

A vidékfejlesztési intézkedések két csoportba sorolhatók.

Először: az 1992. évi ún. kísérő intézkedések (agrár-környezetvédelem, erdősítés, korai nyugdíjazás), kiegészítve a kedvezőtlen adottságú területekre vonatkozó szabályozással.

Másodszor: a modernizációt és a diverzifikációt szolgáló intézkedések (mezőgazdasági üzemekkel kapcsolatos beruházások, fiatal farmerek pályakezdése, képzés, a feldolgozó kapacitás növelését és a marketing tevékenység erősítését célzó támogatások, többlettámogatás az erdőgazdálkodás fejlesztésére, illetve a mezőgazdaság alkalmazkodó képességének növelésére és szerkezeti átalakítására a vidékfejlesztéssel összhangban).

Tekintettel a vidékfejlesztési politika átszervezésére, a FEOGA-ra vonatkozó új finanszírozási rendelet váltja fel a Közös Agrárpolitika finanszírozásáról szóló 729/70/EGK rendeletet.

A vidékfejlesztési intézkedéseket a jövőben a FEOGA Garancia Részalapjából vagy az Orientációs Részalapjából fogják finanszírozni.

A fentiekben a vidékfejlesztési intézkedések első csoportjába soroltakat horizontálisan, a Közösség valamennyi régiójában alkalmazni fogják. Az EU ezeket az intézkedéseket a FEOGA Garancia Részalapjából fogja társ-finanszírozni.

A második csoportba sorolt, modernizációt és diverzifikációt célzó intézkedéseket régióként eltérő módon kezelik.

A Strukturális Alapok 1. célkitűzése alá tartozó régiók esetében a finanszírozás forrása a FEOGA Orientációs Részalapja, míg a 2. célkitűzés alá tartozó, illetve bármely más régió esetében ezeket az intézkedéseket a FEOGA Garancia Részalapjából támogatják.

7.6. Főbb mezőgazdasági termékeink várható versenyképessége az Európai Unióban

Az AKII munkatársai **Udovecz Gábor** (1997) vezetésével vizsgálatokat végeztek arra vonatkozóan, hogy miképpen alakulna ágazataink jövedelmezősége, ha már 1998-ban EU-tagok lennénk?

Az alábbi előfeltételekkel éltek:

- 1998-ban az EU tagjai leszünk, de közvetlen jövedelem-kompenzációban még nem részesülünk,
- az EU-országok és hazánk között nem lesz vám, s kölcsönösen megszűnik az export támogatása,
- mind az input, mind pedig az output árakban viszonylag gyors felzárkózás indul meg,
- az előállított termékek a dinamikusan növekvő árakon is piacra lelnek,
- a jelenlegi ráfordítások, hozamok, minőségi és más, a hatékonyságot jellemző paraméterek érdemben (1 év alatt !) nem javulnak,
- 1998-ban a középtávú gazdaságpolitikai program főbb makrogazdasági mutatói (infláció, árfolyam, bérnövekedés stb.) érvényesülnek.

Az elemzések az előnyeink és hátrányaink figyelembevételének egyenlegeként azt mutatták, hogy: *"...egy 1998. évi eszmei csatlakozás estén főbb ágazataink jövedelempozíciója összességében jelentősen javulna..."* (Udovecz, 1997:2)

Az egyes ágazatok tekintetében azonban meglehetősen változatos a kép.

A szántóföldi növénytermesztés versenyképessége várhatóan jó lesz, különösen a kukoricatermelés kilátásai kedvezőek.

Az ipari növények (napraforgó, repce, cukorrépa) jövedelmi helyzete is feltehetően javulni fog.

A burgonyatermelésben sok szakmai hiányosság terheli a versenyképességet, hazai piacmegtartási esélye az itthoni élelmiszeriparon múlik.

A kertészeti ágazatok versenyképessége a reálhatékonysági problémák (alacsony és ingadozó hozamok, alacsony műszaki színvonal stb.) ellenére jelentősen javulhat, jobb szervezethez és marketingmunkát feltételezve.

Az állattenyésztés területén jóval bonyolultabb és ellentmondásosabb a kép: - *"...ahol alapvető adottságaink jók (szemes takarmány termelés) és a piaci verseny, s az EU-szabályozás is viszonylag kedvező, ott a hatékonyság elmarad a versenytársainkétól, emiatt pedig riasztó a várható közgazdasági versenyhelyzetünk,*

- ahol viszont adottságaink viszonylag kedvezőtlenek (tömeg-takarmányok, legelők), a piaci verseny is öldöklőbb, az EU-szabályozás is szigorúbb (kvóták), ott a csatlakozás utáni közgazdasági feltételrendszer ígéretesen jónak mutatkozik." (Udovecz, 1997:3)

A fentiek alapján a szarvasmarha és a juhágazat esélyei kedvezőnek, míg a vágósertés, a vágócsirke és a tojástermelés kilátásai borúsak tűnnek.

A fentiek nem tekinthetők prognózisnak, az AKII évről-évre el akarja végezni a vizsgálatokat.

Az EU agrárpolitikai eszközrendszerének változásait nincs módunkban befolyásolni.

Arra azonban van lehetőségünk, hogy a teljes jogú integrációt megelőző néhány év alatt felmérjük gyenge pontjainkat és megtegyük a szükséges intézkedéseket.

Stratégiai fontosságú, hogy a hatékonyság javulása haladja meg az árak és a bérek várható növekedési ütemét.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Könyvek, cikkek, tanulmányok

AKII (1997): Változások az élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatok világában. Agrárgazdasági tanulmányok, 1997. 4. sz. AKII, Budapest

Alvincz József (1994): Az élelmiszer-gazdaság privatizációja, különös tekintettel a külföldi tőke bevonására. (Kandidátusi értekezés tézisei), Budapest

Alvincz József (1996): Az élelmiszeripar főbb jellemzői az 1990-es években Magyarországon. Gazdálkodás, XL. évf. 4. sz. 55-67.o.

Alvincz József (1997): Az élelmiszeripari vállalatok működési feltételei az átalakulás éveiben. In: Változások az élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatok világában. Agrárgazdasági tanulmányok. 4. sz. AKII, Budapest, 5-105. o.

Alvincz József et al.(1998): Az agrártámogatási rendszer EU és GATT-konform továbbfejlesztése (az AGENDA 2000). Agrárgazdasági tanulmányok 2. sz. AKII, Budapest

Alvincz József-Szűcs István (1998): Az élelmiszer-gazdaság szerkezete és ágazati kapcsolatai. (Sokszorosított vitaanyag). AKII, Budapest

AMC (1997): A magyar háztartások élelmiszer-fogyasztási és-vásárlási szokásai, és a magyar élelmiszer-kereskedelem beszerzési politikája. Budapest

Ángyán József (1998): Mezőgazdaság, vidékfejlesztés és természetvédelem tématerület (Programvázlat és részletes tématerv) In: EU-csatlakozás környezeti szempontú vizsgálata kutatási program (Programvezető: Kerekes Sándor) MTA Nemzeti Stratégiák, Budapest-Gödöllő

Bai Attila (1998): A mezőgazdasági és élelmiszeripari melléktermékek energetikai hasznosításának gazdasági összefüggései [Doktori (Ph.D.) értekezés]. DATE, Debrecen

Bajánházy L.-Kerek Z.-Pintér J. (1991): A közgazdasági szabályozók 1991. évi változásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Balogh Ádám-Harza Lajos (1998): A vagyon-, a tulajdon-, és a tőkeviszonyok változásai a mezőgazdaságban. Agrárgazdasági tanulmányok, 5.sz. AKII, Budapest

Bakos István-Bálint András (1997): A kisgazdaságok szerepének megítélése. Gazdálkodás, XLI. évf. 5. sz. 45-50.o.

Bánfi Tamás-Hagelmayer István (é.n.): Árszínvonal-emelkedés–infláció. Pénzügytan I/6. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

Benet Iván (1979): Mezőgazdaság, élelmiszer-gazdaság, agráripari komplexum. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Benet Iván (1993): A japán mezőgazdaság és piacgazdaság. Georgikon Kiskönyvtár 2., Budapest-Keszthely-Okayama

Benet Iván (1997a): Az új magyar agrárpolitika előzményei és jellemzői I. Statisztikai Szemle, 75. évf. 3.sz. 210-219. o.

Benet Iván (1997b): Az új magyar agrárpolitika előzményei és jellemzői II. Statisztikai Szemle, 75. évf. 4. sz. 311-325. o.

Berend T. Iván (1983): Gazdasági útkeresés 1956-1965. Magvető Könyvkiadó, Budapest

Bethlendi László (1979): Iparosodás és hatékonyság a mezőgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Bogenfürst Ferenc et al. (1998): A főbb mezőgazdasági termékek természetes versenyképessége nemzetközi összehasonlításban. Európai Tükör. Műhelytanulmányok. 34. sz., Budapest

Bogyó Tibor (szerk., 1996): Agrárátalakulás, stabilizáció, modernizáció. MTA Agrárközgazdasági Bizottság, Budapest

Borszéki Éva (1995): Az agrárhitel rendszer. Gazdálkodás, XXXIX. évf. 3. sz. 33-34.o.

Brüll Mária (é.n.): Nemzetközi pénzügyi intézmények. In: Pénzügytan I/5. (Szerk.: Bánfi T. és Sulyok - Pap M.) Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 101-122. o.

Burgerné Gimes Anna (1979): Az élelmiszer-termelés gazdaságtana I. és II. bővített kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Burgerné, Gimes Anna (1992): A világ mezőgazdaság (Gazdaságföldrajzi áttekintés). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Burgerné Gimes Anna (1996): Földjáradék-földtőke-földértékelés-földpiac. AKII, Budapest

Burgerné Gimes Anna (1998a): Földhasználati és földbirtok-politika az Európai Unió országaiban. I. Statisztikai Szemle, 76. évf. 4-5. sz. 375-389. o.

Burgerné Gimes Anna (1998b): Földhasználati és földbirtok - politika az Európai Unió országaiban II. Statisztikai Szemle, 76. évf. 6. sz. 481-495. o.

Cammarata, Alberto et al. (1997): Agriculture and Environment, CAP Working Notes (Special issue): European Commission, Brussels

Czettler Jenő (1935): Az agrárpolitika tudományos alapjai. Magyar Gazdák Szemléje, XL. évf. 6. sz. 249-258. o. Megjelent in: Czettler Jenő: Mezőgazdaság és szociális kérdés. Századvég Kiadó-Akadémiai Kiadó - "A Jászságért alapítvány - Püski Kiadó, Budapest, 1995

Csanádi Mária-Páczai Erzsébet (1998): Környezetvédelem a privatizáció közegében. Közgazdasági Szemle, XLV. évf. január 51-68. o.

Csáki Csaba (1998): Közép-Kelet-Európa és a volt Szovjetunió agrárgazdasága a kilencvenes évek második felében. Közgazdasági Szemle, 1988. március 203-222. o.

Csendes Béla (szerk., 1989): Új agrárpolitika. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest

Csendes Béla et al. (1989a): Agrárreform I. kötet (Tulajdonreform az agrárgazdaságban). AKI, Budapest

Csendes Béla et al. (1989b): Agrárreform II. kötet (Beilleszkedés a piacgazdaságba). AKI, Budapest

Csete László et al. (1986): Növekedés és hatékonyság a mezőgazdaságban (Sokszorosított vitaanyag).

Csete László et al. (1992): Az egyéni magángazdaságok szerepe és esélyei Magyarországon (A kompolti tanácskozás anyagai). GATE-MTA-Gazdálkodás, Kompolt

Csete László (1995): A magyarországi állami gazdaságok privatizálása és átalakítása. Gazdálkodás, XXXIX. évf. 5. sz. 20-35.o.

Csete L.-Horn P.-Papócsi L. (1996): Integráció az agrárgazdaságban. Gazdálkodás, 1996. XL. évf. 5. sz. 1-7.o.

Csizmadia Ernő (1973): Bevezetés az élelmiszer-gazdaságban. Akadémiai Kiadó, Budapest

Dávid Csaba (1997): A mezőgazdasági érdekérvényesítés korszerűsítésének néhány kérdése. Európai Tükör, december, 35-42. o.

Dimény Imre-Glockner Lajos (1997): A magyar mezőgazdaság, a gépesítés és a gépüzemeltetés helyzete az 1970-1980-as években és napjainkban. Gazdálkodás, XLI. évf. 5. sz. 1-8.o.

Dorgai László et al. (1997): Az Európai Unió regionális politikája és hatása az új tagországokra. Agrárgazdasági tanulmányok. 1. sz. AKII, Budapest

Dorgai L.-Hinora F.-Tassy S. (1988): Területfejlesztés-vidékfejlesztés. Agrárgazdasági tanulmányok. 9. sz. AKII, Budapest

Donáth Ferenc (1977): Reform és forradalom. Akadémiai Kiadó, Budapest

Enyedi György-Tamási Péter (szerk., 1996): Az átalakuló magyar mezőgazdaság. INFO-Társadalomtudomány. 36. sz., MTA

Enyedi György-Tamási Péter (szerk., 1997): A földkérdésről. INFO-Társadalomtudomány 41. sz., MTA

Erdész Ferencné et al. (1998): Főbb mezőgazdasági termékeink gazdasági versenyképessége, előnyök, hátrányok. Európai Tükör. Műhelytanulmányok. 35 sz., Budapest

Farkasné Fekete Mária (1998): Erőforrás -felhasználás és az agrárpolitika összefüggése [Doktori (Ph.D.) értekezés] GATE, Gödöllő

Fatérné Hajduk Gabriella (1997): A mezőgazdaság pénzügyi szabályozásának főbb összefüggései. (Kandidátusi értekezés tézisei). GATE, Gödöllő

Fehér A.-Dorgai L.-Szepesy E. (1994): Vállalkozó gazda. Regiocon Kft., Miskolc

Fehér Alajos (1998): Mezőgazdaság és vidékfejlesztés. Gazdálkodás, XLII. évf. 1. sz. 72-79.o.

Fehér István (1998): Az agrárágazatok felkészítése az EU csatlakozásra. Gazdálkodás, XLII. évf. 4. sz. 1-10. o.

Fekete Imre (szerk., 1990): Agrárgazdasági irányzatok 1990. AGROINFORM

Fekete Pál-Palkovics Miklós (1996): Az EU és az agrárium: elboronált konfliktusok. Figyelő, XL. évf. 10. sz. 24-25.o.

Fertő Imre (1996): A mezőgazdaság a piacgazdaságban. Közgazdasági Szemle, XLIII. évf. 2. sz. 114-127. o.

Fertő Imre (1997a): Beilleszthető-e a magyar mezőgazdaság az Európai Unió agrárrendszerébe? Európa Fórum, 4. sz. 65-77. o.

Fertő Imre (1997b): Az Európai Unió mezőgazdasági struktúrája. Közgazdasági Szemle, XLIV. évf. 9. sz. 47-58. o.

Fertő Imre (1998a): Az agrárpolitika politikai gazdaságtana I. Közgazdasági Szemle, XLV. évf. március 223-246. o.

Fertő Imre (1998b): Az agrárpolitika politikai gazdaságtana II. Közgazdasági Szemle, XLV. évf. április 297-316. o.

Fertő Imre (1998c): Az agrárpolitika politikai gazdaságtana III. Közgazdasági Szemle, XLV.évf. május 424-436. o.

Gergely István (1998): Tízéves az adóreform. Közgazdasági Szemle, XLV. évf. április, 333-351. o.

Gergely Sándor (1996a): A szövetkezeti bankhálózatok integrációja. Szövetkezés, XVII. évf. 1-2. sz. 48-70. o.

Gergely Sándor (1996b): Bankszövetkezetek az agrárfinanszírozásban. In: Összefoglaló az MTA Agrárközgazdasági Bizottsága Szövetkezetelméleti Albizottságának alakuló üléséről. Szövetkezés, XVII. évf. 1-2. sz. 110-114. o.

Greenshields, B.-Bellamy, M. (eds., 1998): Government Intervention in Agriculture. (Cause and effect). I.A.A.E., Dartmouth Publishing Company Limited

Grossman, M.R.-Brussaard, W. (eds., 1994): Agrarian Land Law in the Western World. C.A.B. International

Guba Mária-Ráki Zoltán (1996): Szerkezetváltozási tendenciák főbb jellemzői az 1990-es évek mezőgazdasági termelésében. AKII, Budapest

Győri Dániel: (1984): A talaj termékenysége. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest

Hajdú Istvánné (1994): Adalékok a magyar élelmiszeripar versenyképességének értékeléséhez és fejlesztéséhez. (Kandidátusi értekezés tézisei), Budapest

Hajdú I.-né-Lakner Z.-Eszéki E. (1995): A komparatív előnyök és a versenyképesség néhány összefüggése a magyar élelmiszeriparban. Gazdálkodás, XXXIX. évf. 5. sz. 5-19. o.

Halmai Péter (szerk.,1995): Az Európai Unió agrárrendszere. Mezőgazda Kiadó, Budapest

Hamar Judit (1998): A feldolgozóipar szerkezeti változásai és az import-igényesség alakulása. Külgazdaság, 4. sz. 4-20 . o.

Harza Lajos (szerk., 1995): A mezőgazdasági és az élelmiszeripari exporttámogatási rendszer korszerűsítési lehetőségeiről. AKII, Budapest

Herich György (1990): A szocialista agrárfejlődés jellemzői és napjaink alkalmazkodási problémái. (Kandidátusi értekezés)., Pécs

Horváth Imre (1993): A környezetbarát mezőgazdasági termelés tennivalói és esélyei. AKII, Budapest

Juhász Pál-Mohácsi Kálmán (1996): Az agrárium gazdasági és társadalmi folyamatai 1995-ben. Közgazdasági Szemle, XLIII. évf. július-augusztus 726-736. o.

Ihrig Károly (1937): A szövetkezetek a közgazdaságban. A szerző magánkiadása, Budapest

Ihrig Károly (1941): Agrárgazdaságtan. Budapest, Gergely R. könyvkereskedése

Kalmár Sándor (1996): A mezőgazdasági szövetkezetek érdekelttségi rendszerének változása. Gazdálkodás, XL. évf. 4. sz. 42-49.o.

Kapronczai I.-Tomka J.-Udovecz G. (1992): A mezőgazdaság 1991. évi pénzügyi eredményei. AKII, Budapest

Kapronczai István-Udovecz Gábor (1997): Mezőgazdasági beruházások és agrárpolitika. Gazdálkodás, XLI. évf. 5. sz. 9-24.o.

Kapronczai István (1997): Piaci információs rendszerek. Gazdálkodás, XLI. évf. 6. sz. 23-32.o.

Karalyos Zsolt (1998): A mezőgazdasági szövetkezetek vezetésének helyzete. Gazdálkodás, XLII. évf. 2. sz. 49-51. o.

Kartali János (1993): A kelet-európai térséggel folytatott agrárkereskedelmünk változásai, különös tekintettel a közvetítő kereskedelemre. AKII, Budapest

Kartali János et al. (1995b): Az élelmiszer-gazdaság külkereskedelmi forgalmának elemzése. AKII, Budapest

Kartali János et al. (1998): Élelmiszer-gazdasági termékeink várható versenyképessége a kibővült európai piacon. Európai Tükör. Műhelytanulmányok. 36. sz., Budapest

Kecskés László (1994): Az Európai Közösség intézményi alapjainak kialakítása és fejlődése. JPTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs

Kelemen Zoltán (1998): Állami agrártársaságok (Hungarikum) HVG, 14. sz. 122-129. o.

Keller Sándor (1996): Magyarország EU-csatlakozásának stratégiai kérdései. Gazdálkodás, XL. évf. 3. sz. 32-43.o.

Kende Tamás (szerk. 1995): Európai közjog és politika. Osiris-Századvég Kiadó, Budapest

Kende Tamás-Valki László (1996): Az Európai Unió fontosabb intézményei. Európai Tükör, október 64-78.o.

Kerekes Sándor-Kiss Károly (1998):EU-csatlakozásunk környezeti szempontú vizsgálata (Kutatási beszámoló és összegzés - 1997), BKE Környezetgazdaságtani és technológiai tanszék, Budapest

Kengyel Ákos (1998): Regionális támogatások és a kohézió korlátai az Európai Unióban. Közgazdasági Szemle, XLV. évf. május 437-455. o.

KÉKI (1996): Világélelmészeti csúcstalálkozó - Országjelentés: Magyarország, Budapest

Kissné Bársony Erzsébet (1998): A keletnémet mezőgazdaság átalakulásának főbb tapasztalatai. Agrárgazdasági tanulmányok. 4. sz. AKII, Budapest

Kiss Judit (1997): A magyar agrárfejlesztés és az uniós források. Európai Tükör, április, 36-41. o.

Kiss Judit (1998): Versenytársak vagy szövetségesek ? Gazdálkodás, XLII. évf. 1. sz. 1-14. o.

Kiss Károly (1993): A vízgazdálkodás gazdasági alapjai a mezőgazdasági termelésben. (Akadémiai doktori értekezés), Gödöllő

Kóbor Kálmán (1988): A húsipar fejlődése és jövedelem termelésének sajátosságai Magyarországon. (Kandidátusi értekezés tézisei), Budapest

Kovács F.- Láng I.-Stefanovits P. (1989): Az intenzív mezőgazdaság és a környezetgazdálkodás. Magyar Állatorvosok lapja, 8. sz. 453-456. o.

Kovács G.- Dobolyi E.-Keszthelyi Sz. (szerk., 1998): A teszüzemi hálózatban résztvevő üzemek gazdálkodásának 1997. évi eredményei. Agrárgazdasági információk, AKII, Budapest

Kovács Teréz (szerk. 1995): A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. (III. Falukonferencia), MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs

Kozma András-Bács Zoltán (1996): A közraktározás jelentősége a mezőgazdaság finanszírozásában és a jövedelem fokozásában. Gazdálkodás, XL. évf. 4. sz. 50-54.o.

Kulcsár László-Kozári József (1998): A vidékfejlesztés új stratégiája Magyarországon. Gazdálkodás, XLII. évf. 4. sz. 11-21. o.

Kürthy Gyöngyi (1997): A bioélelmiszerek fogyasztása Magyarországon [Doktori (Ph.D.) értekezés] GATE, Gödöllő

Laczkó István (1998): A földhasználatról. Gazdálkodás, XLII. évf. 2. sz. 19-28. o.

Laczó Ferenc (1996): Mezőgazdasági munkaszövetkezetek formaváltozatai. In: Összefoglaló az MTA Agrárközgazdasági Bizottsága Szövetkezetelméleti Albizottságának alakuló üléséről. Szövetkezés, XVII. évf. 1-2. sz. 104-110. o.

Lakatos Dénes-Halasiné Győri Livia (1995): Adattár a III. évfolyam Agrárgazdaságtan gyakorlataihoz. DATE, Debrecen

Lakatos Dénes (1996): 1996. évi Agrárgazdaságtan előadások röviden (Sokszorosított anyag)

Lakner Zoltán (1996): Élelmiszeripari gazdaságtan I. (Egyetemi jegyzet), KÉE Élelmiszeripari Kar, Budapest

Lakner Zoltán -Kocsondi József (1997): A mezőgazdasági kis- és középvállalkozások helyzete, szerepe, lehetőségei és korlátai a magyar gazdasági- társadalmi modernizációban. MVA Kutatási Füzetek 12., Budapest

Lakner Zoltán (1997): Élelmiszer-gazdaság és modernizáció. Statisztikai Szemle, 75. évf. 11.sz. 922-940.o.

Láng István-Csete László (szerk., 1992): Az alkalmazkodó mezőgazdaság. Agricola Kiadó és Kereskedelmi Kft., Budapest

Láng István (1995a): A fenntartható fejlődés és a magyar agrárgazdaság. XXXVII. Georgikon Napok, Keszthely, 1995. szeptember 14.

Láng István (1995b): Gondolatok a magyar agrárgazdaság jövőképeinek tudományos megalapozásáról. MTA, Budapest

Láng István et al. (1995): Az agrárgazdaság fenntartható fejlődésének tudományos megalapozása "AGRO-21" Füzetek 12. sz.

LEI-DLO (1997): Agricultural Economic Report 1997 of the Netherlands (Summary) Agricultural Economics Research Institute (LEI-DLO), The Hague

Ligeti Sándor (é.n.): Bankrendszerek és bankműveletek. Pénzügytan I/2. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

Longworth, J.W. (ed., 1989): China's Rural Development Miracle, I.A.A.E., University of Queensland Press

Lökös László (szerk., 1984): Agrárgazdaságtan. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest

Lökös László (1993): A fejlett országok mezőgazdaságának fél évszázados útja és nemzetközi hatása a II. világháború után. MŰSZI Szaktan Kft., Budapest

Lökös László (1994): A rendszerváltáshoz vezető út a magyar élelmiszer-gazdaságban. (Kandidátusi értekezés tézisei). GATE, Gödöllő

Lökös László (1996): Gazdaságtörténet. GATE GTK, Agrárgazdaságtani Tanszék, Gödöllő

Magyary István (1994): Az eszközállomány és annak használhatósága átalakuló mezőgazdaságunkban (Kandidátusi értekezés tézisei). Gyöngyös.

Matolesy György (1998): Magyarország eladósítása. In: Janus-arcú rendszerváltozás (Szerk.: Schmidt Mária-Tóth Gy. László). Kairosz Kiadó, Martonvásár, 197-225. o.

Máhr András-Magyar György (1998): A mezőgazdaság 1997. évi helyzete, az 1988. évi determinációk. Gazdálkodás, XLII. évf. 3. sz. 1-16. o.

Máhrné Kazareczky Éva (1989): A támogatások rendszere. In: Mészáros Gyula: A mezőgazdasági termelés megújuló ár-, adó- és támogatási rendszere. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 76-81. o.

Márton János (1977). Az integrálódó mezőgazdaság. Mezőgazdasági Könyvkiadó

Mellár Tamás (1998): Gazdaságpolitikai koncepciók és politikai erőterek. In: Janus-arcú rendszerváltozás (Szerk.: Schmidt Mária és Tóth Gy. László). Kairosz Kiadó, Martonvásár, 226-247. o.

Mészáros Gyula (1989): A mezőgazdasági termelés megújuló ár-, adó- és támogatási rendszere. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest

Mészáros Sándor -Orbánné Nagy Mária (1994): A GATT-Egyezmény következményei a magyar agrártámogatási rendszerre. AKII, Budapest

Mészáros Sándor-Spitálszky Márta (1995). Az agrártermékek versenyképességének többoldalú vizsgálata. In: A mezőgazdasági és az élelmiszeripari exporttámogatási rendszer korszerűsítési lehetőségeiről (Szerk.: Harza Lajos) AKII, Budapest

Módos Gyula (1996): A döntéshozatal mechanizmusa és a versenyképesség a szövetkezetekben. Szövetkezés, XVII. évf. 1-2. sz. 71-85.o.

Mohácsi Kálmán (1998): A magyarországi élelmiszer-forgalmazás – a szövetkezeti kereskedelem (az áfészek) lehetőségei. Közgazdasági Szemle, XLV. évf. május 494-506. o.

MTA (1995): A Magyar Tudományos Akadémia ajánlásai az agrárgazdaság fejlesztésére, Budapest

MTA (1997): A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai. In: Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián (szerk.: Glatz Ferenc) II. Az agrárium helyzete és jövője., Budapest

MTA (1998): Az agrártermelés tudományos megalapozása. In: Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai Kutatások a Magyar Tudományos Akadémián (szerk.: Glatz Ferenc) II. Az agrárium helyzete és jövője., Budapest

Nagy Lajos (1995): Földtulajdon, földbérlés. Gazdálkodás, XXXIX. évf. 2. sz. 7-17.o.

Novák Tamás (1997): A földtulajdon kérdése néhány közép-európai országban. In: A földkérdésről. INFO- Társadalomtudomány. 41. sz. 23-28. o.

Németi László (1981): Magyarország élelmiszer-gazdasága a hetvenes években. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest

Németi László (1991): A magyar élelmiszer-termelés és a piacgazdaság. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest

OECD és World Bank (1994): Közép- és Kelet-Európai Intézkedési Terv (Magyar változat)

Palánkai Tibor (1996): Az európai integráció gazdaságtana. Aula Kiadó

Palkovics Miklós (1988): A belső mechanizmus korszerűsítése a termelőszövetkezetekben. (Kandidátusi értekezés), Keszthely

Palkovics Miklós (szerk., 1994): A mezőgazdaság és támogatása az USA-ban Georgikon Kiskönyvtár. 3. sz., Keszthely

Pálovics Béláné-Varga Gyula (1991): Magyarország agrárgazdasága és az Európai Közösség. AKI, Budapest

Pálovics Béláné (1996): A közös agrárpolitika reformjának hatása Franciaországban. Gazdálkodás, XL. évf. 4. sz. 11-17.o.

Pálovics Béláné (1997): Földbirtokpolitika az Európai Unióban. In: A földkérdésről. INFO-Társadalomtudomány 41. sz. 7-17. o.

Popp József (1997): Változások az USA agrárpolitikájában. Gazdálkodás, XLI. évf. 3. sz. 69-80.o.

Posta László (1997): Tulajdonosi és vállalkozói érdekek a földhasználatban. (Kandidátusi értekezés), DATE, Debrecen

Raskó Géza (szerk., 1997): Mezőgazdasági termékek közraktározása. Magyar Közraktári Szövetség - ACDI-VOCA, Budapest

Rieger László - Szőke Gyula (1994): A hazai agrárpiaci szabályozás kezdeti tapasztalatai. (Kandidátusi értekezés tézisei), Budapest

Rieger László (1998): Agrárintervenciós Központ (Kézirat), Budapest

Ruttan, V.W. (ed., 1994): Agriculture, Environment and Health. Sustainable Development in the 21st Century, University of Minnesota Press, Minneapolis

Ruzsányi László (1997): Növénytermesztés,- nemesítés és - védelem. In: A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai. (Szerk.: Glatz Ferenc) II. Az agrárium helyzete és jövője., MTA, Budapest 53-69. o.

Sarudi Csaba (1994): Az agrártermelés és a területfejlesztés gazdasági összefüggései Somogy megyében (Kandidátusi értekezés), Kaposvár

Sarudi Csaba - Szabó Gábor (1997): A vidékfejlesztés prioritásainak és eszközrendszerének EU-konform harmonizációja. Gazdálkodás, XLI. évf. 4. sz. 55-67. o.

Sattar, AI-Khafagi Abdul (1989): A nemzetközi mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom tapasztalataiból levonható tanulságok a fejlődő országok számára. (Kandidátusi értekezés), Budapest

Sárközy Tamás-Fábián Ferenc (1978): Vállalati társulások joga. Akadémiai Kiadó, Budapest

Seitz, W.D.-Nelson, G.C.-Halcrow, H.G.: Economics of Resources, Agriculture, and Food. Mc Graw-Hill, Inc., New York

Sepsey Tamás (1998): A kárpótlás rövid története. In: Janus-arcú rendszerváltozás (Szerk.: Schmidt Mária és Tóth Gy. László). Kairosz Kiadó, Martonvásár, 326-358. o.

Sipos Aladár-Halmi Péter (1988): Válaszúton az agrárpolitika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Sipos Aladár-Halmi Péter (1993): Jelenkori agrárproblémák (Az átalakuló agrárgazdaság feszültségei és a kibontakozási lehetőségei). Magyar Tudomány, 1993. 2. sz. 121-135.o.

Soós Lőrinc (1998): A regionális fejlettség és a mezőgazdaság néhány összefüggése. Statisztikai Szemle, 76. évf. 3. sz. 205-220. o.

Soós Károly (1995): Szövetkezeti stratégiát a mezőgazdaságban ! Gazdálkodás, XXXIX. évf. 2. sz. 48-50.o.

Süveges Márta (1996a): Szövetkezetek és alkotmányok. Társadalmi Szemle, 3. sz. 39-49. o.

Süveges Márta (1996b): A "szövetkezeti üzletrész" az 1992. évi I. és II. törvények kodifikációs folyamatában. (Közeli történelem alulnézetből). Szövetkezés, XVII. évf. 1-2. sz. 5-47. o.

Szabó Gábor (1975): A mezőgazdasági termőföld gazdasági értékelése. Akadémiai Kiadó, Budapest

Szabó Gábor (1985): Élelmiszer-gazdasági ismeretek. (Egyetemi jegyzet), Kertészeti Egyetem, Budapest

Szabó G.-Szabóné G. M.-Szép K. (1989): A mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének makro- és mikroökonómiai aspektusai. XXXVI. évf. 6. sz. 576-591. o.

Szabó Gábor (1990): A környezetgazdálkodás egyes főbb kérdései, különös tekintettel a mezőgazdaságra. (Akadémiai doktori értekezés), Budapest, 1990

Szabó Gábor (1996):A fenntarthatóság értelmezése a magyar mezőgazdaságban az Európai Unióhoz való csatlakozás tükrében (Az ISM Mezőgazdasági Témabizottságának felkérésére készült tanulmány). Kaposvár, 1996. december

Szabó Gábor (1997 a): A mezőgazdaság átalakításának hatása a környezetre. Gazdálkodás, XLI. évf. 1. sz. 31-35. o.

Szabó Gábor (1997b): Élelmiszer-gazdasági ismeretek (Oktatási segédanyag), PATE Állattenyésztési Kar, Kaposvár

Szabó Gábor (1997c): Földjogi viszonyok az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában. In: A földkérdésről. INFO- Társadalomtudomány. 41. sz. 29-34. o.

Szabó Gábor et al. (1998): Környezetvédelmi szempontok az EU-val folytatandó csatlakozási tárgyalásokhoz. ISM-MTA, Budapest

Szabó Gábor (1998): Az Európai Unió agrárpolitikájának főbb jellemzői és várható változásai. In: XXVII. Óvári Tudományos Napok, Agrárökonómiai Szekció III. kötet, Mosonmagyaróvár 599-603. o.

Szabó G. Gábor (1993): Titokzatos-e a szövetkezeti lényeg? (Az Ihrig-féle alapelvek ma). Szövetkezés, XIV.évf. 1.sz. 25-35 o.

Szabó G. Gábor (1994): A mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom főbb tanulságai Hollandia és Dánia példáján. (Egyetemi jegyzet), PATE Állattenyésztési Kar, Kaposvár

Szabó G. Gábor (1995): A holland mezőgazdasági szövetkezés legújabb kihívásai. Szövetkezés, XVI.évf. 1.sz. 49-60 o.

Szabó G. Gábor (1996a): Marketingszövetkezetek. In: Összefoglaló az MTA Agrárközgazdasági Bizottsága Szövetkezetelméleti Albizottságának alakuló üléséről. Szövetkezés, XVII. évf.1-2. 114 -122 o.

Szabó G. Gábor (1996b): A szövetkezés gazdasági lényege Ihrig Károly elméletében, valamint a dán és a holland élelmiszer-gazdaságban. (Kandidátusi értekezés), Budapest - Kaposvár

Szabó G. Gábor (1997): Usefulness and possibilities of using the “co-operative identity” concept in economic analysis of co-operatives. Acta Agraria Kaposváriensis (1997) Vol 1 No 1, pp. 67-79.

Szabó Márton (1995): Változások az élelmiszerek disztribúciós rendszerében Magyarországon. AKII, Budapest

Szabó Márton (1997): A mezőgazdasági termékek kereskedelmével foglalkozó vállalatok az átmenet évében. In: Változások az élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatok világában. Agrárgazdasági tanulmányok. 4. sz. AKII, Budapest

Szakál Ferenc-Székely Csaba (1992): Európai javaslatok a termelőszövetkezetek átalakítására. Gazdálkodás, XXXVI. évf. 9. sz. 1-6. o.

Szénay László (szerk., 1986): Agrárgazdaságtan I. (Egyetemi jegyzet). Agrártudományi Egyetem, Keszthely

Szénay László (szerk., 1988): Agrárgazdaságtan II. (Egyetemi jegyzet). Agrártudományi Egyetem, Keszthely

Szénay László (szerk., 1991): Agrárgazdaságtan (Kari jegyzet).PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely

Szénay Lászlóné (1987): Termelésbővítés és hatékonyság az élelmiszeriparban. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest

Szolnoki Gyözőné Karkus Mária (1997): Preventív környezetpolitika az élelmiszer-gazdaságban, különös tekintettel a szabályozás közgazdasági eszközeire [Doktori (Ph.D.) értekezés] DATE, Debrecen

Szőke Gyula (1998): A közraktárak lehetséges szerepe a magyar gabonapiaci politikában. Agrárgazdasági tanulmányok, 10. sz., AKII, Budapest

Szóllósi Endre (1993): Változó agrártermelési feltételek. MŰSZI, Budapest

Szóllósi Endre (szerk., 1995): Agrárszabályozás - 1995. Keeper Kft. , Budapest

Szóllósi Endre (szerk., 1997): Agrárszabályozás (Kézikönyv a mezőgazdasági termelést segítő támogatások igénybevételéhez). Keeper Kft., Budapest

Szűcs István-Tanka Endre (1994): A földtulajdon és a földhasználati rendszer átalakulása a magyar mezőgazdaság földreformja nyomán. AKII, Budapest

Szűcs I.-Csendes B.-Pálovics B.-né (1997): Földbirtok-politika, a földtulajdon fejlesztésének főbb irányai. AKII, Budapest

Szűcs István (1997): A termőföld közgazdasági kérdései. In: A földkérdésről. INFO-Társadalomtudomány. 41. sz. 35-42. o.

Szűcs István (1998): A föld ára és bére. AGROINFORM, Budapest

Tanka Endre (1997): A magyar földtulajdoni és földhasználati viszonyok alakulása. In: A földkérdésről. INFO-Társadalomtudomány. 41. sz. 15-22. o.

Tardos Márton (1988): Sikeres-e a privatizáció ? Közgazdasági Szemle, XLV. évf. április 317-332. o.

Tellér Gyula (1998): Öt esszé a szocializmusról és a polgári Magyarországról. In: Janus-arcú rendszerváltás (Szerk.: Schmidt Mária és Tóth Gy. László). Kairosz Kiadó, Martonvásár, 359-392. o.

Tenk Gábor (1998): A mezőgazdaság hitelezésének perspektívái az ezredfordulón. Gazdálkodás, XLII. évf. 3. sz. 73-80.o.

Tillack Péter-Hajós László (1996): A volt NDK mezőgazdaságának strukturális átalakulása. Gazdálkodás, XL. évf. 4. sz. 18-28.o.

Tóth Erzsébet-Varga Gyula (1998): Az átalakult mezőgazdasági szövetkezetek helyzete és jövőbeni szerepe. Gazdálkodás, XLII. évf. 1. sz. 15-22. o.

Tóth László (1995): Globalizáció és regionalizáció. Szeged

Tóth László (1996): Az EU-csatlakozás lehetséges előnyei és hátrányai a magyar agrárgazdaságra. Tér és Társadalom, 4. sz. 15-26. o.

Tracy, Michael (1994): Élelmiszertermelés és mezőgazdaság a piacgazdaságban. PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely

Turján Sándor (é.n.): Államháztartás. Pénzügytan I/4. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

Udovecz Gábor (1992): Tartós és átmeneti elemek az agrárszabályozásban. AKII, Budapest

Udovecz Gábor (1997): Magyarország főbb mezőgazdasági termékeinek várható versenyképessége az Európai Unióban. Gazdálkodás, XLI. évf. 5. sz. 9-24. o.

Urfi Péter (1997): A szaknyelv színeváltozásai. Gazdálkodás, XLI. évf. 6. sz. 81-86.o.

Vajda László (szerk., 1998a): A magyar agrárgazdaság EU-csatlakozási stratégiája I. Gazdálkodás, XLII. évf. 1. sz. 58-71. o.

Vajda László (szerk., 1998b): A magyar agrárgazdaság EU csatlakozási stratégiája II. Gazdálkodás, XLII. évf. 2. sz. 57-68.o.

Vajda László (szerk., 1998c): A magyar agrárgazdaság EU csatlakozási stratégiája III. Gazdálkodás, XLII. évf. 3. sz. 52-54. o.

Varga Gyula (1995): Magyarország és az EU. Külgazdaság, 1995. 1. sz. 48-60. o.

Varga Gyula (1996): Az agrárgazdaság és az agrárpolitika helyzete, kérdőjelei és legfőbb teendői az EU-csatlakozás tükrében I. Gazdálkodás, XLI. évf. 6. sz. 1-11. o.

Varga Gyula (1997a): Az agrárgazdaság és az agrárpolitika helyzete, kérdőjelei és legfőbb teendői az EU-csatlakozás tükrében II. Gazdálkodás, XLI. évf. 1. sz. 1-10. o.

Varga Gyula (szerk., 1997a): Az EU-csatlakozás agrárgazdasági kilátásai, előnyök és hátrányok. MTA-ISM, Budapest

Varga Gyula (szerk., 1997b): Az agrárgazdaság üzemi-vállalati rendszerének vizsgálatát célzó kutatások összefoglaló következtetései. In: Változások az élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatok világában. Agrárgazdasági tanulmányok. 1997. 4. sz. 1-7. o.

Varga Gyula (szerk., 1997c): Agrárgazdaság és agrárpolitika (Kérdőjelek és teendők az EU-csatlakozás tükrében). Európai Tükör. Műhelytanulmányok. 5. sz.

Vági Ferenc (szerk., 1968): Agrárgazdaságtan. Kossuth Könyvkiadó

Vincze Mária (1997): Az agrárpolitika változásai és kilátásai Romániában. Gazdálkodás, XLI. évf. 3. sz. 81-86.o.

Wagner Hartmut (1997): Az élelmiszeripari és mezőgazdasági termékek exportjának vállalati szerkezetében bekövetkezett változások elemzése. In: Változások az élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatok világában. Agrárgazdasági tanulmányok. 4. sz. AKII, Budapest

Wagner Hartmut (1998): A magyar agrár- és élelmiszeripari export piaci és termékszerkezete. Agrárgazdasági tanulmányok, 1. sz. AKII, Budapest

Wädekin, Karl-Eugen (1974): Sozialitische Agrarpolitik in Osteuropa I. (Von Marx bis zu Vollkollektivierung). Duncker und Humblot, Berlin

Wädekin, Karl-Eugen (1978): Sozialitische Agrarpolitik in Osteuropa II. (Entwicklung und Probleme 1960-1976). Duncker und Humblot, Berlin

Wolman, M.G.-Fournier, F.G.A.(eds., 1987): Land Transformation in Agriculture. SCOPE 32, John Wiley and Sons, Chichester

Zsarnóczai Sándor (1993): Szövetkezetek a tudományos-technikai forradalom korszakában. (Akadémiai doktori értekezés tézisei), Budapest

2. Politikai dokumentumok

Bánáti Diána-Rácz Endre (szerk., 1998): Élelmiszer-szabályozás az EU-ban. FM EU-integrációs sorozat 15. füzet, Budapest

European Communities (1991): The development and the future of the common agricultural policy. Bulletin of the European Communities, Supplement 5/91, Brussels-Luxembourg

European Communities (1992): XXVth General Report on the activities of European Communities -1991, Commission of the European Communities, Brussels-Luxembourg

European Communities (1993 a): The agricultural situation in the community - 1992 Report. Commission of the European Communities, Brussels-Luxembourg

European Communities (1993 b): Towards Sustainability (a European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development). Commission of the European Communities, Brussels-Luxembourg

European Communities (1993 c): XXVIth General Report on the activities of the European Communities - 1992, Commission of the European Communities, Brussels-Luxembourg

European Communities (1995):Preparation of the associated countries of Central and Eastern Europe for integration into the internal market of the Union (White Paper). Commission of the European Communities, Brussels

European Communities (1997): The agricultural situation in the European Union - 1996 Report, Brussels-Luxembourg

European Communities (1998a): XXXIst General Report on the activities of the European Union - 1997, Brussels-Luxembourg

European Communities (1998b): Agricultural Situation and Prospects in the Central European Countries - Hungary, Working Document

European Council (1997a): AGENDA 2000- Volume I. - Communication: For a stronger and wider Union, Strasbourg

European Council (1997b): AGENDA 2000 - Volume II. -Communication: The effects on the Union's policies of enlargement to the applicant countries of Central and Eastern Europe (Impact study), Strasbourg

European Environment Agency (1995): Environment in the European Union 1995 (Report for the Review of the Fifth Environmental Action Programme.)

Európai Közösségek (é.n.): Egységes Európai Okmány. Az Európai Közösségek Jogszabályainak Gyűjteménye I. Alapintézmények.

Európai Közösségek Bizottsága (1995): Közép- és Kelet-Európa társult országainak felkészülése az Európai Unió egységes belső piacára történő integrációra. Fehér Könyv, Brüsszel

FM (1992): A Kormány agrárprogramja a félidőben (Mit tettünk és miért ?) Sokszorosított anyag

FM (1997a): Agrárprogram. Szakmai párbeszéd a vidék fejlesztéséért. Magyar Mezőgazdaság Kft.-Dinasztia Rt.

FM (1997b): Agrárprogram - Szakmai füzetek: 7. Fejlesztés és beruházáspolitikai koncepció (vitaanyag)

FM (1998a): Az Európai Bizottság Hivatalos javaslatainak értelmezése (Az európai mezőgazdaság jövője). Agrárpolitikai Elemző és Tanácsadó Csoport által készített fordítás sokszorosított anyaga.

FM (1998b): Agenda 2000, az EU közös agrárpolitikájának tervezett reformja. FM EU-integrációs sorozat, 18. füzet, Budapest

Havasi Ferenc (1982): Külgazdasági kapcsolataink alakulásáról, fejlesztésének feladatairól. In: Külgazdasági kapcsolataink alakulásáról, fejlesztésének feladatairól. Kossuth Könyvkiadó, 1982. 5-28. o.

KM (é.n.): Az Európai Bizottság véleménye Magyarország Európai Unióba történő jelentkezéséről - AGENDA 2000 (Fordítás - sokszorosított anyag) Külügyminisztérium Integrációs Államtitkárság

KM-ISM (é.n.): Magyarország a 90-es években (A magyar kormány válasza az Európai Unió kérdőívére - rövidített változat)

MÉM (é.n.): A mezőgazdaság, az élelmiszeripar és a fagazdaság munkaprogramja 1986-1990

OECD (1998): Agrárpolitikai tanulmányok (szerk.: Fehér István-Korbuly László). FM, Budapest

MSZMP (1978): A mezőgazdaság és az élelmiszeripar helyzete, továbbfejlesztésének feladatai (A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1978. március 15-i ülésének dokumentumai). Kossuth Könyvkiadó, 1978

MSZMP (1982): Külgazdasági kapcsolataink alakulásáról, fejlesztésének feladatairól (A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1982. június 23-i határozata). Kossuth Könyvkiadó, 1982

MSZMP (1985): A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusa. (1985. március 25-28.) Kossuth Könyvkiadó, 1985

Népszabadság (1985): A magyar népgazdaság hetedik öt éves terve. Népszabadság melléklete, 1985. december 23.

MSZMP (1989a): Iványi Pál előadói beszéde a Központi Bizottság 1989. május 29-i ülésén. In: A Magyar Szocialista Munkáspárt agrárpolitikai koncepciója. Kossuth Könyvkiadó, 1989. 3-13. o.

MSZMP (1989b): A Magyar Szocialista Munkáspárt agrárpolitikai koncepciója (Elfogadta a Központi Bizottság 1989. május 29-i ülése). Kossuth Könyvkiadó, 1989. 13-24. o.

3. Jogszabályok

Ámon Tamás et al. (1997): Adótörvények '98 Adókodeks, 5-6. sz. 3-281. o.

Határozatok Tára (1997): A kormány 2223/1997. (VII.24.) Korm. határozata a növényvédelem szabályozási téziseiről. 35. sz. 456-459.o.

KERSZÖV COMPUTER (1998): Az 1998. évi 2. törvényerejű rendelet a növényvédelemről, egységes szerkezetben a végrehajtására kiadott 5/1988. (IV. 26.) MÉM rendelettel, Hatályos adatbázis.

Magyar Közlöny (1991a): 1991. évi XXV. törvény a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról. 77. sz. 1421-1434.o.

Magyar Közlöny (1991b): A Kormány 104/1991. (VIII. 3.) Korm. rendelete a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1991. évi XXV. törvény végrehajtásáról. 88. sz. 1854-1860.o.

Magyar Közlöny (1992a): A földművelésügyi miniszter 17/1992. (VI.17.) FM rendelete egyes környezetkímélő technológiák alkalmazása esetén igénybevehető adókedvezményekről. 62. sz. 2094-2096. o.

Magyar Közlöny (1992b): 1992. évi I. törvény a szövetkezetekről. 6. sz. 73-86. o.

Magyar Közlöny (1992c): 1992. évi II. törvény a szövetkezetekről szóló 1992. évi I. törvény hatálybalépéséről és az átmeneti szabályokról. 6.sz.86-97. o.

Magyar Közlöny (1992d): Az 1992. évi LIII. törvény a tartósan állami tulajdonban maradó vállalkozói vagyon kezeléséről és hasznosításáról. 81. sz. 2653-2659. o.

Magyar Közlöny (1992e): Az 1992. évi LIV. törvény az időlegesen állami tulajdonban levő vagyon értékesítéséről, hasznosításáról és védelméről. 81. sz. 2660-2673. o.

Magyar Közlöny (1993): 1993. évi VI. törvény az agrárpiaci rendtartásról. 15. sz. 690-695. o.

Magyar Közlöny (1994 a): 1994. évi I. törvény a Magyar Köztársaság és az Európai Községek és azok tagállamai között társulás létesítéséről szóló, Brüsszelben 1991. december 16-án aláírt Európai Megállapodás kihirdetéséről. 1. sz. 1-204.o.

Magyar Közlöny (1994 b): 1994. évi LV. törvény a termőföldről. 69. sz. 2533-2546.o.

Magyar Közlöny (1995a): 1995. évi XC. törvény az élelmiszerekről. 95. sz. 5593-55599. o.

Magyar Közlöny (1995b): 1995. évi XCL. törvény az állategészségügyről. 95. sz. 5599-5612.o.

Magyar Közlöny (1995c): 1995. évi XCII. törvény a takarmányok előállításáról és forgalomba hozataláról. 95. sz. 5613-5617. o.

Magyar Közlöny (1997a): 1997. évi CXIV. törvény az agrárgazdaság fejlesztéséről. 102. sz. 7273-7275.o.

Magyar Közlöny (1997b): 1997. évi CXLIV. törvény a gazdasági társaságokról. 14. sz. 8477-8533. o.

Magyar Közlöny (1997c): 1997. évi CXLV. törvény a cégnyilvántartásról és a bírósági cégeljárásról. 14. sz. 8533-8547. o.

Magyar Közlöny (1998): Az Országgyűlés 35/1998. (III.20.) OGY határozata az Országos Területfejlesztési Koncepcióról 22. sz. 1733-1740.o.

Magyar Mezőgazdaság (1998): Agrártámogatások '98 I-III. rész A Magyar Mezőgazdaság mellékletei

MÉ Értesítő (1992): A szövetkezetekről szóló 1992. évi I. törvény hatályba lépéséről és az átmeneti szabályokról szóló 1992. évi II. törvénynek - a módosításáról rendelkező 1992. évi VI. törvénnyel és az 1992. évi I. törvénnyel egységes szerkezetbe foglalt - hatályos szövege. 15.sz.363-373.o.

MÉ Értesítő (1993): 1993. évi CXIV. törvény az állattenyésztésről. 17. sz. 562-570.o.

Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye (1995): 1995. évi XXXIX. törvény az állam tulajdonában lévő vállalkozói vagyontulajdon értékesítéséről. I. kötet, 271-286.o.

Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye (1996): 1996. évi XXXII. törvény a szövetkezetekről szóló 1992. évi I. törvénymódosításáról. I. kötet, 138-139.o.

4. Statisztikai kiadványok

AKII (1993): A mezőgazdasági és élelmiszeripari szervezetek gazdálkodásának főbb jellemzői az 1990-1992. években, valamint a szövetkezeti átalakulás helyzete, Budapest

AKII (1994): Az élelmiszertermelő ágazatok gazdálkodásának főbb jellemzői 1993-ban. Az élelmiszertermelő ágazatok fontosabb adatai 1989-1993., Budapest

AKII (1994): Mezőgazdaság és élelmiszeripar - 1993, Budapest

AKII (1995): Mezőgazdaság és élelmiszeripar - 1994, Budapest

AKII (1996a): Mezőgazdaság és élelmiszeripar - 1995, Budapest

AKII (1996b): A mezőgazdasági és élelmiszeripari szervezetek gazdálkodásának főbb adatai (1991-1995), Budapest

AKII (1997): Agrárgazdasági Statisztikai Zsebkönyv - 1996, Budapest

AKII (1998a): Agrárgazdasági Statisztikai Zsebkönyv - 1997, Budapest

AKII (1998b): A mezőgazdasági, erdőgazdasági és halászati, valamint élelmiszereket, italokat és dohánytermékeket gyártó szervezetek 1997. évi gazdálkodásának főbb adatai és mutatói., Budapest

EUROSTAT (1997): Európa számokban. (Negyedik kiadás), Brüsszel-Luxemburg

KSH (1991): Magyar Statisztikai Évkönyv - 1990, Budapest

KSH (1992a): Magyar Statisztikai Évkönyv - 1991, Budapest

KSH (1992b): Gazdasági folyamatok 1990-1992. I. rész: A termelés., Budapest

KSH (1992c): Gazdasági folyamatok 1990-1992. II. rész: Foglalkoztatás, gazdasági növekedés, beruházások., Budapest

KSH (1992d): Helyzetkép Magyarország társadalmáról és gazdaságáról., Budapest

KSH (1992e): A Közös Piac és Magyarország., Budapest

KSH (1993a): Mezőgazdasági-Élelmiszeripar Zsebkönyv '93

KSH (1993b): Magyar Statisztikai Évkönyv - 1992, Budapest

KSH (1994): Magyarország - 1993, Budapest

KSH (1995): Magyar Statisztikai Évkönyv - 1994, Budapest

KSH (1996a): A magyar gazdaság szerkezete (1989-1995), Budapest

KSH (1996b): Magyarország népessége és gazdasága (Múlt és jelen), Budapest

KSH (1996c): Magyar Statisztikai Évkönyv - 1995, Budapest

KSH (1996d): Magyar Statisztikai Zsebkönyv '95, Budapest

KSH (1996e): Felzárkózás Európához: 1990-1995, Budapest

KSH (1996f): Mezőgazdasági-Élelmiszeripari Zsebkönyv '95, Budapest

KSH (1997a): Magyarország - 1996, Budapest

KSH (1997b): Magyar Statisztikai Évkönyv - 1996, Budapest

KSH (1997c): Tények és adatok a mezőgazdaságról és a falusi életkörülményekről., Budapest

KSH (1997d): Magyar Statisztikai Zsebkönyv '96, Budapest

KSH (1998 a): Magyar Statisztikai Zsebkönyv - 1997, Budapest

KSH (1998 b): Magyarország - 1997 (Beszámoló a társadalom és a gazdaság főbb folyamatairól), Budapest

KSH (1998c): Élelmiszermérlegek 1970-1997, Budapest

KSH (1998d): Környezetstatisztikai adatok - 1996, Budapest

KSH (1998e): Statisztikai Havi Közlemények, 5. sz., Budapest